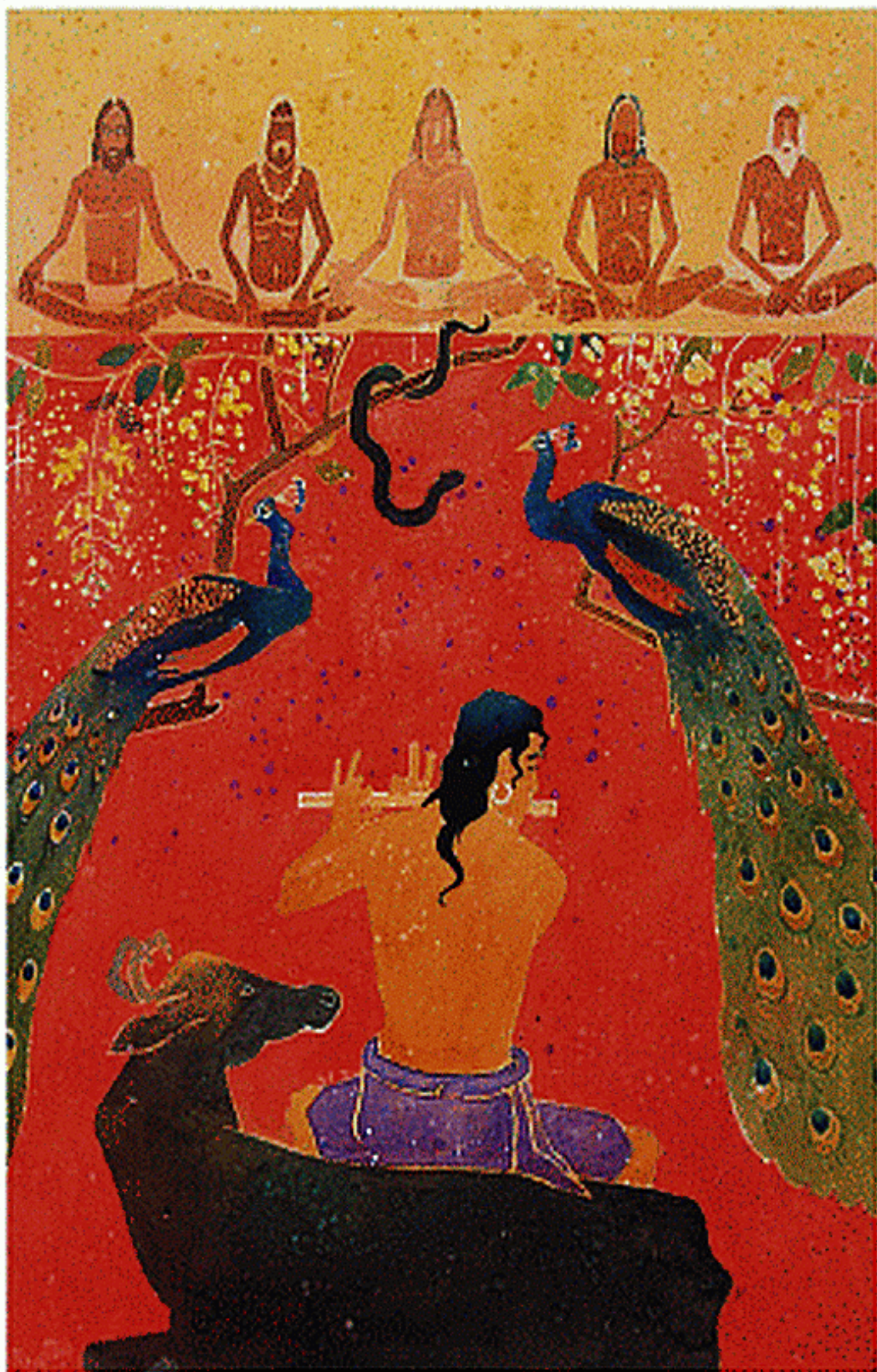

تماہی ساجھ

بلھے شاہ اسساں مرنا ناہیں!

تماہی

سائنجھ

اپریل۔ مئی۔ جون

ویروا

6		گل بات
		دوہاں پنجاباں دی گل
7	الیسہ ارز	دو پنجاب: جنوبی ایشیا وچ امن دا ثقافتی راہ
	ترجمہ ڈاکٹر ظفر اقبال محسن	
		ماں بولی
20	سادھو بنگ / یاسر جواد	کینیڈا دا پنجابی ادب (اک جہات)
29	راجا محمد احمد	قطر وچ سجاں نال ملاقات
		تواریخ
40	ترجمہ محمد آصف رضا	مٹ سکندر ہاریا
		شاعری
48		نجم حسین سید۔ امرجیت چندن۔ ہرش کمار ہرش۔ محمد علی مضطر۔ تنویر بخاری۔ سلیم شہزاد۔ ثروت محی الدین۔ طفیل خلش مسعود منور۔
		کسانیاں
53	اعجاز سید	بٹ صاحب
71	زبیر احمد	پورا پورا
75	امر جلیل (سندھی کہانی)	جیون زہر پیالا
85	ڈاکٹر فقیر چند شکلا	اپنا خون
94	پرجمیت کور بھجر	مٹی دا موہ

- 100 کلیم شہزاد۔ سلیم کاشر۔ عبدالکریم قدسی۔ شگفتہ نازی
محمد افضل شاہد۔ ثمینہ اسماء۔ سلطان کھاروی۔ افضل ساحر۔
روحی کنجاہی۔ صفدر حسین برق۔ اجیت اولکھ۔
بسرے بہار مسافران
- 119 پاکستان یا ترا
سیدھو صاحب / ثناء اللہ گوندل
سرہیں بسرہیں لعل گواہی
- 131 شریف کنجاہی
زبیر احمد
- 136 کد کسے جگراتے کٹنے
ڈاکٹر اظہر محمود چودھری
- 146 مرن دا شوقین، منیر نیازی
مسعود منور
- 155 جاوید ذکی دی یاد وچ
جمشید ایل
- 157 جاوید ذکی دیاں نظماں

گل بات

بہت چرتوں ساڈا خیال سی کہ اپنا (Academy of the Punjab in North America) دے ممبراں لئی اک پنجابی رسالہ شروع کیتا جائے۔ تے پنجابی دیاں نویاں لکھتاں اوہناں تیک اپڑائیاں جان۔

اک ہور گل جیہڑی اساں محسوس کیتی ایہہ سی کہ پنجابی وچ وکھو وکھ لپیاں پڑھنہاراں لئی اک وڈی اوکڑاے۔ تے لہندے تے چڑھدے پنجاب وچ چھپن والیاں لکھتاں ویلے سر اک دو جے تیک نہیں اپڑدیاں۔ اپنا دے چار ہزار توں ودھ ممبراں وچوں وی بہت تھوڑی گنتی وچ اجیہے نہیں جیہڑے شاہ مکھی تے گر مکھی دوویں لپیاں پڑھ سکدے نیں۔ ایس اوکڑاں نوں مکھ رکھ کے دوہاں لپیاں وچ رسالہ چھاپن دا آہر کیتا اے۔

ایس لوڑاں نوں وی مکھ رکھیا گیا کہ چڑھدے تے لہندے پنجاب توں اڈ، باقی جگ (تیجے پنجاب) وچ وسدے لکھاریاں دیاں لکھتاں وی چھاپیاں جان تے ایہہ رسالہ چھڑا اپنا دے ممبراں لئی ہی نہیں، سارے پنجابیاں لئی ہووے۔ تے پنجابیاں وچ سانجھ ودھان دے اوس کم نوں اگے ٹورے جیہڑا اپنا دا مڈھلا مقصد اے۔

’سانجھ‘ دا پہلا پراگہ حاضر اے۔ ایس ’سانجھ‘ نوں ان بن دوہاں بنے، چڑھدے پنجاب وچ گر مکھی تے لہندے پنجاب وچ شاہ مکھی لپی وچ، اکو ویلے چھاپن دا آہر کیتا اے۔ ساڈے بھانے ایہہ نویں ریت دا مڈھ اے۔ ساڈا کیتا کرایا تہاڈے ہتھ اے، تے ساہنوں تہاڈی ہلا شیری دی آس رہے گی۔

دو پنجاب: جنوبی ایشیا وچ امن دا ثقافتی راہ

(بی بی الیسہ ائرز، یونیورسٹی آف پنسلوینیا وچ سنٹر آف ایڈوانسڈ سٹڈی آف انڈیا دی ڈپٹی ڈائریکٹر نیس تے ”انڈیا ریویو“ دی سینیجنگ ایڈیٹر نیس)

پچھلے ورھے (۲۰۰۵) پاکستانی کرکٹ ٹیم اپنے ڈھائی مہینیاں دے بھارت دے دورے تے سی تے ایہہ اوہدا پچھلے چھ ورھیاں مگروں پہلا دورہ سی۔ پاکستان دا پہلا میچ بھارتی پنجاب دے اک چھوٹے شہر موہالی وچ سی تے دیکھن ہاراں دا چوکھا رش سی۔ پر ایہہ پہلے دی طرحاں صرف بھارتی دیکھن ہاراں دا ای کھ نہیں سی۔ ہندوستانی حکومت نے پاکستانیاں نوں وی میچ دیکھن دی اجازت دتی تے گھٹو گھٹ تے ہزار پاکستانی میچ دیکھن لئی آئے۔ دو دناں وچ، پاکستانی پنجاب توں تماشائیاں نال بھریاں اٹھتی (38) لاریاں سرحد پار کر کے ہندوستان پہنچیاں، جدوں ہوٹلاں وچ وی جگہ گھٹ پے گئی تاں پنجابیاں نے مہماناں لئی اپنے گھراں دے بوہے کھول دتے۔ ایہتھوں تیک پئی پنجابیاں دے بھائی چارے دے جذباتی قصیاں نال اوہتھوں دے اخباراں دے ورقے بھر گئے۔ اک پاکستانی گڑی، جیہڑی ہندوستانی خاندان دے نال ٹھہری ہوئی سی، اوہنے اخباری رپورٹراں نوں دسیا کہ ایہہ لوک اپنے گرم جوش تے چنگے نیں کہ اوس دا جی کردا اے کہ اوہ اُکا پکا اتھے ای رہ جاوے۔

چڑھدے پنجاب دے دکانداراں نے اپنے مہماناں نوں چیزاں رعایتی قیمتاں دے نال نال سگوں کچھ نے تاں مفت وی ورتائیاں۔ دوستی دی ایہہ لہر اپنی اُچی سی کہ کچھ تماشائیاں نے دوہاں ٹیماں نال اپنی بیجہتی دا اظہار کیتا۔ خورے ایہہ پہلی واری ہو رہیا سی۔ پنج دناں دے ٹیسٹ

میچ دیاں جیہڑیاں تصویریاں نشر کیتیاں گئیاں اوہناں وچ کئی نوجواناں دے مُونہہ دے اک پاسے بھارتی تے دوجے پاسے پاکستانی جھنڈے بنے ہوئے دکھائے گئے۔

صرف ترے ورھے پہلاں دوویں مُلک آہمنے ساہمنے جنگ لئی تیار کھلوتے سن۔ پر ہُن گُوڑھے ثقافتی رنگ دا، امن تے سلامتی دا اک نواں جذبہ ساہمنے آ رہیا اے۔ پاکستانی وزیرِ اعلیٰ توں جد ایس جذباتی اظہار بارے پُچھیا گیا تاں اوہناں آکھیا: ”ایہدے توں پنجابیاں دے اوس جذبے دا پتا چلدا اے، جیہڑا دوہاں پاسیاں دے پنجابیاں نوں آپس وچ جوڑدا اے۔ ایہو جیسے میل ملاپ نال دوہاں پاسیاں دیاں حکومتاں نوں وی فیصلے دی طاقت ملے گی کیوں جے ایہدے نال پتا چلدا اے کہ لوک کيہڑے پاسے جانا چاہندے نیں۔“

دو پنجاب جیہناں ول وزیرِ اعلیٰ ہوراں اشارہ کیتا، انگریز راج ویلے اِکوا ای سن۔ 1947ء وچ اوس ویلے دا پنجاب تِن کروڑ آبادی والا سبھ توں وڈا صوبہ سی، جیہنوں انگریزاں مذہبی بنیاداں تے دو حصیاں وچ ونڈ دتا۔ مسلماناں دی بھتی آبادی والا لہندا حصہ پاکستان تے ہندواں تے سکھاں دی بھتی آبادی والا چڑھدا حصہ بھارت وچ شامل کیتا گیا۔ پینڈھ تے اکہتر دیاں جنگاں تے اسی دی دہائی وچ بھارتی پنجاب وچ سکھاں دے فسادات توں وکھ، پچھلے سٹھ ورھیاں توں دوویں پنجاب بین الاقوامی حد بندی دے آر پار اک دوجے توں دُور ای رہے۔ پر ہُن برف پگھل رہی اے تے ایہدی گونج دوہاں پاسے سُنیدی پئی اے۔

2004ء توں لے کے ہُن تک دوویں مُلک کئی مشکل مسئلیاں تے گل بات کر رہے نیں۔ ایہناں وچ متنازعہ کشمیر دی حیثیت تے ایٹمی ہتھیار شامل نیں تے دنیا دی توجہ ایس گل بات تے ایہناں کوششاں ول کافی اے۔ پر ایس مرکز توں ذرا ہٹ کے، دلی تے اسلام آباد توں وکھ امرتسر تے فیصل آباد، لاہور تے لدھیانہ وچ ہون والیاں تبدیلیاں دوہاں دیاں دے آپسی رشتیاں دی نوعیت ای بدل کے رکھ سکدیاں نیں۔ ایہو جیہیاں تھاواں تے دوہاں بنے دے پنجابیاں دے ملن دے نال نیوکلیائی گوانڈھیاں دے درمیان پرانی دشمنی، دوستی وچ بدل سکدی اے۔ ایس کوشش دا سرکاری نعرہ اے ”پنجاب، پنجابیاں تے پنجابیت دے جذباں نوں فیرتوں زندہ کرنا۔“ پنجابیاں دے ایس نویں رشتیاں نوں کجھ لوک صرف ’جذباتیت‘ کہہ کے جھٹلا دیندے نیں۔ سچ تے ایہہ اے پئی اوہ مسئلے جیہناں نے دوہاں مُلکاں وچالے امن دیاں کوششاں نوں

کامیاب نہیں ہون دتا (جیہناں وچوں دہشت گرداں دے حملے اک مثال اے) امن دیاں کوششاں نوں نیویاں کرسکدے نیں۔ پاکستان دی طاقتور فوج، بھارت نوں اپنا دشمن سمجھدی اے۔

بھارت اندر سکھ فساداں والے پھٹ اے تیک سجرے نیں، ایس تحریک دے ملے جُلے اثرات ساہمنے آ رہے نیں۔ پر ایس قسم دے شک شبہ دے نال ساہنوں ثقافتی سفارت کاری دے مخفی خزانے ولوں اکھاں بند نہیں کرنیاں چاہیدیاں۔ دوویں پنجاب اپنے اپنے ملکاں وچ جیہڑا اثر رکھدے نیں اوہ بہت ڈونگھا اے، تے ایہہ دوویں مغرب وچ پھیلن والی پنجابی وسوں دی خوشحالی تے ثقافتی ترقی لئی بہت کجھ کرسکدے نیں، جتھے پنجابی موسیقی تے دوجے ثقافتی تہواراں دی ودھدی ہوئی شہرت، ایہناں ملکاں دے وچ پائی جان والی پنجاب دی ونڈ تے تصور توں اُچی اے۔ سبھ توں چنگی گل تے ایہہ پئی دوواں پنجاباں دے لوکاں دے درمیان شروع ہون والا رابطہ، ایہناں ملکاں دے سبھ توں وڈے مسئلے، مطلب اک دوجے تے اعتماد نہ کرن نوں ختم کرن وچ مدد دیوے گا۔

سبھ توں وڈی ونڈ:

پنجابیاں دے بھائی چارے دی گل شائد اوہناں لوکاں نوں عجیب لگے جیہناں دیاں برصغیر دے بارے وچ معلومات دی بنیاد رچرڈ ایٹن بروخ دی فلم ”گانڈھی“ اے۔ ایس فلم دے اخیر لے دریش وچ پناہ گیراں دے دو وکھو وکھو دھڑے مختلف پاسیاں نوں جان دے دکھائے گئے نیں، جیہڑا ونڈ دے ہون والے بہت وڈے انسانی اکھاڑ پچھاڑ نوں ظاہر کردا اے۔

پنجاب دی ایس وڈھ ٹک دا وڈا اثر ایس واسطے ہویا کیوں جے بنگال دے وانگوں پنجاب وی مذہبی آبادی والا صوبہ سی، جیہدے وچ مسلماناں دی تعداد بہتی سی۔ 1947ء دے پنجاب وچ 54 فیصدی آبادی مسلماناں دی سی تے باقی ہندوتے سکھ سن، جدوں انگریز ایستھوں جان لگے تے اوہناں نے پنجاب تے بنگال دا بھارت تے نویں ملک پاکستان وچ بٹوارہ کر دتا۔ ایس ونڈ دا مقصد دوواں قوماں دیاں تحریکاں، ہندوستان دی آزادی دی تحریک تے تحریک پاکستان دے وکھرے وکھرے تصور نوں ہوا دین دی کوشش سی۔

مہاتما گاندھی دی انڈین نیشنل کانگریس برطانوی سامراجی نظام توں آزادی دی جنگ لڑ رہی سی تے ایہو ای کم محمد علی جناح دی مسلم لیگ وی کر رہی سی۔ پر کانگریس سارے مذہباں والی، سیکولر ریاست بنان دی کوشش وچ سی جدوں کہ لیگ دا مطالبہ اک وکھرے مُلک دا سی جیہڑا کہ اوہناں دے خیال وچ برصغیر وچ مسلماناں دے سیاسی مفادات نوں بچاون دا اکو ای رستہ سی۔ مسلم لیگ، اسلام نوں ای اپنی قومیت دی بنیاد سمجھدی سی تے اوہدے پردھاناں دا خیال سی پئی جے اوہ ہندوستان وچ اقلیت بن کے رہن گے تے اوہناں دی قومیت نوں خطرہ رہوے گا۔ ایس طرحاں بٹوارے تے اصل وچ قومیتاں دے مفادات دا گورھا اثر سی۔

انگریزاں نے جان توں پہلاں پنجاب نوں ضلعے دی سطح اُتے ونڈ دتا۔ مسلماناں، ہندواں تے سکھاں نوں گھر توں بے گھر ہون تے مجبور کر دتا گیا۔ ونڈ دی خونی کھیڈ نے پنجاب نوں ٹوٹے ٹوٹے کر دتا تے گوانڈھی، گوانڈھیاں کولوں وچھڑ گئے۔ اُنج کُلے پنجاب دے اعداد و شمار دا پتا نہیں پردس لکھ توں ودھ لوک مارے گئے تے اک کروڑ تے 20 توں 80 لکھ لوکیں بے گھر ہو گئے۔ کئی عورتاں نال زیادتی ہوئی، بے شمار لوکی زخمی ہوئے تے کئی قتل ہوئے۔ ایہہ زخم ایس علاقے دے اکٹھے حافظے وچ سڑ کے راکھ ہو گئے۔ دُکھ بھرے اوہناں دناں وچ امرتا پریتم نے نویں پنجابی ادب دی اپنی اک مشہور نظم وچ لکھیا:

اج آکھاں وارث شاہ نوں کتوں قبراں وچوں بول!
 فیراج کتابِ عشق دا کوئی اگلا ورقا پھول
 اک روئی سی دھی پنجاب دی توں لکھ لکھ مارے وین
 اج لکھاں دھیاں روندیاں تینوں وارث شاہ نوں کہن:
 وے درد منداں دیا در دیا! اٹھ تک اپنا پنجاب
 اج بیلے لاشاں وچھیاں تے لہو دی بھری چناب
 کسے نے پنجاں پانیاں وچ دتی زہر رلا
 تے اوہناں پانیاں دھرت نوں دتا پانی لا
 ایس زرخیز زمین دے لوں لوں پھٹیا زہر
 گٹھ گٹھ چڑھیاں لالیاں پھٹ پھٹ چڑھیا قہر

ویہو ولسی واء پھر ون ون وگی جا
 اوہنے ہر اک و انس دی و نچھلی دتی ناگ بنا
 پہلا ڈنگ مداریاں منتر گئے گواچ
 دوجے ڈنگ دی لگ گئی جنے کھنے نوں لاگ
 لاگاں کیلے لوک مونہہ پھر ڈنگ ہی ڈنگ
 پلو پئی پنجاب دے نیلے پے گئے انگ
 گلیوں ٹٹے گیت پھر تر کلیوں ٹٹی تند
 ترنجنوں ٹٹیاں سہیلیاں، چرخوے گھو کر بند
 سنے سچ دے بیڑیاں لڈن دتیاں روڑھ
 سنے ڈالیاں پینگھ اج پپلاں دتی توڑ
 جتھے وجدی سی پھوک پیار دی وے اوہ و نچھلی گئی گواچ
 رانجھے دے سبھ ویراج بھل گئے اوہدی جاچ
 دھرتی تے لہو و سیا قبریں پیاں چون
 پریت دیاں شاہزادیاں اج وچ مزاراں رون
 اج سمجھے کیدو بن گئے حسن عشق دے چور
 اج کتھوں لیا یے لہے کے وارث شاہ اک ہور
 اج آکھاں وارث شاہ نوں کتوں قبریں وچوں بول!
 تے اج کتاب عشق دا کوئی اگلا ورقا پھول

پُرانیاں نفرتاں توں پُرانے رشتیاں ول:

ایہناں ورھیاں وچ، ایہہ حقیقت پئی و نڈ نال پنجاب دی مذہبی تے نسلی شکل تباہ ہوئی۔
 لوکاں نوں بھل گیا تے ایہہ سمجھ لیا گیا پئی دوویں قوماں قدرتی طور تے دوہاں پنجاباں وچ یعنی
 مسلمان پاکستانی پنجاب تے ہندو تے سکھ بھارتی پنجاب وچ وس رہے نیں۔ پر پنجابی ثقافت تے
 سیاسی تاریخ دے تناظر وچ ویکھے تاں و نڈ ٹھیک نہیں سی۔ و نڈ ویلے پنجاب وچ مذہبی تشدد بہت

شدید سی کیونکہ مذہبی طور تے ایہہ لوک پہلوں اکٹھے رہندے سن۔ کیوں جے تریوے قوماں، مسلمان، ہندو تے سکھ آپس وچ اپنے کول کول سن پئی ایہناں نوں الگ وی چھری نال ای کیتا جاسکدا سی۔

ونڈ توں پہلاں دا پنجاب، خاص طور تے 1920ء توں لے کے 1947ء تک جدوں ایتھے مذہبی فسادات بہت گھٹ سن۔ اوس ویلے دی تاریخ نوں مذہبی فرقاں دی تھاں ثقافتی رشتیاں دی نظر نال ویکھیا جاسکدا اے۔ 1946ء تیکر پنجابیاں نے اپنیاں وفاداریاں مختلف قومیتاں والی یونینسٹ پارٹی نال رکھی۔ یونینسٹ پارٹی دی مجوزہ پاکستان وچ کوئی دلچسپی ایس واسطے نہیں سی کہ ایہدا مطلب پنجاب دی ونڈ سی۔ پر اوہ انڈین کانگریس دے تھلے بنن والے متحدہ ہندوستان دے نال وی شامل نہیں ہونا چاہندے سن۔ پنجاب دی یونینسٹ پارٹی پنجاب دی اک وکھری ریاست دے حق وچ سی، جیہدا اپنا وکھرا وزیراعظم ہووے۔ پنجاب دی تاریخ دے ایس حصے نوں پاکستان تے بھارت دیاں سرکاری تے سیاسی تریخاں وچ بہت گھٹا کے دکھایا گیا اے۔

ویہویں صدی دے ادھ توں پہلے والے پنجاب دے لوکاں وچ مذہبی رواداری دیاں بہتیاں نشانیاں ویکھن نوں ملدیاں نیں۔ ایس علاقے دے وچ موجود صوفی ازم دی مضبوط ریت اک چنگی مثال اے۔ صوفی ازم انسان دا خدا دے نال سدھا تعلق جوڑن تے زور دیندا اے۔ ایہدی مراقبہ دی ریت، ایس علاقے دیاں محاوریاں تے تشبیہاں تے وڈا اثر چھڈ دیاں نیں تے ثقافتی لحاظ نال اوہ بہت ڈونگھیاں نیں۔

ایس دیس دے مقامی مذہب سکھ ازم نے اسلام دے اک خدا دے تصور نال ہندواں دے اواگون تے ایس حیاتی دے تجربیاں دے غیر حقیقی ہون دے فلسفیاں نوں ملا لیا۔ خورے سبھ توں اہم گل ایہہ اے پئی سکھ ازم دے بانی نے اسلام تے ہندو ازم دے اکٹھے تے زور دتا تے اپنے نویں دین دی بنیاد دوہاں مذہباں نوں ملا کے رکھی۔ پنجابیت دی تحریک ایس تاریخی ورثے تے زور پاوندی اے، جیہدے وچ کسے دی وکھری کوئی پچھان نہ ہووے۔ ایس تحریک ول سدن والی چیز پنجابی ادب اے جیہڑا ایکا، میل ملاپ تے اکٹھے رہن تے زور دیندا اے۔ انج ایہہ لوکاں نوں ونڈ توں اتانہہ ہو کے اپنی ساجھی ثقافت ول فیر توں مڑ جان دی راہ دکھاوندا اے۔

پنجابی اپنے ادب نوں بہت سنجیدگی دے نال لیندے نیں سگوں بڑا مقدس سمجھدے نیں تے

ایہدا، خاص کر کجھ پرانی مذہبی روایتاں دا، اثر مذہبی اختلافاں نوں ختم کردا اے۔ پنجابیت دے ایس طرحاں دے سلوک پیار دی اک ایہو جیہی مثال جیہڑی اکثر دتی جاندی اے، اوہ اُدھم سنگھ دی کہانی اے۔ اج وی بھارت وچ، اُدھم سنگھ نوں انگریز راج دے خلاف جدوجہد کرن والے آزادی دے مجاہد دے طور تے یاد کیتا جاندا اے۔ اُدھم سنگھ دے اُتے پنجاب دے برطانوی لیفٹیننٹ گورنر مائیکل اڈویر دے قتل دا مقدمہ چل رہیا سی۔ مائیکل اڈویر نے 1919ء وچ ہون والے بدنام زمانہ جلیانوالہ باغ دے واقعے نوں نظر انداز کردتا سی، جیہدے وچ انگریز فوجیاں نے امرتسر دے وچ احتجاج کرن والے بے گناہ تے نہتے لوکاں تے گولیاں چلا دتیاں سن۔ ایہدے نتیجے وچ گھٹ توں گھٹ چار سو آدمی، عورتاں تے نیانے مارے گئے سن۔ عدالت دے کٹھرے وچ اُدھم سنگھ نے اپنا اصلی ناں دسن توں انکار کردتا۔ ایہدی تھان اوہنے اپنا ناں ”رام محمد سنگھ“ اکھوایا، جیہدا مقصد اکٹھے پنجاب دے تناں مذہباں دا ناں لینا سی۔

ایس توں وی اگے، اوہنے قرآن، بھگوت گیتا یا سکھاں دی مقدس کتاب تے ہتھ رکھ کے قسم کھان توں انکار کردتا تے اٹھارویں صدی دی وارث شاہ دی عشقیہ داستان ”ہیرا رانجھا“ نوں اپنے واسطے مقدس قرار دتا۔ ”ہیرا رانجھا“ دو وکھو وکھ قبیلیاں دے گڑی منڈے دی دردناک عشقیہ کہانی اے۔ ایس کہانی دا رانجھا جیہڑیاں مذہبی عبادتاں کردا اے، اوہ اسلامی وی نہیں تے ہندو وی۔ سبھ توں وڈی گل ایہہ اے پئی ایہہ کہانی سارے مذہباں نوں منن والے لوکاں وچ خاص پنجابی کہانی دے طور تے مشہور اے، جدوں پنجابی ایس کہانی نوں یاد کردے نیں تے اوہ پُرانیاں نفرتاں دی تھان پرانے رشتیاں نوں یاد کردے نیں۔

پنجابیت دا نواں جذبہ:

ایس سانجھ دی پرانی تاریخ دے سہارے، دوہاں پاسیاں دے نہ صرف دانشور تے کرتا دھرتا لوک سگوں ودیس وسدے پنجابی وی پنجابیت دے نویں جذبے نوں اگے ودھا رہے نیں۔ اوہناں دیاں کوششاں وچ موسیقی، ادب، ڈرامے تے کھیڈاں دے تبادلے دے نال نال آپسی رابطیاں تے تجارت دے موقعیاں دا جائزہ لینا شامل اے۔ ایہناں وچوں کجھ کوششاں نوں دوہاں پاسیاں دیاں حکومتاں ولوں صوبائی سطح تے تعاون وی ملیا اے۔ اکٹھیاں مل کے اوہ ہولی ہولی ثقافتی اکٹھ دے ایہو جیہے پُل بنا رہے نیں، جیہڑے چوکھے عرصے توں پکے سمجھے جان والے مذہبی تفرقیاں

نوں ختم کرن گے۔ 1970ء دی دہائی دے بین الاقوامی پنگ پونگ کھیڈ دی طرحاں، پنجابیت دے ناں تے شروع ہون والے ایہہ چنگے تعلقات، آن والے ایس توں وی چنگے وقت دی نشاندہی کردے نیں۔

رلدیاں ملدیاں دلچسپیاں دا اک اہم شعبہ علاقے دی زرعی معیشت تے ترقیاتی ضرورتاں نیں۔ پنجاب جیہڑی پنج دریاواں دی قدرتی ذرخیز دھرتی اے، بڑے عرصے توں برصغیر نوں غذا دی فراہمی لئی مشہور اے۔ ونڈ توں بعد وی دوویں پنجاب، اپنے اپنے ملکاں وچ زراعت دے مڈھ سمجھے جاندے نیں۔

پاکستانی پنجاب دے مرکز لاہور وچ یونیورسٹی آف مینجمنٹ تے بھارتی پنجاب دے مرکز چندی گڑھ وچ سنٹر فار ریسرچ اینڈ رورل اینڈ انڈسٹریل ڈویلپمنٹ نے دوہاں پنجاباں دے وچالے تجارت تے زراعت 'صحت' صنعت تے مواصلات دی ترقی تے مشترکہ تحقیق کرن دا منصوبہ بنایا اے۔ ایہنے ایہہ وی منصوبہ بنایا اے پی ثقافتی تے ادبی سرگرمیاں دی مالی امداد کیتی جاوے تاں جے دوہاں پاسے زرعی تے تجارتی گل بات لئی ساجھی بنیاد بنائی جاوے۔ ایس منصوبے نوں دوہاں پاسیاں دی صوبائی حکومتاں دا تے فورڈ فاؤنڈیشن دا مالی تعاون حاصل اے۔

اک دوجا ادارہ "دی ورلڈ پنجابی سنٹر" دے ناں توں بھارتی شہر پٹیاہ وچ بنایا گیا اے جیہدا مقصد پنجابی ثقافت دا ودھا اے۔ فروری وچ ایس ادارے دے افتتاح ویلے، ایس ادارے دے کاری کرتاواں نے کمپیوٹر دے اک نویں پروگرام دی نمائش وی کیتی، جیہڑا اک پنجابی رسم الخط نوں دوجیاں وچ بدلدا اے۔ (پاکستان وچ لکھی جان والی پنجابی فارسی رسم الخط وچ جدوں کہ بھارت وچ لکھی جان والی پنجابی گورمکھی وچ لکھی جاندی اے۔ دوویں رسم الخط لکھن وچ ایک دوسرے نالوں مختلف نیں پر بولن وچ اکو جیسے نیں)۔

دوہاں پنجاباں دیاں دو یونیورسٹیاں تے زرعی کالجوں دے وچ تعلیمی تبادلے دے پروگرام شروع کرن تے گل بات وی ہو رہی اے۔ ایس طرحاں دے تبادلیاں وچ فن وی اہم کردار کر رہیا اے۔ فنکار پنجاب دے ورثے نوں محفوظ کرن تے مذہب توں اتانہہ ہو کے علاقے دیاں روایتاں تے زور دے رہے نیں۔ پاکستانی تھیٹر گروپ "اجوکا" اٹھارویں صدی دے مشہور شاعر بکھے شاہ، جیہڑے مذہبی رواداری دے اپنے فلسفے دی وجہ نال مشہور نیں، اوہناں دے کم نوں پیش

کر چکے نیں تے ایہو ای بھارت دے اُبھردے ہوئے پاپ گلوکار رُبی شیرگل وی کر رہے نیں۔
 اجوکانے پہلی واری 2003ء وچ بھارت وچ اپنے فن دا مظاہرہ کیتا تے دوجی واری ایس جون
 وچ۔ پچھلے مارچ وچ پاکستانی تے بھارتی گروہاں نے مل کے پاکستان وچ اک ہفتے دا پنجابی
 ڈرامیاں دا میلہ منایا۔

بھارتی پاپ سٹار دلیر مہندی وی پاکستانی پنجاب وچ اپنا فن دکھا کے پاکستانیاں دا دل جت
 چکے نیں۔ پاکستان دے دانشور تے سیاستدان جناب فخر زمان ہوراں دی تنظیم ”عالمی پنجابی
 کانفرنس“ بھارت، پاکستان تے پوری دنیا وچ بہت سارے پنجابی دے ادبی پروگرام منعقد کرا چکی
 اے، جیہدے وچ لوکاں دی وڈی تعداد نے شرکت کیتی۔ 1996ء وچ ایہدی پہلی کانفرنس ہون
 توں بعد ”عالمی پنجابی کانفرنس“ دیاں سرگرمیاں وچ چوکھا وادھا ہو گیا اے۔ ہُن ایہہ ہر ورھے کئی
 پروگراماں دی مالی مدد وی کردی اے۔ کلے پچھلے ورھے، ایہنے پاکستان وچ اک کانفرنس مئی دے
 مہینے، دوسری جولائی وچ وارث شاہ ہوراں دی یاد وچ تے تیسری ستمبر دے مہینے وچ بھارت وچ
 کیتی۔

فلم سازاں نے وی پنجابیت تے جذبے نوں پھڑ لیا اے۔ کجھ ای ورھیاں پہلے، بولی وڈ
 وچ کشمیر دے موضوع تے فلماں بنائیاں جا رہیاں سن، جیہناں وچ پاکستانیاں نوں دشمن دکھایا جا
 رہیا سی۔ جدوں کہ ہُن جیسے بن والی فلم ”ویرزارا“ وچ اک بھارتی پنجاب دے مُنڈے دا
 اک پاکستانی پنجابی کڑی نال پیار دکھایا گیا اے۔ ہُن جیسے پاکستان وچ بن والی اک فلم
 ”خاموش پانی“ وچ پنجاب دی ونڈ دی درد ناک ہونی نوں دکھایا گیا اے تے ایہدے وچ
 مسلمان تے سکھ کردار اپنے سانجھے ماضی دے بارے سوالاں دے جواب تلاش کردے نظر آندے
 نیں۔

ایہہ نواں جذبہ کھیڈاں دے میدان تک وی جاندا اے۔ دسمبر 2004ء وچ، نوں سطح دے
 اولمپک وانگوں ”پنجاب گیمز“ ہوياں جیہناں وچ کبڈی سمیت بارھاں کھیڈاں وچ دوہاں پنجاباں
 دے کھڈاریاں نے حصہ لیا۔ انڈین اولمپک ایسوسی ایشن نے ہُن کھیڈاں دا مستقل مرکز قائم
 کردتا اے تے ایہدا دوجا حصہ ہُن لاہور، پاکستان وچ آن والی فروری نوں ہووے گا۔ ایس ای
 دوران بھارت وچ پنجاب کرکٹ ایسوسی ایشن نے سابق پاکستانی باؤلر تے کپتان انتخاب عالم نوں

بھارتی پنجاب دی کرکٹ ٹیم دا کوچ مقرر کیتا اے، جدوں انتخاب عالم ہوراں نوں اوہناں دے ایس تجربے دے بارے وچ پچھیا گیتے اوہناں نے آکھیا پئی اوہ اتھے اپنے آپ نوں غیر محسوس نہیں کردے کیوں جے اوہناں دی جم پل وی بھارتی شہر ہوشیار پور دی اے۔ ”مڈھوں میں اک پنجابی آں تے ساڈی بولی، ساڈا کھانا پینا تے رسماں ریتاں اکو جیہیاں نیں۔“

دوہاں پنجاباں دے شہراں تک دوویں دیس بس سروس چلان تے وی راضی ہو گئے نیں۔ پہلی سروس جیہڑی جنوری وچ شروع ہووے گی۔ بھارتی پنجاب دے شہر امرتسر تے پاکستانی پنجاب دے شہر لاہور دے درمیان ہووے گی۔ لاہور تے امرتسر جیہڑے اک دوجے توں صرف 25 کلومیٹر دور نیں، کدی جڑواں شہر اکھواندے سن۔ پر پچھلے سٹھ ورہیاں توں سرحداں نیں ایہناں نوں اک دوجے توں دور کیتا ہو یا سی۔ اک واری ہوٹل بن جان تے سڑکاں چوڑیاں ہو جاون تے دوجی بس سروس سکھاں دے مقدس شہر امرتسر توں بابا گرو نانک جی ہوراں دے جنم ستھان نزکانہ صاحب تک چلائی جاوے گی۔

کیہ دوویں پنجاب ایویں کر سکسن؟

شکی مزاج لوکی آکھدے نیں پئی بھاویں دوہاں پنجاباں نے چنگے رشتیاں نوں شروع تے کیتا اے پر اوہناں دوہاں دی اپنے اپنے علاقے تے توجہ اپنی دکھری اے پئی ایہہ دوہیں پاکستان تے بھارت دے تعلقات تے بہتا ڈونگھا اثر نہیں پاسکدے۔ ادبی اکھ تے چنگیاں لگن والیاں کھیڈاں کیس طرحاں دوہاں مُلکاں دے رشتیاں نوں بہتری ول لے کے جاسکدے نیں؟ سچی گل تے ایہہ اے پئی جدوں وی سرحدی تے امن امان دے مسئلے ساہمنے آوندے نیں تے ثقافتی سفارت کاری ہمیشہ ای روایتی سفارت کاری توں پچھے رہندی اے۔ ایس لئی ایہہ کسے اتفاق دی گل نہیں پئی دوہاں پنجاباں دے وچکار رشتے اوہدوں ای فیرتوں ودھنے شروع ہوئے جدوں نئی دلی تے اسلام آباد نے آپسی رشتیاں نوں شروع کیتا۔ پر ایس دے باوجود وی، پنجابیت دی تحریک بارے آن والے چنگے وقت دی آس لان لئی ساڈے کول کافی وجوہات نیں۔ ایہہ تحریک سدھے طریقے نال فرقو فرقی قوماں دے مسلیاں نوں حل کرن دی کوشش کردی اے۔ ایہہ، پنجابی اپنے اپنے مُلکاں وچ فیصلیاں تے اثر انداز ہوندے نیں۔ ایہناں کوششاں دے صاف نتیجے وی ساہمنے آرہے نیں تے دوہاں پاسے اوہناں حلقیاں دی تعداد ودھ رہی اے جیہڑے مسلیاں دا

حل امن دی راہیں چاہندے نیں۔

جیویں کہ انڈیانا یونیورسٹی دی سمیت گنگوٹی ہوراں آکھیا اے پئی بھارت تے پاکستان دے تنازعاں وچوں وڈا مسئلہ فرقو فرقی قوماں دا اے، جیہناں وچوں اک نان سیکٹیرین تے دوجی اسلامی اے۔ سچ پچھو تے مسئلے صرف سرحداں دے سن تے جے گل بات کرن والے ماہر ہوندے تے ایہناں مسئلیاں دا حل گلیں باتیں ہی نکل سکدا سی۔ پر جے پاکستان تے بھارت وچ ہمیشہ رہن والا امن چاہیدا اے تے متنازع سرحداں تے پانی دے حق دے نال نال قومیتاں دے مسئلیاں دی وی حل کڈھنا پئے گا جیہڑا نہ مکن والی لڑائی دا مڈھ اے۔ بھاریں چھوٹے پیمانے تے ای سہی، پر دوہاں پنجاباں نے ایہو کجھ کرن دی کوشش کیتی اے۔

ونڈ نوں پاسے کرن یا مٹاون دی کوئی ضرورت نہیں، پنجابیت تے دوہاں دا اکو جیہا حق اے تے دوہاں دا ماضی اکٹھا اے جیہدے نال اکٹھے رہن دا ایسا قدرتی طریقہ اختیار کیتا جاسکدا اے پئی جیہدے ہوندیاں دوہاں ملکاں دے پنجابیاں نوں اپنے اپنے ملکاں دے نال وفاداری وی بدلن دی کوئی ضرورت نہیں۔ جیہڑے لوکی پنجابیت دی علاقائی مجبوریاں دا ذکر کردے نیں، اصل وچ اوہ ایہہ محسوس نہیں کر سکدے کہ دوویں پنجاب اپنے اپنے ملکاں وچ کتنا زیادہ اثر رکھدے نیں۔ پنجابی، پاکستان دی گھٹو گھٹ پنجاہ فیصد آبادی دا حصہ نیں تے پاکستانی فوج وچ اوہناں دی اک بہت وڈی تعداد اے۔ بروکنگز انسٹیٹیوٹ دے سٹیفن کوہن کہندے نیں پئی (پاکستان دی فوج دا) پنجھتر فیصدی حصہ پنجاب دے ترے تے شمال مغربی سرحدی صوبے دے دو ضلعیاں وچوں ہوندا اے۔ جدوں کہ فوجی افسراں دی بہت وڈی تعداد دا تعلق وی پنجاب دے مختلف شہراں نال ہوندا اے۔

سماجی حلقیاں وچ وی پنجاب دے سیاستدان تے کاروباری لوک چھائے ہوئے نیں۔ بھاریں دوجے پاسے، پنجاب بھارت دیاں اٹھائی ریاستاں وچوں اک اے۔ پر بھارت دی ایس ویلے دی سیاسی حالت دی وجہ نال ایہدا اثر چوکھا بہتا اے۔ ایس ویلے وزیر اعظم، آرمی چیف تے پلاننگ کمیشن دے ڈپٹی ڈائریکٹر (جیہناں نوں دوجے نمبر تے طاقتور ترین آدمی سمجھیا جاندا اے) تینوں پنجاب توں تعلق رکھدے نیں۔ ایس توں علاوہ پنجابیت دی تحریک دے بہت سارے کاری کرتاواں دے بھارتی سیاست دے پردھان لوکاں نال بڑے چنگے تعلقات نیں۔ ایہدی صرف

اکو مثال کافی اے۔ سنٹر فار رورل اینڈ انڈسٹریل ڈویلپمنٹ دے ممبراں تے ایہدے صلاح کاراں وچ وزیر اعظم، وزیر خارجہ، اک نیاں پرنیاں بھارتی صنعت کار تے اک نیاں پرنیاں بھارتی معیشت دان شامل ہوندا اے۔

امریکہ، برطانیہ تے کینیڈا وچ پنجابی باہر و سدی اک وڈی وسوں آباد اے تے اوہ ثقافتی طور تے بڑی متحرک اے۔ اکیڈمی آف دی پنجاب ان نارٹھ امریکہ (اپنا) تے ایہدے نال ملدی پنجاب ہی ریٹیج فاؤنڈیشن نے دوہاں پنجاباں نوں کول لیان واسطے کجھ نشریاتی منصوبے شروع کیتے نیں (پنجابی ادب دے اک رسم الخط نوں دوجیاں وچ ترجمہ کرنا)۔ ایہناں نے پنجابی ثقافت تے ادب نوں اُجاگر کرن واسطے تے دوہاں پنجاباں دیاں اکو جیہیاں چیزاں نوں ساہمنے لیان واسطے کئی کانفرنساں وی منعقد کیتیاں نیں۔ 2001ء وچ ’اپنا‘ نے پہلی واری پاکستان وچ سکھاں دی اک مذہبی کتاب دا پنجابی دے فارسی رسم الخط وچ ترجمہ کر کے شائع کیتا اے۔

پنجابیت دی ایس تحریک دا پاکستان تے بھارت دے دوجے علاقیاں تے وی اثر ہو رہیا اے، جیہدے نتیجے وچ دوہاں ملکاں دے بہت سارے شہری آپسی ملاقاتاں کر رہے نیں۔ بھارتی شہر ممبئی وچ رہن والے سندھیاں دے پاکستانی صوبے سندھ دے نال گُوڑھے ثقافتی رشتے نیں۔ پنجابیاں ہا، سندھی زبان دا وی بہت وڈا ادبی ورثا اے جیہدا تعلق اوتھوں دی صوفی روایت دے نال اے۔ سندھی شاعراں دی روحانی شاعری، سندھی مسلماناں تے ہندواں لئی بڑی تاثیر رکھدی اے۔ ایہو جیہے رشتے مغربی بنگال تے بنگلادیش دے درمیان وی تلاش کیتے جاسکدے نیں۔

جے پاکستان تے بھارت نے چنگے تعلقات بنانے نیں تے دوہاں پاسے سرحد دے دوہاں پاسے امن نال اکٹھے رہن دی واج اُچی کرن والے حلقیاں دی چنگی وڈی تعداد ہونی چاہیدی اے۔ ہُن تک پاکستان تے بھارت دے امن پسند لوک مرکزی دھارے توں پرے سن پر ہُن صورتحال بدل رہی اے۔ بھارت وچ، خارجہ پالیسی بناون والے کجھ لوک پہلوں پاکستان بارے چنگا خیال نہیں سی رکھدے۔ جیویں کہ اک منے پر منے پالیسی تجزیہ کار سی۔ راجا موہن دا ہُن خیال ایہہ اے پئی پنجابیت دوہاں ملکاں وچ چنگے رشتیاں دی وجہ بن سکدی اے۔ امن لئی پاکستان دے کردار دا جائزہ لوو تے فوج دے کردار دی وجہ نال اوہدی صورتحال کافی مشکل دکھائی

دیندی اے، جتھے فوج نے بھارت نُوں اپنے لئی مستقل خطرہ قرار دیندیاں ہوئیاں سیاست وچ دخل دتا ہویا اے۔ پر فوج وچ پنجابیاں دی بہتی تعداد نال ایہہ امید پیدا ہوندی اے پئی پنجابیت پاکستانی فوج تک وی اپنا اثر ودھاوے گی۔

اکٹھے پنجابی ورثے نُوں بنیاد بناندیاں ہوئیاں پنجابیت دی تحریک دے وچ 1990ء دے اخیر توں ہولی ہولی وادھا ہو رہیا اے۔ پنجابیت سرحد دے دوہاں پاسے دے پنجابیاں وچ پیار دے جذبیاں نُوں اگے ودھان وچ کامیاب رہی اے کیوں جے ایہدے کرتا دھرتا لوکاں اتے پاکستان تے بھارت دے تنازعاں دا حل کڈھن دا کوئی دباؤ نہیں۔ بھاویں دوہاں پنجاباں دے لوکاں دے درمیان کلے میل ملاپ نال پاکستان تے بھارت دے مسئلیاں دے حل دی کوئی ضمانت نہیں دتی جاسکدی۔ پر فیروں دوہاں ملکاں دے درمیان لمے چر تنازعاں دا حل اوس ای صورت وچ ممکن ہووے گا جے بہتے توں بہتے عام لوکی سرحدوں توں پار دشمنوں دی بجائے پُرانے رشتیاں ول دیکھن۔

سادھو بنگ

یونیورسٹی آف برٹش کولمبیا، وینکوور کینیڈا۔

پنجابی رُوپ: یاسر جواد

کینیڈا دا پنجابی ادب

(اک جہات)

ایس لکھت 'چ کینیڈا وچ پنجابی ادب دی تریخ دا، تے لکھاریاں نوں پیش
آون والے مثلیاں دا جائزہ لیا گیا اے۔ کینیڈا دے پنجابی لکھاری اک پاسے
کینیڈا دی پنجابی برادری دی بے پرواہی اُترے تے دوجے پاسیوں پنجاب وچ
کھوجکاراں وٹوں کجھ کرن دی آس وچکار پھسے ہوئے سن۔ ایہناں
لیکھکاں نے اپنی محنت نوں مونہہ متھا دیوں لئی بڑیاں اوکڑاں دا ساہمنا
کیتا اے۔ پہلے پہل دیاں ایہناں اوکڑاں دے ہونڈیاں ہوئیاں وی کینیڈا دا
پنجابی ادب پروان چڑھیا اترے اک نگر بھلک ول نظراں لائی بیٹھا اے۔

تعارف:

کینیڈا وچ پنجابیاں دی تواریخ وِہوویں صدی نال ای شروع ہوئی۔ ویلا لنگھن دے نال
نال برادری دا پھارا ودھدا گیا اترے بہت سارے پنجابیاں نے اتھے دی معاشی، سیاسی اترے سماجی
حیاتی چ وڈا ناؤں کمایا۔ پنجابی ادب لکھن دی شروعات بہوں پہلاں ای ہو گئی سی پر پچھلی صدی
دے وچکار لے دہاکیاں وچ کجھ چپ چان رہی۔ کجھ ای ورھے پہلاں ودھیک لکھاری ساہمنے
آئے نیں اترے اوہناں دا سبھ نالوں اُچیرا شوق اوہناں اوکڑاں بارے لکھنا لگدا اے جیہناں نال
وطن چھڈ کے آئے نویں لوکاں نوں نویں دھرتی وچ جڑھاں پھرن تے پننگرن لئی نجٹھنا پیندا اے۔

کینیڈا دے پنجابی ادب دا مئل بھاء لبھن دیاں اصل کوششاں 1970ء دے دہاکے دے اخیر چ شروع ہوئیاں۔ ایہہ بخشاں بہتا کر کے پنجابی وچ ای ہوندیاں رہیاں۔ عام طور تے ایہناں راہیں کسے لیکھک دیاں لکھتاں وچ اوپرے پن، بے وطنی، دیس دی یاد، نسل پرستی، سیاسی جھکاء ورگے مُدیاں اُتے گوہ کرن دے ویکھے ڈٹھے راہاں اُتے ای پندھ کیتا گیا۔ تے وکھایا جاندا سی بی دوجیاں لیکھکاں نے ایہہ مُدے کیوں نبھائے ہن۔ اسماں شروع دے پناہ گزیناں توں لے کے اجوکے ویلے تیکر دے کینیڈا دے پنجابی ادب دی تواریخ اُتے اک جھات پاؤن دی کوشش کیتی اے۔ نالو نال کینیڈا دے ماحول نال کینیڈا دے پنجابی ادب دی جڑت اتے پنجابی ادب دے وڈے دھارے چ ایہدی پدھرا تے وی چانن پایا گیا اے۔

شروع دیاں ادبی کوششاں:

کینیڈا چ پنجابی ادب دی نینہہ اوہناں لوکاں نے دھری جیہڑے اک انقلابی گروپ غدر پارٹی نال تعلق رکھدے سن۔ ایہہ گروپ ہندوستان نوں انگریزاں توں آزاد کراؤن لئی قائم کیتا گیا سی۔ مُنشا سنگھ دُکھی، ہرنام سنگھ ٹنڈی لاٹ، بھگوان سنگھ اتے بھائی دلجیت سنگھ ایہناں وچوں کجھ پرسدھ نام نیں۔ اوہ اپنے آپ نوں اجیہے سکھ، پنجابی اتے ہندوستانی سمجھدے سن جیہناں دے شمالی امریکہ آؤن دے اڈو اڈ کارن سن۔ اوہناں نے اوٹھے پرچلت نسل پرستی نوں قبول نہ کیتا تے انقلابی بن گئے۔

اوہناں دے رچے ہوئے ادب دا وڈا انگ دوہڑے، کورڑا چھندا تے بیت دیاں رسمی بحرہاں وچ لکھی ہوئی شاعری سی۔ ایہہ شاعری جلسیاں وچ پڑھن لئی لکھی گئی۔ اپنی گل دوجیاں تیکر اپڑاؤن لئی پرنٹنگ دا میڈیا موجود سی۔ تے کجھ اک نے غدر تے دوجے ہفتہ وار اخباراں وچ اپنی رچنا چھپوائی۔ ایہہ شاعری سیاسی رنگ چ رنگی ہوئی سی۔ ایہدے وچ سکھ شہیداں دے جس گائے گئے تاں جو دوجیاں نوں وی ہندوستان دی آزادی لئی شہید ہوون دی راہ تے لیایا جاسکے۔

مزے دی گل ایہہ اے بی شمالی امریکا دی سرکار نال اوہناں دی لڑائی شاعری چ نہیں جھلکدی۔ انج کیوں ہو یا؟ اوہ سبھے پیسا کماؤن اتے پنجاب واپس جاؤن دے سُننے لے کے ایتھے آئے سن۔ اپنے سُننیاں نوں سچ کرن لئی اوہناں اکثر ”گگ ہاؤسز“ وچ رل مل کے جیون بتایا جیہڑے اوہناں دیاں ملاں (جتھے اوہ لکڑ وڈھدے سن) دے نال ای بنے ہوئے سن۔ جتھے تیکر

اوہناں دیاں اوکڑاں دا سمبندھ اے تے اوہ ایہناں نوں ہندوستان دی غلامی دا سٹا سمجھدے سن۔ سو اوہناں دی کوتا نسل پرستی جاں گھر والیاں توں دوری دا ذاتی درد نہیں رکھدی سگوں اپنی ایس حالت کچھ خیال کیتے گئے، اصل کارن دی دس پاوندی اے۔ بہتی عملی پدھر اُتے اوہناں نے کینیڈا وچ اپنیاں حقاں لئی جو جھن توں کدی لا پرواہی نہ ورتی، جد کہ کوتا وچ اوہناں نے اپنے مسئلایاں نوں ہندوستان دے مسئلایاں نال نتھی کیتا تے اک نویکلا جواب بھالیا، جیویں کہ پٹھ دتے گئے بند توں پتا لگدا اے:

کرو نہ منت ایویں بنو کائر نہ
 پھڑو تلوار ایہناں نہیں ٹھہرنا
 اگے ویرو عرضیاں نے کیہ بنا لیا
 ظالم فرنگیاں نے دیس کھا لیا

ایہناں شروع دیاں شاعراں نے پنجابی ادبی ریت دی نینہہ رکھی جو اوڑک پنجاب وچ رچے جا رہے ادب دے وڈے دھارے دا ان نکھڑواں انگ بن گیا۔ بہوں سارے شاعر چچانہہ پنجاب نوں پرت گئے اتے منشا سنگھ دُکھی جیسے لیکھک اوتھے وی لکھدے رہے۔

دیس چھڈن اُتے لائی گئی پابندی پاروں ویہویں صدی دے وچکارے دہاکیاں وچ بس تھوڑے جیسے پنجابی ای کینیڈا اپڑ سکے۔ گردیو سنگھ ڈھلوں، جیسے اپنے قلمی نام ”یکدم“ نال لکھیا، 1931ء وچ وینکوور آیا۔ اوہنے وینکوور، وکٹوریا اتے ہور شہراں دے گوردواریاں وچ اپنیاں کوتاواں پڑھ کے سنایاں۔ 1932ء وچ لکھی گئی اوہدی اک نظم چوں لئیاں گئیاں ایہناں لائناں توں تھوہ لگدا اے بی اوہ کجھ دہاکے پہلاں وانگوں اپنے ہم وطنان دے ہتھیار نہ چکن اُتے قہروان ہو رہیا اے:

سائیاں قہر ہويا جدھر نظر ماراں، پاٹو دھاڑ وچ ہوئے مشغول وطنی
 جھڑلو سراں تے پھیریا گیا ایسا، جیہنوں سمجھدے نہیں ہیں مول وطنی
 خانہ جنگیاں نے بیڑا غرق کیتا، چکئی پھرن غلامی دا جوں وطنی
 مانس ذات سانجھی پیارا وطن سانجھا، سچا بھل گئے ایہو اصول وطنی

(وطن، 1-1-1989)

1947ء توں مگروں:

انگریزاں توں ہندوستان دی آزادی مگروں کینیڈا چ رہن والے پنجابیاں نوں ووٹ دا حق لہہ گیا۔ ملک چھڈن اُتے پابندی وی کجھ نرم ہوئی تے 1950ء دے دہاکے دے شروع وچ اک نکا جیہا سال وار کوٹہ وی دے دتا گیا۔ 1960ء دے دہاکے وچ کینیڈا وچ آون والے پنجابیاں دی گنتی ہولی ہولی ودھن لگی۔ پر 1970ء دے دہاکے دے شروع وچ اک اچرج وادھا ہویا جیہنے پنجابی برادری دی بُتر ای بدل کے رکھ دتی۔

وطن چھڈ کے آون والیاں (جیہناں نوں وزیٹرز آکھیا جاندا سی) دی نویں لہر، وچ بہت سارے پڑھے لکھے جوان وی شامل سن۔ اوہناں چوں ہتھیریاں نے کجھ ای چر پہلاں اپنی پڑھائی پوری کیتی سی اتے کوئی ڈھنگ دا روزگار لبھن وچ ناکام ہوئے سن جاں پھیرا وہ پڑھائی وچکار ای چھڈ کے کینیڈا آ گئے۔ ایہہ پنجابی جوان اک آزاد ملک وچ وڈے ہوئے سن اتے اوہناں چوں بہوں ساریاں نے پنجاب وچ نیکسلائٹ لہر دا مزا چکھیا ہویا سی۔ ایہناں لوکاں دا اپنے آپ اُتے وساہ تے مان اپنے توں پہلاں آئے ہوئے پنجابیاں توں وکھرا سی۔ بھاری پنجابی خاص کر کے وینکوور راہیں آوندے رہے، پر اوہ ٹورانٹو تے مانٹریال ورگے میٹروپولیٹن مرکزوں ول وی گئے۔ 1970ء توں مگروں آئے ہوئے پنجابیاں نے اک ”نویں برادری“ بنائی جیہڑی کینیڈا دی مقامی گوری برادری دے اندر اتے پرانی پنجابی برادری نالوں وکھری سی۔

ایہناں چوں کجھ لوکیں پہلوں ای پنجابی وچ لکھ رہے سن اتے دوجے وی ایسا کرنا چاہوندے سن۔ جیویں گرچرن رام پوری 1964ء وچ کینیڈا آون توں پہلاں ای نیا پرینیا لیکھک سی۔ کجھ لوکیں پنجاب دی گھرنا یوگ حالت نوں بدلن دی لوڑ بارے لکھدے رہے، جد کہ ہوراں نے ہولی ہولی کینیڈا وچ بے وطن دے طور تے اپنے تجربیاں نوں لیکھاں دا مڈا بناونا شروع کر دتا۔

پنجابی لکھاریاں دی گنتی ودھن پاروں وینکوور وچ اتے آل دوالے کلچرل تے ادبی سنگتاں بنیاں۔ 1971ء وچ وینکوور دی پنجابی کلچرل ایسوسی ایشن بنی تے ایہنے دسمبر 1972ء وچ اپنا پہلا کلچرل پروگرام کیتا۔ ایہہ کینیڈا وچ پنجابیاں لئی اک نویں قسم دی سرگرمی سی۔ اوہے ورھے اک ادبی رسالا ”جیون سانجھاں“ چھپنا شروع ہویا۔ اگلے ورھے پنجابی لٹریچر ایسوسی ایشن وینکوور دی نینہہ دھری گئی اتے مہینہ وار ادبی رسالا ”وطنوں دُور“ شروع ہویا۔ کجھ ای چر وچ وینکوور پنجابی ادب دے نقشے اُتے دس لگا۔

اجو کا ادب:

یو کے توں پچھوں کینیڈا، پنجاب توں باہر پنجابی لکھتاں لئی سبھ نالوں ودھ ادم والی تھاں اے۔ وینکوور اے وی پنجابیاں دا اک گڑھ اے تے اتھے دا ادبی منظر وی کجھ بہتا ہلچل والا اے۔ جد کہ ٹورانٹو اتے آل دوالے دے علاقے وی پنجابی ادبی ہلچل دا دھرا بن رہے نیں۔ ایڈمنٹن، کالگری اتے وینی پیگ ورگے ہور نگران وچ وی ادبی تنظیمیاں تے وڈے لیکھک موجود ہن۔

”Canadian Punjabi Poetry“ دے سرناویں نال چونیوں کوتا دا پہلا مجموعہ وینکوور دی پنجابی لٹریچر ایسوسی ایشن نے 1979ء وچ چھاپیا، جیہدے وچ سارے ملک دے 27 شاعراں دی کوتا نوں تھاں دتی گئی سی۔ تہ توں ای سارے کینیڈا وچ اڈ واڈ تنظیمیاں تے بندیاں نے وڈی گنتی وچ ہور چونیوں مجموعے وی چھاپے۔ بھاویں کینیڈا وچ پنجابی لیکھکاں لئی شاعری ای اپنی گل اُچاون دا وڈا وسیلا اے پر کہانیاں دے بہوں سارے مجموعے اتے ناول وی چھاپے گئے نیں۔ گرچن رام پوری، نوتج بھارتی، رویندر روی اتے دوجے کئی قلم کار کئی دہائیاں توں کینیڈا وچ رہ رہے نیں تے ایہناں نوں پنجابی ادب وچ آدریوگ تھاں حاصل اے۔

پنجابی پڑھن والیاں تے سوجھواناں نے پنجابی کینیڈی ادب نوں گوچریا۔ پیارا سنگھ بھوگل 1979ء وچ اپنے مضموناں راہیں سوجھوانی دے ایس انگ دا موڈھی بنیا۔ پنجابی یونیورسٹی پٹیاہ، اتے گورونانک دیو یونیورسٹی امرتسر نے وی پنجاب توں باہر رچے گئے پنجابی ادب اتے کانفرنساں کروائیاں۔ اوتھے پڑھے گئے سپرو وی چھے۔

ایہناں کانفرنساں وچ گل بات دا دھرا پنجاب دے اندر اتے ایہتوں دور دے مکاں وچ لکھے جا رہے ادب وچکار سمبندھ دا آکاسی۔ سمندر پار دے ادب نوں اکثر پردیسی، پرواسی جاں ودیشی آکھیا گیا اے۔ بھاویں پنجاب توں باہر دے بہتے لکھن والے اوہناں دا انج حوصلہ ودھان نوں پسند کردے نیں پر اوہناں نوں اپنے کم اتے لگے ایہہ لیبل چنگے نہیں لگدے۔ اوہناں نوں لگدا اے ہی پنجاب نوں کسوٹی من کے کیتی ہوئی درجا بندی اوہناں دیاں لکھتاں نوں گھٹ درجا دیندی اے تے اوہ ایہدے نال سہمت نہیں۔ ایہہ بحث اگانہہ ودھے گی اتے پنجابی ادب لکھن تے پڑھن والے اوڑک نوں سمندر پار اتے وطن وچ لکھے جا رہے پنجابی ادب وچکار سمبندھ لہہ لین گے۔

پنجابی ادب دے وڈے دھارے نال کینیڈا دے پنجابی ادب دا سمبندھ اک ہور من موہنا چتر دکھاوندا اے۔ ایہدے بہوں سارے انگ نیں۔ سبھ توں پہلی گل ایہہ اے ہی کینیڈا دا پنجابی ادب اے وی اپنے آپ نوں انگلینڈ تے امریکا وچ لکھے جا رہے ادب نالوں دکھرا کرن لئی جو جھ رہیا اے۔ ایہہ صورت حال انگلش جاں فرانسسیسی توں اڈ ہوراں زبانوں دے ادب لئی کئی نویں تے مزے دے امکان پیش کردی اے۔ پچھلے کجھ ورہیاں توں دی رائٹرز یونین آف کینیڈا، وچ رُجھے ہوئے اجیر روڈے، ندیم پرمارتے سادھو بنگ جیہے لیکھکاں دیاں کوششاں پاروں اتے سرچیت کالسی دے ترجمیاں راہیں کینیڈی ادبی حلقیاں نوں پنجابی ادب دیاں ڈراڈے ویلیاں توں چلیاں آ رہیاں ریتاں دا پتا لگیا اتے پنجابی ادب نوں کجھ پہچان ملی اے۔

پر ایس کامیابی دا گھیرا ہالی تھوڑا اے۔ ٹورانٹو جاں وینکوور وچ وڈی پدھر دے لیکھکاں لئی پنجابی کینیڈین لیکھک ”باہروں آئے ہوئے“ جاں ”غیر“ نیں۔ ہو سکدا اے اوہناں نوں اتھے دے چلا دا پتا تے ہووے پر اوہناں لئی پنجابی لکھتاں ”کینیڈین“ نہیں۔ اڈ و اڈ ادبی کماں نوں مدد دیون والی سرکاری ایجنسیاں پنجابی ادب لئی کوئی فنڈ نہیں رکھدیاں۔

وڈیاں چنتاواں :

کینیڈا دیاں پنجابی لکھتاں دا مڈھلا سمبندھ کسے خاص ویلے وچ پنجابی برادری اندر ہون والیاں گھٹناواں تے واپریاں نال ای اے۔ لیکھک ایہہ ساراں بیان کرن لئی دکھرے دکھرے ڈھنگ ورتدے نیں پر اوہ سبھے اجیہیاں چیزاں بارے لکھدے نیں جو اوہناں دی اپنی برادری لئی خاص نیں۔ شروع دیاں پنجابیاں نے سوچیا سی ہی کینیڈا وچ اوہناں دیاں ساریاں اوکڑاں ہندوستان اُتے انگریز راج نال جڑیاں ہوئیاں نیں تے اوہناں وچ شامل کویاں نے اوتھے اک انقلاب لیاون لئی گیت گائے۔

70ء دے دہاکے دی شروعات وچ آون والے اتے پنجاب دی سیاست دا اثر قبول کرن والے لوک اتھے اپنے امیگریشن مقدمے لڑدیاں ہوئیاں وی اوتھے دی سیاست نال ای جڑے رہے۔ سوسریندر دھنجل جاں اقبال رامو والیا ہندوستان وچ انقلاب بارے لکھدے رہے، جد کہ دوجیاں نے 70ء دے دہاکے وچ کینیڈا دے پنجابیاں وچ ایک لیفٹسٹ لہر اُبھارن لئی زور لایا۔ ایس لہر دے اک ہور انیک انگ نے تے گردواریاں نوں وی کنٹرول وچ لین دا واہ لایا کیوں

جو ایہہ گردوارے برادری دی طاقت دا دُھرا سن۔ ایس وچ ہار جاو تے اوہناں نے وینکوور، ونی پیگ تے ہیملٹن وچ ”دیش بھگت مندر“ بنائے اتے سارے کینیڈا دی نکلی وڈی برادری وچ اوہناں نوں اپنے پچھ لگ لہ گئے۔ ایہہ سبھ کجھ کینیڈا دے پنجابی ادب دا انگ سی۔

80ء دے دہاکے وچ ساری دنیا دے پنجابی، پنجاب وچ ہو رہے خون خرابے پاروں بہوں پریشان ہوئے۔ شاعری دے انیک مجموعے چھپے جیہناں وچ ایس اوکڑ نال نچھٹھیا گیا۔ سریندر دھنجل دی ”زخماں دی فصل“ سکھندر دی ”طوفان دیاں جڑھاں وچ“ اقبال رامووالیا دی ”پانی وچ پرچھاواں“ گرچرن رام پوری دی ”قتل گاہ“ اتے سکھ پال تے سادھو دی ایڈٹ کیتی ہوئی ”جنگل دے وُردھ“ ہندوستان وچ پنجاب دے مسئلے اُتے چھاپے گئے مجموعیاں وچ کئی کینیڈین لیکھک وی شامل سن۔ صوفی امر جیت نے اپنی کتاب ”پنجاب سنکٹ: اک وِشلیشن“ وچ پنجاب دے مسئلے دا نکھیڑا کیتا۔ حالات ایس حد تیک اپنے کلاوے وچ بنھ لین والے سی جو ایہنے ”عالمی سُرْت“ دا پرچار کرن والے اتے عام حیاتی دیاں گھٹناواں توں اُتے ہو کے لکھن والے لیکھکاں نوں وی ایس مسئلے بارے لکھن ول ہک دتا۔

وئڈ توں مگروں دا کینیڈا دا پنجابی ادب 1984ء دیاں خوفناک گھٹناواں تیکر ترقی پسند جاں مارکسی سیاست دے ڈونگھے اثر پیٹھ رہیا۔ کینیڈا دے پنجابی اخباراں ”انڈو کینیڈین ٹائمز“ تے ”چڑھدی کلا“ نے بہوں ساریاں اجیہیاں نظماں تے گیت چھاپے نیں جیہناں وچ جھگڑے نال جڑے سکھ جذبے دا کتھ کیتا گیا۔ بھاویں ایہہ لکھتاں اہے تیکر اک وی اجیہا شاعر پیدا نہیں کر سکیاں جیہڑا پنجابیاں دے مڈھلے دھارے دا دھیان اپنے ول کرا سکے۔

ایس توں اڈ، پچھلے ورھیاں وچ پنجابی کینیڈی برادری دے ساہمنے آون والے مسئلیاں وچ نسل پرستی، سوانیاں نال ظلم، آپے پنجابیاں دے ہتھوں مزدوراں دی لُٹ، نویں تے پرانی پیڑھی دیاں لڑائیاں، وسیبی ٹکرا، پُرانیاں سماجی قدراں اُتے اڑے رہنا اتے زبان دی سانجھ سنبھال شامل نیں۔ بہتے کینیڈا دے پنجابی لکھاریاں نے ایہناں مسئلیاں اُتے ای لکھیا اے۔

سو کینیڈا دا پنجابی ادب پنجابی برادری دے مسئلیاں نال سدھے تے گوڑھے سمبندھ تیک ای سمیت اے۔ ایہہ ایس دی طاقت دے نال نال ایہدی کمزوری وی اے۔ برادری نوں تگڑے سانگیاں وچ بنھن لئی اتے نویں وچاراں دی پراپتی لئی اوہناں دی راہ اگے وی ڈکا لاوندی اے۔ سو کینیڈا دے پنجابی ادب وچ کسے نویکلے پن دا نہ ہونا کوئی اچرج گل نہیں، نہ سائنس فکشن، نہ

اُپرادھ دیاں کہانیاں، نہ بھیت کتھا، نرا وڈی کینیڈین برادری تیکر ای سمیت اک سانگا اے۔
 ایہہ چیز اپنیاں لکھتاں اُتے پڑھن والیاں دی عقلی تے (aesthetic) پدھرنوں اُچیاون دی
 کوشش چ رُجھے ہوئے کینیڈا دے پنجابی لکھاریاں لئی ایک لکار ساہمنے لیا کھلہاردی اے۔
 اوہناں نے چتر چترائے نیں، پُرانی پنجابی کہانیاں نوں نویں سریوں کھول وکھایا اے اتے ساہنوں
 مائیکریشن دی بھوگنا دی گمبھیرتا دیاں ساراں وی کرائیاں نیں۔ ہو سکدا اے ہی کینیڈا دا پنجابی
 ادب کوئی یاد رکھن جوگ کامیابی نہ حاصل کر سکے پر ایہنے اک اجیہی تگڑی نینہہ دھر دتی اے
 جیہدے اُتے آون والیاں نسلاں اپنی رچنا دیاں اُساریاں اُسار سکدیاں نیں۔

ورتیاں گئیاں کجھ کتاباں:

- نوٹیج بھارتی اتے اجمیر روڈے ”لیلا“ وینکوور، رین بو پریس، 1999ء
سادھو بنگ ”جگتو“ لدھیانہ، چیتنا پرکاشن، 2002ء
سُریندر دھنجل ”زخماں دی فصل“ امرتسر، بلراج ساہنی یادگار۔ پرکاشن 1985ء
درشن گل ”نظم دی تلاش وچ“ لدھیانہ، چیتنا پرکاشن، 2005ء
ہنڈال، سکھونت اتے بنگ، سادھو، ایڈیٹر؛ کتھا کینیڈا، لدھیانہ: چیتنا۔ پرکاشن 2000ء
سرجیت کالسی ”عورت شبد دی شکتی“ چنڈی گڑھ، رگھیر رچنا، پرکاشن 2000ء
ندیم پرمار ”اندر جل“ دہلی، نوگیگ پبلشرز، 2004ء
گرچرن رام پوری ”اج توں آرنھ تک“ امرتسر، روی ساہت، 2001ء
اقبال راموالیہ ”موت اک پاسپورٹ دی“ لدھیانہ، چیتنا پرکاشن، 2005ء
رویندر روی ”سموچی کوتا“ دہلی، نیشنل بک شاپ، 2005ء
اجمیر روڈے ”شہہ چنن“ امرتسر، نانک سنگھ پبلیک مالا، 1993ء
امن پال سارا ”ویہاں دانوٹ“ لدھیانہ، چیتنا پرکاشن، 2005ء
ہر پریت سنگھ سیکھا ”بی جی مسکرا پئے“ لدھیانہ، چیتنا، 2006ء
جرنیل سنگھ سیکھا ”بھگورٹا“ لدھیانہ، چیتنا پرکاشن، 2003ء
جرنیل سنگھ ”دو ٹاپو“ لدھیانہ، ایسٹھیک پبلی کیشنز، 1999ء
کیسر سنگھ ”آزادی دی کوتا“ لدھیانہ، لہور بک شاپ، 2000ء
سدھو سنگھ ”پورن سنگھ دا کاوسدھانت“ لدھیانہ، چیتنا پرکاشن، 2004ء
سروان سنگھ ”کھید جگت دیاں باتاں“ لدھیانہ، لہور بک شاپ، 2002ء

(”جرنل آف پنجاب سٹڈیز“ جلد 13، نمبر 1 تے 2 توں لیا گیا)

قطر وچ سبھاں نال ملاقات

دو جے مُلک جاوَن دا، اوہدا وسیب دیکھن دا، تے سبھ توں ودھ کاروبار لئی نوں موقع بھالن دا چاہ ای مینوں قطر لے گیا۔ امارات دے دارلحکومت ابو ظہبی وچ اے کاروبار ”ٹھنڈا“ ہوون پاروں سبھاں بیلیاں وچ قطر دا ذکر عام چلدا رہندا اے کہ جے بزنس کرنا اے تے قطر چلو کیوں جے او تھے اُساری تے ودھا دی ٹور واہوا ترکھی ہو گئی اے۔ اوہدا کارن قطری حکمراناں دی سوچ اے کہ اپنے سارے وسائل ہوندیاں سار اسیں کیوں چکھا نہہ رہیے، جدوں کہ آندھی گوانڈھی کتے دے کتے اپڑ گئے نیں۔ ایسے کارن قطر یکم دسمبر توں ایشین گیمز کروان دا سہرا اپنے سر بنھ رہیا اے۔

قطر اپڑیا تے او تھے میں دیکھیا چار چوفیرے لوکائی اپنے کماں کاراں وچ رُجھی ہوئی اے۔ نوں نوں بنگلے تے بلڈنگاں بن رہیاں نیں، پُرانے گھر توڑے جا رہے نیں۔ نویاں سڑکاں بن رہیاں نیں تے پُرانیاں نوں سوہناتے ہور موکلا کیتا جا رہیا اے۔ مُکدی گل ایہہ اے کہ معاشی دوڑ لگی پئی اے۔ بھاویں اوہ نویاں فیکٹریاں لاوَن دی ہووے تے بھاویں قطر دی سبھ توں وڈی دولت، گیس نوں برآمد کرن دی، جاں بحرین ورگی ریاست نوں سمندر وچ پُل بنا کے پینڈے گھٹاؤن، جاں باقی خلیجی ریاستاں نوں ریلوے لائن راہیں اک دو جے نال جوڑن دی۔ قطر واقعی اگانہ ودھدا جا رہیا اے۔ میرا مشن وی ایہو سی جو بندہ آپ ذرا نیڑے ہو کے حالات نوں جاچے۔ ایس سلسلے وچ میرا میل گجھ بندیاں نال ہویا، جیہناں وچوں اُگھڑواں نال وقار بخاری دا اے۔ اوہناں گلاں گلاں وچ دسیا کہ اسیں کاروبار دے نال نال شعروادب دا ذوق وی رکھدے آں تے میرا نکا بھرا زوار بخاری شاعر وی اے۔ بس پھیر کیہ سی جیویں شاعر آکھدا اے ”مونہہ آئی گل نہ رہندی اے“۔ مینوں وی اپنے بارے دسنا پیا جو میں وی پنجابی بولی دا سیوک آں تے

کئیاں کتاباں دا لکھاری وی۔ بس پھیر کیہ سی پیٹی بھراواں ہار ساڈی یاری پکی ہو گئی۔ اصل وچ یاری دوستی لئی وی کوئی نہ کوئی سانجھ ضروری ہوندی اے۔ ایہہ دوویں بھرا قطر دی سرحد تے ”شمال“ نامی قصبے وچ رہندے نیں تے اپنے پیو دے کاروبار (برف دے کارخانہ) دی سانجھ سنبھال کردے نیں تے پاکستان دے شہر سیالکوٹ دے وسنیک نیں۔

دوجے دن اوہ ملن لئی آئے تے اوہناں دسیا کہ مینوں تے اتھے دیاں ادبی ستھاں دے بہت سارے لوک جاندے نیں۔ اوہناں دی ایہہ گل سُن کے میرا پنجابی ہون دا مان ہور ودھیا تے ایس احساس نُوں ہور تراوٹ تے حیاتی ملی کہ سیوا کدی بیکار نہیں جاندی۔ میں ایہہ گل سر اچا کر کے آکھناں کہ میں پنجابی زبان دا سیوک آں۔ اوہناں ایہہ وی دسیا کہ تن ستمبر نُوں قطر دی آزادی دا دن منایا جا رہیا اے تے اتھے وسدے شاعر، ادیب اک کھ جوڑ رہے نیں تے اوس کھ دا اچھا پروہنا میں آں۔ ایہہ گل میرے لئی خوشی دا کارن سی جو ایہدے سببوں مینوں اپنے ہور سبھاں نال ملن دا موقع ملے گا۔

مینوں یاد آیا 1984ء توں 1987ء تیک ابو ظہبی وچ ’پنجابی ادبی سنگت‘ تے پھیر ’پنجابی ادبی پرھیا‘ ناں دی ستھ دیاں چنگیاں دُھاں سن۔ ساڈے فنکشناں نُوں پاکستانی پریس وچ اپنا کورٹج ملیا سی کہ مینوں پاکستان توں علاوہ سعودی عرب، کویت تے قطر توں ڈھیر خط آئے، جیہناں ساڈے کم نُوں وڈیا تے ساڈی ہمت دی داد دتی۔ مینوں ایہہ وی یاد آ گیا پئی قطر توں جیہناں سبھاں نے خط گھلے سن، اوہناں چوں ممتاز راشد، رشید نیاز تے جمیل بابر خاص طور تے قابل ذکر نیں۔ میں ’پنجابی ادبی پرھیا‘ ابو ظہبی دا جنرل سیکریٹری ساں۔

قطر دی یوم آزادی دی تقریب رشید نیاز دے گھر وچ سی، جیہڑے ”دوحہ“ دے کافی چر دے وسنیک نیں۔ میرا ایہہ سفر قصبہ شمال توں دوحہ تیکر زوار بخاری دے ساتھ تے اوہناں دی خوبصورت شاعری تے سؤنی گڈی دی مہر نال، لگ بھگ اک گھنٹے وچ کٹیا۔ شمال توں دوحہ شہر سو کلومیٹر دی واٹ تے ہونا ایں۔ پر اوس دن ایہہ پنیڈا تے ویلا بہت چھیتی بیتیا۔ ایہہ وکھری گل اے کہ رشید نیاز دے گھر متھے ویلے اپڑن وچ کجھ کوئل ہو گئی تے ایہدا کارن سڑکاں دے اوہ ڈائیورشن (Diversion) سن، جیہڑے قطر وچ ہوون والے وادھے دا ثبوت سن۔

اتھے شاعراں، ادیباں، سوجھواناں توں اڈ رشید نیاز دے پروہنے تے ہور لوکیں وی وڈی

گنتی وچ آئے۔ رشید نیاز شاعر، ادیب تے پاکستان کلچرل فورم دے پردھان تے بڑے پے بندے نیں، تاں ای تے قطر دی آزادی دا جشن اپنے سجناں بیلیاں نال اپنے گھرای منا رہے سن، جیہڑے دیس وچ بندہ وسدا ہووے اوہدا اوہ قرض دار تے وفادار رہندا اے، کیوں جے اوہ اوٹھوں اپنی روزی وی کما رہیا ہوندا اے۔ پنجابی وچ ایس طرحاں دے بندے نوں ای بیبا بندہ آکھیا جاندا اے۔

لٹو جی تقریب شروع ہوندی اے۔ مڈھلی گل بات قطر تے اوہدی آزادی بارے رشید نیاز نے ای کیتی۔ پھیر ممتاز راشد جیہڑے اُردو تے پنجابی دے منے پرمنے شاعر، کنیاں کتاباں دے لکھاری تے اوٹھے دیاں ادبی بیٹھکاں دی رُوح نیں، اپنی گل بات وچ لیکھک نال اپنے پُرانے تعلق دا تے اوہناں خطاں دا ذکر کیتا، جیہڑے ساڈی سیوا دے پکھوں خوش ہو کے اوہناں سناؤں لکھے سن۔ اوہناں گجھ ذکر میریاں کتاباں تے اوہناں کہانیاں دا وی کیتا، جیہناں اُتے لاہور اتے اسلام آباد دیاں ادبی بیٹھکاں وچ وچار وٹاندرا ہوندا رہیا۔ اے اوہناں دی گل بات جاری سی کہ محفل وچ موجود ادیباں، شاعراں نے مینوں آکھیا جے میں اپنے ادبی پینڈے دی کہانی اپنے مونہوں سناواں۔ میں نکئی موٹی اپنے ادبی پینڈے دی گل کیتی، بئی میرا پہلا ناول ”کھیڈ مُقدراں دی“ جدوں چھپیا اودوں میری عمر اٹھاراں ورھے سی۔ تہانوں پتا اے کہ ایس عمرے بندہ کیہ لکھے گا۔ پر میرے پہلے ناول نے پاکستان رائٹرز گلڈ انعام جتیا، جیہدے کارن میرا ناں ادیباں وچ رل گیا۔ پھیر پنجابی کہانیاں دا پراگا ”دُکھ دھرتی دے“ چھپیا۔ اوہدے وچ پاکستان دے اُچے شاعراں تے ادیباں دیاں تقریراں تے لکھتاں کتاب دی مکھ وکھالی دے کھ وچ سُنن نوں ملیاں، جیہدے اُتے مینوں وڈا مان اے۔ گلاں کردیاں جدوں میں اپنے آپ نوں پنجابی بولی دا سیوک تے اوہدی پروموشن (Promotion) لئی اک لہر چلاون دی لوڑ تے زور دتا تے اوٹھے گجھ سجناں دے متھے اُتے تریڑاں پین لگ پیاں تے ایہہ گل بات اک کھٹی مٹھی بحث وچ بدل گئی۔ اک واری تاں میں سوچیا بئی کدھرے میزبان ایہہ نہ سوچن لگ پوے کہ چنگا پردھان آیا اے کہ بے سوادى بن گئی۔ پر ایس مُدے اُتے اک لکھاری، اک ادبی انجمن دے جنرل سیکریٹری تے اک پنجابی ہوون پاروں کئی وکھری سوچ دے پنجابیاں نال واہ پے ہٹیا سی۔ ایس لئی مینوں کسے وی سوال تے کسے وی اعتراض دا جواب دین وچ بھورا وی اوکھیا ئی نہیں ہوئی۔ بحث دی مڈھلی

پدھر ایہہ سی کہ مینوں ففٹی ففٹی (Fifty Fifty) دی پوزیشن لگی جیہڑی کہ پنجابی دے حق یا مخالفت وچ پاکستانی پنجابیاں وچکار پیدا ہو چکی سی۔ رشید نیاز صاحب نے آکھیا بلکہ سوال کیتا۔

”جدوں ساڈا کم چلدا پیا اے تے پھیر کیہ لوڑ اے اک ہور مسئلہ کھڑا کرن دی اک نواں پنڳالین دی۔ اگے ہور تھوڑے مسئلے نیں۔ گزارہ چلاونا چاہیدا اے۔“

میں گذارش کیتی: ”کسے زمانے وچ بندہ کھی وچ رہندا سی، پراج اوہدا مکان کیہو جیہا اے۔ گزارہ چلاونا حیاتی دا مقصد نہیں۔ جے اپنے گھراں نوں سنوارنا، اپنیاں رشتیاں نوں پچھاننا، اپنیاں پنڈاں، شہراں، تحصیلاں، ضلعیاں تے صوبیاں نوں ترقی دوانا، اپنے لوکاں نال دل دی گل اپنی بولی راہیں کہن دا حق دوانا مسئلہ اے تے پھیر ایس مسئلے توں قربان جائیے۔“

تالیاں وجیاں تے ساڈے میزبان ڈھڈوں خوش ہوئے۔ میں ایہہ گل اوہناں دے مکھ توں پڑھ لئی سی۔ میں پھیر بنیتی کیتی۔

”تہانوں پتا اے کجھ لوکاں ایہنوں تعصب داناں دتا ہویا اے۔ جے اسیں پنجابی بولی نوں ترقی دین دی گل کراں گے تے متعصب اکھواواں گے۔ تسیں ایہہ لفظ سُن کے ڈر جاندے او، جیہدے کجھے حقیقت دا کوئی وی نشان نہیں۔ ایس پراپیگنڈے نے اج دے پاکستانی پنجابی نوں اجیہا ڈکالا دتا اے کہ کوئی کاڈھ نہیں کڈھدا، کوئی ریسرچ نہیں کردا، بس ایسے سُنئی سُنائی نوں دلیل بنا کے اگے پُچھا دیندا اے۔ اپنی راہ وچ روکاں کھڑیاں کر لیندا اے۔ میں پہلوں گل کیتی اے کہ پیار اپنیاں نال ای ہوندا اے تے اپنیاں نوں ای کیتا جاندا اے تے اپنیاں وچوں ای لبھدا اے۔ بھاویں اوہ اپنا محلہ ہووے، گراں ہووے، اپنی بولی ہووے جاں اپنا وسیب۔ ہور تے ہور ساڈے مذہب نے زکوٰۃ دا جیہڑا تصور پیش کیتا اے، اوہدے وچ وی سبھ توں پہلاں تہاڈی زکوٰۃ دے حق دار تہاڈے غریب رشتہ دار پھیر محلے دار تے دوست نیں۔“

”گل ٹھیک اے پر پنجابی بدتمیز بولی اے۔“ پڑ وچوں اک ہور سخن بولے۔ میں سہج نال اے سمجھایا۔

”تمیز بولی وچ نہیں بندے وچ ہوندى اے۔ بولی تے ہر جذبے نوں اظہار کرن دا وسیلہ اے۔ پنجابی تے تمیزداراں وچ سبھ توں وڈی تمیزدار تے بدتمیزاں وچ بدتمیز وی اے۔ انسان دیاں سبھے نصلتاں بیانناں ای بولی دا کم ہوندا اے۔ ویکھو جی کئی پیشے، کئی کم کار تے کاروبار ایہو

جیسے نہیں کہ بندے نُوں سردی گرمی دسنی پندی اے جیویں اتھے ساڈے فورمین صاحب چودھری ریاض موجود نہیں، کیہ اوہ اپنی کمپنی وچ سُست یا کم چور وکراں نُوں کھریاں کھریاں نہیں سُنو دے، کیہ اوہ اجیہاں لوکاں نُوں آپ جناب کہہ کے کم چلاوندے نیں؟ میں مذاق نال کول بیٹھے چودھری ریاض کولوں ایہو سوال پُچھیا۔

”نہیں چل سکدا“ اوہناں جواب دتا۔ ”میرا کم تے صرف پنجابی نال ای چلدا اے جے میں پنجابی نہ بولداتے مینوں ایہہ فورمینی کتھوں لبھنی سی؟“
 اتھے پڑ وچ بہتے بلی ہسن لگ پئے۔

”ایہہ عالمی بولی نہیں“ اک ہور صاحب بول پئے۔ ”ایہدے تے پڑھن لکھن والے تھوڑے نیں۔“

”جی کیوں نہیں عالمی بولی۔ کیہ ایہہ کینیڈا وچ جاں امریکہ وچ پنجابی لوک نہیں بولدے، کیہ عرب دیس جاں یو کے وچ پنجابی نہیں سمجھی جاندی۔ کیہ بالی ووڈ دیاں فلماں وچ پنجابی ڈائلاگ تے پنجابی گانے ”تبرک“ دے طور تے نہیں پائے جاندے۔ کیہ میں اتھے قطر وچ بیٹھا قطر دی آزادی دا جشن تہاڈے نال پنجابی بول کے نہیں منا رہیا۔“
 ایس گل تے تھوڑے بھراہسے تے تاڑیاں وجیاں۔

”تسیں جے پڑھن دی کوشش نہیں کردے، کتاباں نہیں ویکھیاں، نہ ای خریدیاں نیں نہ ای لکھن والیاں دا حوصلہ ودھایا جے تے ایہدے وچ کسے پٹھان کسے سندھی کسے بلوچی جاں کسے گورے دی غلطی نہیں، اوہ تے سارے اپنیاں بولیاں پڑھدے وی نیں لکھدے وی نیں۔ ایہہ صرف ساڈی سستی اے۔ اتھے گھر دی لگڑی دال برابر اے۔ اپنے نُوں لفٹ نہ کراون دا صدیاں پُرانا پاپ اے۔“

”ایہہ جیہڑے شاعر ادیب یا سرجن ہار دماغ دے بندے نیں، کسے وی وسیب دی وڈی پونجی ہوندے نیں، ایہو لوک رہتل تے وسیب دے آگو ہوندے نیں۔ ایہو اوس معاشرے دے دُکھ درد تے خوشیاں غمیاں نُوں محسوس کر سکدے نیں تے قدرت ایہناں کولوں اظہار کرواوندی اے۔ اوہ لوکائی وچ رہندے نیں تے اوہناں دیاں بھاواں تے لوڑاں نُوں بیان دے نیں۔ جے کسے قوم جاں تہذیب دے ایہہ فطری آگو ساہمنے نہیں آوندے، اوہناں دی پچھان سُنجان ای کوئی

نہیں تے سمجھ لوو، اوس رہتل نُوں جاں اوس وسیب نُوں کوئی سپ سَنگھ گیا اے۔ اوہ پورا معاشرہ ای گونگا تھتھا ہو گیا اے۔ اجیہے ماحول وچ تے لیڈر وی پیدا نہیں ہوندے، اجیہے لوک تے دُوجیاں دے گھر جا کے بتیاں بالدے نیں تے اپنے گھراں وچ عُمر اں بدھے ہنیرے۔ ایہو لوک نہ تیناں وچ نہ تیرھاں وچ۔“

اک سجن بول پئے۔

”ایہہ تے سیاسی بیان اے، کدھرے تہاڈا تعلق کسے سیاسی پارٹی نال تے نہیں اے؟“

”نہیں جناب! میں کسے پارٹی دا ترجمان نہیں تے نہ ہونا لوڑداں، پر ایہہ گل ضرور کرناں کہ اجیہے لوک شاعر ادیب جاں سوجھوان آون والے زمانے نُوں چانن دیندے نیں۔ ایہو لوک معاشرے یاں قوماں دیاں نیہاں رکھدے نیں تے اوہناں دی تے اپنی ہوند دا ثبوت دیندے نیں۔ زمانے وچ نفرتاں تے کدورتاں نُوں مٹا کے اوہدی تھیاں محبت، امن، بھائی چارے تے بھلائی دا سبق دیندے نیں۔ تسیں بابا فرید دا کلام ویکھ لوو، تسیں بلھے شاہ دی سوچ دا اندازہ لاؤ کہ اج صدیاں گزرن مگروں ایہو لوک زندہ سلامت نیں۔ ایہو زندگی اے تے ایہو سیاست اے کہ زندگی تے روشنی دا ساتھ چولی دامن وانگر ہووے۔ کوئی کہہ سکدا اے بلھے شاہ تے بابا فرید دے کلام وچوں جیہڑی لو پھٹدی اے، اوہ لوکائی دی بھلائی واسطے ناقص اے؟ پھیر کیوں نہ ایہناں ہستیاں دا پلا پھڑ کے ای سیاست کیتی جاوے۔“

ہُن اکھ دی ٹور وچار وٹاندرے توں ہٹ کے سچھ جگاون دی حد تیک اپڑ آئی سی۔ حاضرین چنگے سُنن والیاں وانگ بیٹھے سن پر پھیر وی اک چُھدا جیہا سوال سُنن نُوں ملیا۔

”خیر ایہہ تے صحیح اے۔ ایہہ صدیاں پُرانیاں گلاں نیں۔ اج دا دور علم، سائنس تے کمپیوٹر دا دور اے۔ چچانہہ کیوں لے چلے او۔“

”جی میں ایس مُدے ولے ای آ رہیا سی۔“ میں عرض کیتی ”تہانوں پتا اے کہ ساڈی تعلیم دی ریشو (Ratio) کیہ اے۔ گجھ ورھے پہلاں 100 بندیاں چوں ستاراں پڑھے لکھے سن، خیر ہُن ایس حسابوں دونا کر دیوتے گنتری کرو جو 34 فیصد بندے پڑھے لکھے ہو گئے نیں۔ ہُن ایہہ 34 فیصد جے اپنی ماں بولی وچ باقی دے 66 فیصد بندیاں نُوں سائنس دی زبان سمجھا دین، تے یقین کرو گجھ ورھیاں وچ تہاڈا سارا معاشرہ تہاڈی ساری قوم سیانی، سمجھدار تے پڑھی لکھی ہو

جاوے گی۔ بس شرط ایہہ اے کہ اپنیاں نال اپنیاں وانگ اکو جیہا ورتارا رکھن، درجہ بندی نہ ہووے، اکو جیہا تعلیمی نصاب ہووے۔ میں چھوٹی جیہی مثال پیش کرناں۔ کسے لیڈی ڈاکٹر دے کلینک وچ میں بیٹھاسی کہ اک وڈیری عمر دی زنانی بڑے مندے حالیں اندر آئی تے آکھن لگی، ”بچیا! میں مر چلی آں۔ میرے ڈھڈ پیر اے، مینوں کونج ہو گئی اے۔“

مینوں اوہ ویلا یاد کر کے اج وی گجھ ہو جاندا اے۔ لیڈی ڈاکٹر نے اوس وچاری بڈھڑی زنانی نوں آکھیا سی، یہ ڈھڈ کیا ہوتا ہے۔ یہ پیر کیا ہوتا ہے؟ جے ساڈے سبھ توں ذمہ دار شعبے میڈیکل دا ایہہ حال اے پھیر میرے پنجاب دا تے میری پنجابی دا رب ای رکھا اے۔ سوچیا جاوے تے اوس لیڈی ڈاکٹر دا وی کیہ گناہ اے؟ جیہنوں دسیا ای نہیں گیا کہ ڈھڈ کیہ اے تے اوہدی پیر کیہ اے۔

یقین کرو اجیہے پنجابی ماں پیو جان گجھ کے جاں انہول ایس رواج دا شکار ہو گئے نیں۔ اوہناں نوں آپ تے چنگی اُردو آوندی نہیں، اُتوں اپنے بچیاں نال ایس طرحاں دی ٹٹی بھجی اُردو بول کے اوہناں نوں گونگا تھتھا کر دے پئے نیں، جیہدا نتیجہ ایہہ ہویا اے کہ بال سکولوں وی نسن لگ پئے نیں۔ تہانوں پتا اے یونائٹڈ نیشن (United Nation) دا اک مُٹھ فیصلہ اے کہ بالوں دی مڈھلی تعلیم اوہناں دی ماں بولی وچ ای ہونی چاہیدی اے۔ ایس مگروں بال بھاریں جگ دیاں ساریاں بولیاں سکھ لوے، اوہنوں کوئی اوکھت نہیں ہووے گی۔ ایس لئی اسیں بڑے مان تے آدر نال پنجابی بولینے، پنجابی لکھیے ایہدے وچ پنے ہون والی کوئی گل نہیں۔ ساہنوں کسے چیز دی تھوڑ نہیں۔ پنجاب نے تاں باہروں آون والے بھکھے دھاڑویاں دے ڈھڈ وی بھرے نیں تے اسیں اپنے آپ نوں وساری بیٹھے آں، اپنی ذات اتے ہوند دی نفی کرن لگ پنے آں۔“

گل کردیاں کردیاں میں جذباتی ہو چلیاں ساں کہ اک آواز ہو آئی۔
 ”کدھرے تسیں اُردو دے خلاف تے نہیں؟ اتے پاکستان دی قومی زبان تے وار کر رہے او۔“

”نہیں جناب، اُردو ساڈی رابطے دی بولی اے تے نالے اپنی مخلوق اوہنوں بولدی اے تے جیہنوں اللہ دی مخلوق بول رہی اے، سمجھ رہی اے، اوہ پیاری بولی اے۔ ایہہ ساڈی لوڑ اے، پر ایہدا ایہہ مطلب نہیں کہ اسیں پنجابی دا حلیہ وگاڑ دیئے تے ایہنوں گھروں باہر کڈھ دیئے تے

ایہدے خلاف محاذ کھول لوئیے۔ ایہدا حق تے سبھ توں وڈا اے۔ ایہہ کروڑاں پنجابیاں دی بولی اے۔ ایہہ سارے اُردو نہیں بول سکدے، ایس لئی ایہنوں بھرویں ترقی ملنی چاہیدی اے۔ ایہدے وچ بہتا سارا کم ہونا چاہیدا اے۔ لکھن پڑھن ایہدے وچ ہونا چاہیدا اے۔ کسے دی ایہہ جرأت نہیں ہونی چاہیدی کہ اوہ کہوے کہ تئیں تاں پنجابی بولدے او ایس لئی تئیں ان پڑھ او۔ ایس تاثر نوں ختم ہونا چاہیدا اے بلکہ جیہڑا جتی ودھیا پنجابی لکھے پڑھے تے بولے اوہ بہتا پڑھیا لکھیا نیا جاوے، اوہنوں بہتی عزت لہھے۔ میں تہانوں دساں کہ پرل کاٹنیل لاهور وچ میریاں کتاباں دی مونیہ دکھالی دا کھڑی سی، او تھے پنجاب اسمبلی دی ممبر تے مشہور ادیبہ بشری رحمن نے آکھیا سی (ایہہ گل اے جے وی میرے کول ویڈیو کیسٹ تے ریکارڈ اے) کہ میں پنجاب اسمبلی وچ اجازت منگی کہ جناب سپیکر صاحب ساہنوں پنجابی وچ تقریر کرن دی اجازت دیو، اوہناں فرمایا۔

”بیگم صاحبہ! آپ تو بہت اچھی اُردو لکھتی ہیں، بولتی ہیں، آپ کو کیا ضرورت ہے؟“
 بشری بولی ”جناب سپیکر صاحب تہاڈی ایہہ گل سُن کے میں اینیاں کچھیاں وٹنی آں کہ تہانوں کیہ دساں۔“

بشری کہہ رہیاں سن کہ ہُن تئیں آپ دسو کہ ایس جذبے نوں جاں ایس خیال نوں جاں ایس اکھان نوں کوئی ہور بولی کیوں ادا کر سکدی اے۔ ایہہ میری پنجابی ای اے کہ جیہدے وچ میں ایس طرحاں دی گل کر سکنی آں۔ کوئی مینوں کچھیاں وٹن دا ترجمہ لیا دیو۔ ایہو جیہی مثال اُردو ادیب احمد ندیم قاسمی دے اک افسانہ ”گنڈاسہ“ دی دتی جا سکدی اے۔ ایس افسانے وچ اک اجیہا پنجابی کریکٹر پیش کیتا گیا اے، جیہڑا صرف پنجابی وچ ای پیش کیتا جا سکدا سی۔ ایس لئی ایہہ افسانہ مُدے دے حساب نال بڑا نویکلا پر اظہار دے حساب نال قاسمی صاحب ورگے ادیب دے گٹیاں وچ بہہ گیا اے تے ویکھو جد ایسے کہانی تے پنجابی فلم ”وحشی جٹ“ بندی اے تے اوہ کریکٹر اینا یادگار بن جاندا اے کہ فن دی ٹیسی نوں چھوہ لیندا اے۔ کہن دا مقصد ایہہ اے کہ ایہہ ممکن نہیں کہ پنجابی کلچر دی گل نوں او سے چس نال کوئی ہور بولی پیش کر سکے۔ ایہہ اوس کلچر دا تے ست اے تے اوس بولی نال انصاف، تاں جے دوویں نال نال رہن۔“

مینوں گل کردیاں ایہہ احساس ہو گیا سی کہ ہُن بحث کرن والے کجھ تسلی وچ ہو گئے نیں۔

تھوڑا جتنا ہور اضافہ کرنا ضروری لگا۔

”تسیں کہندے او علامہ اقبال نے پنجابی وچ کیوں نہیں لکھیا۔ تہاڈی اطلاع واسطے عرض کراں کہ اک قدیم ادبی رسالے سارنگ وچ اوہناں دا انٹرویو چھپیا سی۔ علامہ اقبال نے کہیا سی کہ ایہہ میری مجبوری سی کہ میری تعلیم و تربیت اُردو وچ ہوئی۔ ایہہ وی ممکن اے جو بھلکے پنجابی بولی نُوں وی کوئی گوٹے ورگا بندہ مل جاوے، جیہنے اپنی جرمن زبان وچ کم کر کے ساری جرمن قوم دا سر اُچا کر دتا سی۔ تے نالے علامہ اقبال صاحب نے اوس ویلے دی منگ نُوں ساہمنے رکھیا کہ اک مقصد موجود سی۔ ایس گل توں اکھ نہیں چرائی جاسکدی کہ اوہ قبول تے مقبول وی تاں ہوئے سن کہ اوہناں دا مزاج اک پنجابی دا مزاج سی۔ فیض احمد فیض دا ناں لین دی لوڑ نہیں کیوں جے اوہناں نے کافی پنجابی نظماں لکھیاں تے ایہہ کہہ کے ہارمن لئی کہ جتھے وارث شاہ تے میاں محمد ورگے موجود نیں، او تھے فیض دی کیہ مجال۔“

جاپدا سی جو ساہمنے بیٹھے ہوئے شاعر ادیب قائل ہو گئے نیں۔ میں ایس گل بات نُوں لمکانا نہیں سی چاہوندا، کہ اک ہور محترم بولے۔

”گلاں ساریاں صحیح نیں پر ساہنوں تے سرائیکی وچ کم کرنا آوندا اے۔ ساڈی شاعری وی ساری سرائیکی وچ اے۔ ساڈے کول شاعر وی ہین تے ہُن قاری وی لبھدے نیں۔ سرائیکی وچ لکھی ہوئی کتاب پڑھی وی جاندی اے۔ ساڈا اصل نقصان تے مرکزی پنجاب جاں لاہوری پنجابیاں نے کیتا اے۔ اسیں پنجابی تے نہیں پر شائد سرائیکی نُوں ترقی ضرور دیاں گے۔“

”جناب تسیں سرائیکی سناؤ۔ پنڈی والے پوٹھوہاری نوں آون دین۔ تسیں چنے مرضی ناں رکھ لو۔ ہین تے سارے پنجابی ماں دے۔ سرائیکی ترقی کرے، پوٹھوہاری ترقی کرے تے لازماً پنجابی دا اک مرکزی لہجہ نتر کے ساہمنے آوے گا۔ صرف لوڑ اے دیوا بالن دی۔ دیوے نال دیوے بالوتے ویکھو چانن ہووے گا۔ ایہہ ویلا قُربانی منگدا اے۔ پنجابی صدیاں توں ایس دیس دی بولی اے، ایہنوں مارن والے آپوں مارے گئے۔ ایہہ صدیاں توں اے تے صدیاں تائیں رہوے گی۔ چھڑی ترخ اپنے رنگ دکھاوندی رہوے گی۔ ہُن تے خیر نال سیٹلائٹ چینل آگئے نیں تے سبھ دی ایہہ کوشش اے کہ ودھ توں ودھ لوکائی تیکر اپروچ (Approach) ہووے۔ تسیں آپ دسو کہ اپنیاں نُوں کیہ کرنا پوے گا۔ ایہناں نُوں گودڑی وچ لعل لبھنے پین گے تاں ای گل

بنے گی۔“

”لو جی اسیں تے گئے آں من۔ تَساں واہوا چانن پایا اے ایس مُدے اُتے۔ ہُن کھاندے آں ڈنرتے ایس توں مگروں دوجی بیٹھک ہووے گی مشاعرے دی تے اج سارے شاعر چھڑا اپنا پنجابی کلام ای سُناون، تے تہاڈے کولوں پنجابی نثر دے پکھوں اک کہانی ضرور سُننی اے۔“ ایہہ گل رشید نیاز صاحب نے پروہنیاں نوں ڈنرول سینت کردیاں آکھی۔

ڈنرتوں مگروں مشاعرہ ہويا، شاید ایس گل بات دا اثر سی کہ صرف پنجابی نظماں، غزلاں تے سرائیکی شاعری سُنن نوں ملی۔ پھیر مینوں کہانی سُناون دی فرمائش کیتی گئی۔

اینا سوہنا کلام تے اپنی مثبت گل بات توں بعد ماحول اپنا چنگا ہو گیا سی کہ مینوں کہانی سُناون وچ وی بڑا چس آیا تے ایہدے وچ شک والی گل ای کوئی نہیں ہی اپنی بولی تے مٹھڑی بولی وچ جنی چس آوندی اے کسے ہور وچ نہیں۔ ٹرن ویلے سبھ پنجابی اک دوجے نوں گھٹ گھٹ چھیاں پارہے سن۔ اسیں رشید نیاز دے گھروں نکلے تے ساڈے سنگ شوکت، حُسن ناز، محبوب قاضی صاحب، رشید نیاز، ممتاز راشد، زوار بخاری، قاضی اصغر شفیق اختر تے طاہر چودھری دا مٹھڑا کلام تے ممتاز راشد دیاں کتاباں دا تحفہ وی سی۔

دوہ توں واپس شمال جاندیاں زوار، میں تے نال اوہناں دا اک نوکر وی سی۔ رات فجر ول سفر کر رہی سی۔ سڑکاں تے قطر دی ترقی دیاں سپیڈاں دے جلوے عام سن، میرے دل وچ ایہو سدھر جاگ رہی سی کہ کاش کدیں پنجابیاں نوں پنجاب تے اوہدی بولی دی ترقی لئی انج ای سپیڈاں لگ جاون تے کروڑاں بندے اپنی بولی وچ لکھدیاں پڑھدیاں مان محسوس کرن۔

☆☆☆☆☆

ایہہ مضمون ساہنوں اک سندھی دوست نے گھلایا ہا۔ ایہہ مضمون 20 مئی 1955ء وچ اک سندھی سالنامے ”ہند واسی“ وچ چھپیا سی، جیہڑی فوٹو کاپی ساڈے ہتھ لگی اوہدے وچ لکھاری دا ناں نہیں سی دتا گیا۔ (جیہڑا کہ فوٹو سٹیٹ وچ ربوں رہ گیا اے)۔ تواریخی جھوٹھ جیہڑا کہ چراں توں بولیا جا رہیا اے کہ سکندر نے پورس نوں ہرایا سی، ایہدے وچ ایس گل دا نکھیڑا کیتا گیا اے کہ اصل ہار کیس دی ہوئی سی۔ (ادارہ)

مُرٹ سکندر ہاریا

عربی اکھان اے کہ ”کلام الملک، ملک الکلام“ مطلب حاکم جو وی آہندے ہن اوہنوں ای سیج جانا جاندا اے۔ انج ای انگریز حاکماں جیویں سائوں پڑھاپوتے سمجھاپونیں، بھادیں اوہ ساڈا گھروکی معاملہ ای کیوں نہ ہووے تاں وی ساہنوں پڑھت گھڑت ہتھوں ایہہ مننا پوندا اے۔ اصل گل ایہہ اے کہ ساہنوں اپنے گھر دی سرت سار وی کوئی نہیں سی، ایس لئی اوہناں دا ای اک اک اکھر ربی منیا گیا۔ ایسے جھولے پٹھ ساہنوں دسیونیں کہ ”سکندر نے بھارت تے حملہ کیتا تے پورس نوں جتیا“۔

ایہہ سیج کنا گوسج اے۔ ایہدے تے ایس لیکھ راہیں چانن پایا جاسی تے نکھیڑا کرن دا جتن کراں گا کہ پورس جتیا جاں سکندر۔

سکندر نے بھارت تے حملہ کیوں کیتا تے پورس تیک اپڑن وچ اوہنوں کبھڑیاں اوکڑاں نال واہ پیا۔ ایہہ سبھ کجھ لکھن دی اتھے لوڑ نہیں۔ ایہہ سبھ کجھ دستھار نال اپنی کتاب ”بھارت وِش“ وچ لکھیا ہويا اے۔ اتھے چھڑا کرنی دے میدان (جتھے یُدھ ہويا) وچ جو کجھ ہويا، اوس دا ذکر کیتا جاسی، پر مختصر طور تے۔

جہلم دریا دے کنڈھے دی لڑائی تھیں پہلاں، اتر وچ سکندر نوں اک تگڑی مخالفت دا مقابلہ کرنا پیا، جیس کارن اوہنوں گھٹو گھٹ 9 مہینیاں تیک انھے واہ جنگ لڑنی پئی۔ مطلب جولائی 327 ق م توں لے کے مارچ 326 ق م تیک اوہنوں اُکا اگانہہ پیر پٹن دی جرأت نہ ہوئی۔ ایہناں جنگاں دے باوجود اوہ ایٹھوں دے آزاد سورمیاں توں نہ پوری طرحاں جت سکیا تے نہ ای ایہناں علاقیاں اُتے قبضہ کر سکیا۔ سکندر نے سندھ دریا دے اتری کنڈھے دے راجا انجھی دی مدد نال اپنی وڈی فوج سمیت سندھ دریا بناں کسے اوکھ دے پار کر لیا۔ راجا انجھی اپنے گوانڈھی راجا پورس نال کھار رکھدا سی، ایسے لئی اوہنے سکندر نال دوستی دا ہتھ ودھایا سی۔

ایدھر پورس دی سکندر دے آون توں پہلاں اپنے گوانڈھی، ابھیسار دے راجے نال مترتا سی۔ ایہناں دوہاں رل کے نیڑے تیرے دے علاقیاں اُتے مل مارنی شروع کیتی سی۔ سکندر دے آون ویلے ابھیسار دا راجا ایس اوکڑیچ آ پھاتا کہ کبھدا ساتھ دیوے۔ ایہہ مشکل ہونڈیاں وی اوہنے سندھ دے لہندے کنڈھے اُتے وسدے راجا اشوکل نال مترتا بنائی تے سکندر دے خلاف اشوکا دی مدد لئی اپنی فوج گھلی، تے سندھ دے لہندے کنڈھیوں نسے بندیاں نوں پناہ دتی۔ سکندر دے سندھ پار کرن تے اوہنوں سوغاتاں گھلیاں تے ایہدے نال ایہہ وی کیتا کہ اوہدا گھلیا ہرکارا وی بندی وان کر چھوڑیا تے پورس نال جا رلن دی تیاری کرن لگا۔ سکندر نوں ایہدی دوپاسی چال دا پتا لگ گیا۔ ایس توں پہلاں کہ اوہ پورس نال جا ملدا، سکندر تے انجھی نے تڑت اپنیاں فوجاں جہلم دے کنڈھے (جتھے لڑائی ہوونی ہائی) پورس موہرے لیا کھلاریاں تے انج پورس کلا ہو گیا۔

ہُن آوندے ہاں لڑائی دے میدان ول:

سکندر دی فوج، پورس دی فوج توں چوکی ودھیری سی۔ پلوتارک (Plutarch) لکھدا اے: ”سکندر 120000 پیادے تے 15000 گھوڑ سواراں نال آیا“ ایس توں وکھ جہلم والی جنگ وچ

ٹیکسلا دی فوج وی شامل سی۔ پلوتارک دے آکھن موجب پورس کول چھڑے 20000 پیادے تے 2000 گھوڑ سوار سن۔ پر ایرین دا آکھنا اے کہ پورس کول 4000 گھوڑ سوار، 3000 رتھ، 200 ہاتھی تے 3000 پیادے سن۔ ایہدے ہوندیاں ہویاں وی پورس، سکندر دا طاقتور دشمن سی۔ مڈھ توں ای سکندر نوں جہلم دا یدھ بڑا اوکھا جاپیا سی۔ پورس دی شاندار ڈھنگ نال تیار کیتی فوج دے مقابلے وچ جہلم دریا پار کر کے پورس اُتے حملا کرنا سکندر لئی اُکا ناممکن ہو گیا۔

کرٹیس لکھدا اے۔ ”سکندر دی کجھ فوج دریا وچالے اک بریتے اُتے آکھلوتی پر ایہنوں پورس دے سپاہیاں آگھیریا تے پتا نہیں ایس بریتے تیک کنج اپڑے۔ ایہناں یونانی فوج اُتے حملہ کر کے ایہدا بی مار دتا، جیہناں بھجن نسن دا جتن کیتا اوہ دریا دیاں تکھیاں چھلاں دے ٹیٹے چڑھ گئے۔ پورس نے کندھے کھڑے ایس سارے یدھ نوں تکیا تے اوہدا حوصلہ ہور وی ودھیا۔“

اتھے ایہہ یاد رکھنا چاہیدا اے کہ سکندر نے جہلم دریا جولائی دے مہینے پار کیتا سی۔ اوس ویلے اتھے برساتاں دا زور ہوندا اے تے دریا پورے جوہناں اُتے ہوندے نیں۔ اک رات جدوں ہڑھ دا زور سی، سکندر نے پورس توں اکھ بچا کے دریا پار کر لیا۔ پر پہرہ دیندی ٹولی نال جیہدا آگو پورس دا پتر سی، ٹاکرہ ہو گیا۔ ایس ٹاکرے وچ پورس دا پتر تے ماریا گیا پر اوہدے ہتھوں سکندر دا پالک گھوڑا وی ماریا گیا۔ ایسے ٹولی وچوں کسے بھج کے پورس نوں خبر جا دتی کہ دشمن سرتے اپڑ آیا اے۔ پورس دے پتر دی لڑائی دا حال ایرین انج بیاندا اے، ”کئی دناں دی اڈیک مگروں اک ہنھیری رات سکندر نے دریا پار کیتا۔ اوہ راج کمار ہتھوں پھڑھ ہویا تے اوہدا گھوڑا بکا پھلس (Boukephala) وی ماریا گیا۔“

جسٹن لڑائی دا حال انج لکھدا اے، ”لڑائی شروع ہوون تے پورس نے اپنی فوج نوں حملا کرن دا آکھیا تے سکندر نوں ساہمنے آکے لڑن لئی ونگاریا۔ پر پہلے ای ہلے وچ اوہدا گھوڑا ماریا گیا تے اوہ آپ بھونیں تے آڈگا۔ پر اوہدے سپاہیاں اوہنوں بچا لیا، جیہڑے تڑت اوہدی امداد لئی اپڑ پئے سن۔“

لڑائی جیویں شروع ہوئی سی، ایہدیاں گھٹناواں دس پاوندیاں نیں کہ لڑائی ڈیگر ویلے تیک ہوندی رہی تے پورس دے ہاتھیاں یونانی فوج دا ناس ماریا جیویں کرٹیس لکھدا اے ”سبھ توں

خونفناک نظارہ تاں ایہہ سی کہ ہاتھی سُنڈھ نال دشمن فوج نُون لوھیٹ کے چکدے تے مہاوت نُون سونپ دیندے۔ مہاوت اِکو وار وچ اوہناں دی دھون جٹیوں دکھ کر چھڈا سی۔ یونانی سپاہی ڈردے ہاتھیاں موہرے نہ آوندے تے اپنے آپ نُون بچاندے ہوئے نس کھلوندے۔ انج لڑائی چلدی رہی تے سارا دن پورا ہو گیا۔ ”ڈایو ڈورس وی لکھدا اے“ ہاتھی اپنے وڈے وجود تے طاقت کارن بڑے فاندے مند ثابت ہوئے۔ اوہ دشمن نُون پیراں پیٹھ مدھول کے مار دے رہے۔ پہلاں ایہہ ہاتھی اپنی سُنڈھ نال لوھیٹ کے اُتانہہ چکدے تے پھیر زور نال بھونیں تے مار دے۔ خبرے کئے ای سپاہی ایہناں اپنے دنداں نال ای چتھ چھڈے۔“ ایرین موجب ”اُچے قداں والے ہاتھیاں پیادے سپاہیاں اُتے حملہ کیتا۔ اوہ جدھر وی جاندے یونانی فوج نُون مدھدے ہوئے اگے ودھدے جاندے۔“

اتھے پورس دی فوج ہتھوں ہوئی دشمن دی تباہی چھڈ کے چھڑا ہاتھیاں ہتھوں ہوئے مدھول بارے، یونانی فوج دے اتہاسکاراں دے دتے ویروے دے ہوندیاں کنی حیرت والی گل اے کہ ایرین، جیہڑا سکندر دے توارخ داناں وچ ڈاڈھا سیانا جانیا جانداسی، لکھدا اے، ”جہلم (یعنی کرائی دے میدان) دی لڑائی وچ یونانی فوج دے صرف 80 پیادے تے 230 گھوڑ سوار مرے“ تے پورس دی فوج لئی لکھدا اے کہ ”ایہدے 20000 پیادے تے 3000 گھوڑ سوار مارے گئے۔ سارے رتھاں دا چوکھا نقصان ہو یا۔“

جد کہ ایہو ای لکھاری پہلاں آپ ای لکھدا اے کہ ”پورس دے ہاتھی جیس بنے وی جاندے یونانی فوج نُون مدھولی جاندے“۔ انج دے دوہرے بیاناں کارن سکندر دی بہادری دیاں گُوڑیاں سچیاں داستاناں بنیاں نیں۔ بدیسی نشے وچ ایہناں ای گلاں نُون ٹھیک منیا گیا اے۔ اک اتہاس کار نے ٹھیک لکھیا اے کہ، ”جہلم دی لڑائی وچ سکندر دی فوجی تباہی اُتے بڑی ہُشیاری نال پردہ پایا گیا اے“۔ (1)

توارخ وچ جہلم دے یڈھ وچ سکندر دی چھڑی تباہی نُون ای نہیں لکایا گیا سگوں لڑائی دے آخری فیصلے دا حال وی ٹھیک نہیں لکھیا گیا۔ جیویں لکھیا گیا اے ”جدوں اوہدے ہاتھی پھٹے ہوئے تاں اوہناں اپنی ہی فوج نُون مدھ چھڈیا تے اخیر وچ اوہناں نُون دُنیاں دے وگ ہار لڑائی دے میدان وچوں ہک کے باہر کڈھ دتا گیا۔“

اصل وچ ایہہ گل اُکا ای گُوڑاے۔ جے اسیں ایس گل نُوں سچ من ای لئیے تاں ایہدا مطلب اے جو پورس دے ہاتھی لڑائی وچ ناکام ہوئے ہاتھیاں دے ڈرن تے تریہن ہتھوں پورس دی اپنی ہی فوج دی تباہی ہوئی۔ پر انج نہیں ہويا۔ اوس ویلے دے میسیڈونیا تے یونانی حاکم جیہڑے سکندر دے مرن چکھوں ایشیا وچ اپنا راج قائم کرن لئی آپس وچ لڑے، اوہ وی ہاتھیاں دی فوج توں بہت پریشان سن۔ ایہتھوں صاف ظاہر ہوندا اے جو ہاتھیاں دی فوج نے کامیاب لڑائی کیتی۔ یونانی فوجی افسراں خاص طور سیلیوکس اُتے ایہدا بڑا چنگا اثر ہويا۔ سیلیوکس نُوں تاں آپ ہاتھیاں دے خلاف جنگ کرنی پئی جدوں اوہ سیریا دا حاکم بنیا۔ ایس لڑائی وچ ورتے گئے ہاتھی حاصل کرن لئی تاں اوس گڈروشیا وغیرہ ریاستاں نُوں وی قربان کر چھڈیا تے ہاتھی نُوں ای ایہنے اپنا خاندانی نشان (Royal Emblem) بنایا۔ ایہدے ہوندیاں وی جے من لئیے کہ جہلم دی لڑائی وچ ہک واری ہاتھی بوندل کے چکھانہہ پرتے پر اوہ پورس دے آلے دوالے آکے کھلو گئے سن۔ پورس نے لڑائی لئی اوہناں دی اگواہی کیتی تے دشمن دی فوج دا ناس ماریا، جیویں کہ ڈایوڈورس لکھدا اے ”پورس جیہڑا آپ سبھ توں طاقتور ہاتھی تے سوارسی، ایس گھٹنا نُوں ویہندیاں اپنے 40 ہاتھی جیہڑے کہ اوہدے وس وچ سن، کٹھے کر کے دشمن تے ٹٹ پیا تے دشمن فوج دا بُرا حال کیتا“۔

پورس تے سکندر دی ایس لڑائی بابت ایہتھوپک (Ethiopic) باب وچ شاید ایہہ سچائی محفوظ اے کہ سکندر پورس توں جت نہیں سکيا۔

”پورس دے خلاف لڑائی وچ سکندر دے ڈھیر گھوڑ سوار مارے گئے۔ ایس لئی اوہدی فوج دکھی ہو کے کتیاں ہار چکیں چھاڑن لگی۔ سکندر دے کئی فوجیاں نے اپنے ہتھیار سٹ کے پورس دی فوج نال رلنا چاہیا۔ سکندر نُوں جیہڑا آپ ای مصیبت وچ سی، ایہہ پتا لگا تاں اوہنے لڑائی روکن دا حکم دتا تے انج ورلاپ کرن لگا۔ ”اوہ بھارتی سمرات پورس! مینوں معاف کر۔ میں تیری بہادری تے طاقت نُوں جان گیاں۔ ہور تکلیف نہیں برداشت ہوندى۔ میرا دل ڈاڈھا دکھی اے۔ میں ایسے ویلے اپنی حیاتی مکاونی چاہنا پر میں نہیں چاہوندا کہ ایہہ سبھ لوک جیہڑے میرے نال ایہتھے آئے نیں برباد ہو جان، کیوں جو میں ای اوہ بندہ آں جیہڑا ایہناں نُوں ایہتھے موت دے مونہہ وچ لے کے آیاں۔ ایہہ اک راجے واسطے اُکا واجب نہیں کہ اوہ اپنے سپاہیاں نُوں موت دے

پُرانے یورپی تواریخ داناں دے لکھن موجب، سکندر نے جہلم دے یُدھ دے اخیر وچ پورس نال مترتا قائم رکھن دی کوشش کیتی، پر اُتے دتے ایتھو پک دے بیان وچ وی تاں سکندر نے ای صلح دی کوشش کیتی سی۔ ایرین توں ایہہ جانکاری ملدی اے جو سکندر نے پہلاں تکششلا دے راجے نُون صلح دا پیغام دے کے گھلیا، پر پورس اپنے پرانے دشمن نُون اودوں ای مُکا چھڈنا چاہوندا سی جے اوہ اوتھوں بھج نہ جاندا۔

کرٹیس دے کہن موجب صلح دا پیغام لے کے جان والا تکششلا دا راجا نہیں سی۔ اوہدا بھرا سی، جیہنوں پورس نے مار دتا سی۔ ایرین دے کہن موجب ”پورس نال صلح کرن دی ایس ناکام کوشش توں بعد سکندر نے پورس نُون پیغام تے پیغام گھلے۔ آخر مروّس نُون گھلیا جو اک بھارتی سی۔ کیوں جو سکندر نُون پتا سی کہ ایہہ بندہ پورس دا پرانا دوست اے“ ایرین دے ایس بیان توں پورس دے ہارن دا نہیں سگوں ایہہ سچ ظاہر ہوندا اے کہ سکندر پورس نال صلح کرن لئی بڑا پریشان سی۔

انج جے اسیں جہلم دے یُدھ دا لیکھا کریئے، جیہڑا چچھی لیکھکاں اک پکھی کیتا اے تاں ایہہ پوری طرحاں ثابت ہوندا اے جو پورس ای ایس جنگ دا جیتو سی جیویں اُتے بیان کیتا گیا اے جو صلح واسطے سکندر ای عرضدار بنیا سی۔ انج ایہہ وی اے جو لڑائی پوری طرحاں ختم ہون توں پہلاں ای سکندر نُون صلح لئی ہتھ پیر مارنے پئے۔ کیوں جو اوہ سمجھ گیا سی کہ جے جنگ جاری رہی تاں اوہ ماریا جاوے گا۔ ایس لئی پراچین آریہ کھتری دھرم تے اٹل رہن والے سورمے پورس نے پرت کے سکندر اُتے حملہ نہ کیتا تے انج ایہناں دوہاں وچ صلح ہو گئی۔ ایس لڑائی توں بعد سکندر نے (میں اپنی کتاب ”بھارت ورش“ وچ لکھیا اے) پورس دے راج دے نیڑے تیڑے دے علاقیاں نُون فتح کرن لئی اوہدی مدد کیتی۔

پر یورپی تواریخ داناں سکندر دے بھارتی حملے دیاں کہانیاں وچ سکندر دے جہلم یُدھ وچ ہار اُتے پردہ گھتن دی کوشش کیتی اے۔ اتے ایسے کارن ایہہ جعلسازی کیتی اے جو سکندر نے پورس دی بہادری دے اثر پٹھ آ کے اوہنوں اپنا متر (Allied) بنا کے اوہدا راج موڑ دتا۔ پڑھن ہاراں نُون پتا ہونا چاہیدا اے کہ سکندر ایڈا وی رحمدل نہیں سی۔ اوہ اپنے مخالفان دے معاملے وچ

بڑا کٹھور سی۔ اوہدے لئی بیکیٹیریا دے پارسی گورنر بیسوس (Besos) نال کیتے دھکے نُوں موہرے رکھیا جا سکدا اے۔ بیسوس اپنے دی آزادی لئی اخیر تیک بڑی دلیری نال لڑدا رہیا۔ ایرین نے لکھیا اے: ”جیس ویلے اوہنوں پھڑ کے سکندر دے ساہمنے لیاندا گیا تاں سکندر نے اوہنوں کوڑے مروائے تے بعد وچ اوہدے نک تے کن کٹوا چھڈے۔“ دو بے گورنراں نال وی جیہناں بیسوس دی مدد کیتی، انج دا ای ویہار کیتا۔ ایس توں علاوہ کیلتھنیز جیہڑا کہ ایہدے گروارسطو (Aristotle) دا بھتیجا سی، اوہنے سکندر دے ایس دھرو دے خلاف آواز چکی، اوہنوں وی سکندر نے گرفتار کر کے مروا چھڈیا۔ کیلتھس جیہڑا کہ سکندر دی دائی (جیہنوں ایہہ ماں سماں سمجھدا سی) دا بھرا سی، اوہنوں اپنے ہتھیں قتل کیتا۔ اوہدا تصور صرف اینا سی کہ اوہنے سکندر دے پو فلپ دے کارنامیاں دی بہتی تعریف کیتی۔ اک جنگ وچ تاں اوہنے سکندر دی جان وی بچائی سی۔ اپنے پو دے وفادار فوجی سردار پارمینسن دا قتل وی سکندر دے ای لڑ لگدا اے۔ ہنیرے دا فائدہ چک کے بھارتی سنکٹن (جیہنوں سکندر نے معاف وی کر دتا سی تے جان دی اجازت وی دے دتی سی) نُوں قتل کرن تے پلوٹارک نے آپ وی ایہدی ایس پنچ حرکت دی سخت بندیا کیتی تے لکھیا اے۔

This rests as a foul blot on his martial fame.....

انج سکندر دی ساری طوفانی یدھ یاترا، بستیاں دی بربادی، زنانیاں تے بالاں دے خون نال بھری ہوئی اے۔ مثال دے طور تے سندھ وچ وی اوہنے انج ای کیتا۔ اجیہے بندے تھیں ایہہ آس رکھنی کہ اوہ اک سورے دی قدر کرے گا تے اوہدا راج اوہنوں موڑ دیوے گا، وڈا بھلیکھا اے۔ سکندر دی مہانتا دکھاوون لئی اک دوجا گوڑ وی گھڑیا تے لکھیا گیا اے کہ جہلم والی لڑائی مگروں سکندر نے اک وڈا علاقہ پورس نُوں تحفے دے طور تے دتا۔ پر اصل گل انج اے: پورس اک طاقتور تے اچے ارادیاں والا راجا سی۔ اوہ اپنے راج دا گھیر موکلا کرنا چاہوندا سی۔ اوہنے سکندر دے آون توں پہلاں ای ابھیسار دے راجا نُوں اپنے نال ملا کے اپنے راج دا گھیر وڈا کیتا۔ سکندر دے اچن چیت آون کر کے، اوہنے اپنے سارے کم چھڈ کے سکندر ول مونہہ کیتا۔ سکندر نال بجٹھن مگروں پورس نے اپنے ایس ارادے نُوں پوریاں کیتا تے اوہدا راج ویاس (بیاس) ندی تیک پھیل گیا۔

ایہناں ساریاں گلاں دے ذکر مگروں ایہہ سمجھنا اوکھا نہیں کہ اصل وچ ”پورس جتیا سی تے
سکندر ہاریا سی“۔

(سالنامہ ہندوآسی، 29 مئی 1955)

حوالے:

- (1) Cambridge Ancient History, Pt. 4 p 40
- (2) The life and exploits of Alexander, from ethiopic text
edit by, E.A Wallis Budge P/1321

پنج پیر

جیہڑے خلق دی گھال نموشی جگ جگ جائے نیں
 جیہڑے رنگ رنگ بانے لاکے ملکھو ملکھ پھرن
 جیہناں بول بیڑی وچ بہہ کے گاہیاں پنج نیہیں
 جیہناں جیہ رڑی وچ ساڈی اکھراں دے ہیں کیرے
 جیہناں دھکھنی رات نِساری دینہہ دی کر گوڈی
 جیہڑے گھٹ ورتا گئے سانجھا بھیت اروڑی چوں
 جیہڑے جاگ ہونی دی لا گئے کل دی رڑکی نوں
 جیہناں گنڈھ نالے پرنا لے دل دریا کیتے
 جیہڑے تخت فقیری تختہ دے گئے اڑیاں نوں
 اوہ فرید دمودر نانک اوہ گرداس حسین
 اوہ باہو اوہ بلُھا وارث بر خوددار نجابت
 اوہ محمد قادر یار اوہ سچل غلام فرید
 خالق خلق رلا گئے پک کر ارض سماء
 ہُن جنی کھنی نوں آ کھن انہد ناد سنا

نظم

جیہناں جانا ہا اوہ تے ٹر گئے
چاڑھ کے جندرے تیر میر دے
لا گئے خلق نوں بھکھ دُکھ دی کوٹھی
بوہڑ وی آونا نین
لائیاں جد نہ پگیاں سائیاں دُب گتیاں
میلا پاونا نین
تسے کیوں کھڑکائیے پرتے اوہناں دے
اک دو جی نوں جوڑ جگاڑ نہ لائیے؟
نویاں اکھراں دے

☆☆☆☆☆

لگی والیاں

ایہہ نینیں ویہن سدا نین
گھتو گھول گھچولا
ایہناں پُن کڈھنا اے
ایہہ آپ سمندر واء نین
پُنیا اڈرلنائے
ورھ جانائے ان پوہیا
وت ہڑھ چڑھنا اے
پٹ کھڑنائے جس گند کرخانہ تھاڈا

☆☆☆☆☆

اَلکھ

لکھیا سو جو پڑھیاں نُوں سمجھ نہ آوے
سوکھیاں واتے اوکھا ہووے
اوکھیاں واتے سوکھا
پُورے چھڈن اُدھورا کر کے
کرن اُدھورے پُورا
لکھیا سو جو مٹ گیا لکھیاں
لوئے نہ پڑھیا جاوے

☆☆☆☆☆

شکار دی سیاست تے اک ویب سائٹ چوں
پلیاں خبرے کدوں توں ساڈے آئیاں نیں
تچھوں شکاری ہونیاں
سو منگ کھاوَن تے کھوہ کھاوَن وچ کتئی نیڑ ہے کتئی دُوری
ایہہ نت کھیڈ ویکھاوَن
کھادا ہووے تاں سبج سرور سماوَن ساتھوں وکھرا اے
ہاں سُنتیاں پیاں ہوا وی لنگھے کولوں گن بھواوَن
بنیاں تے آہو ساہمنے ہور اوازاں کڈھ ڈراوَن
بھوگ نُوں جنگ تے جنگ نُوں بھوگ بناوَن
گجھ ساڈائے گجھ اوہناں دا
سو ایہہ زوار کوئی سوکھا نہیں
جو پلیاں کولوں پڑھیاے اسیں کہ پلیاں اسیں پڑھائیاں نیں

☆☆☆☆☆

اپولو مندر ڈڈم

(تُرکی دے شہر ازمیر کول ڈڈم وچ 22 جولائی 2006ء نوں لکھاریاں دے ہوئے عالمی جوڑ میلے ویلے لکھی)

جگدا سی سنجھ دا تارہ
اپولو مندر دے امبر، تے
تنیا چندو آ
اُچے اُچے پتھر تھماں چکيا
دُور درازوں آن جُڑے سن
لکھاری شبد چُجاری پریم بھکاری
مندر دے کھنڈراں دے اندر
عرض گزاری گائی آرتی دھیان دھرایا
چن گم نام کرتیاں جان گوائی
جوڑ جوڑ کے پتھر پتھر ورھیاں بدھی
تن سال ہزاراں پہلاں
لکھاری شبد چُجاری کیتی رچنا
ہر کوتا مندر ہے
ہر کوی ہے کرتی
کردا رچنا جوڑ جوڑ کے اکھراکھ
ایہہ کوتا دامندر بن باری بے در ہے
گھلدا دسو دشاواں
جیس دی آسمان ہی چھت ہے
سارا ویلا رہی چوکدی نکلوی چڑیا

دو پنچھی اُڑدے دیکھن درس نظارہ
 کھنہ کھنہاں نوں چھوہندے چمدے
 ایہہ سبھ گجھ دیکھ دیکھ کے
 ہور وی لشکن لگا
 سنجھ داتارہ

بھارتی فلسفے وچ چار نہیں، دس سمتاں نیاں جاندیاں ہن۔ اپولو یونانیاں دا سورج تے دانائی داد یوتا ہے

رب دیاں گھڑیاں دا عجائب گھر

گھڑیاں پئے سن گھر عجوبے اندر
 موئے سمیں دے پنجر
 صدیاں پہلاں وچیا کردے چڑھے کلیسے
 پنڈ دروجے گھنٹی گھروچ
 کردے خبراں
 جاگدے رہنا رب دے بند یو
 بھلنا ناہیں ہر ویلا ہے سمرن ویلا

یسوع دوارے
 چابی دیندے بھگت جن رل کے
 دوہرے ہوکے
 جیوں پٹھے کترے ٹوکا
 ٹک ٹک سٹدا پل پل چھن چھن
 دھپ تے جل تھل ریت گھڑی نہ جد گل بنی نہ

بندے گڈیا لو ہا تا نبا پائی گزاری کس کمائی
ہلن لگی جیوں پارہ کبے دل دھڑکے ہے

گھڑیاں کیہ سن
لگدا سی جیوں منجے ڈٹھے
سیر و پاوے دے وِچ پھسیا
پاوا سیر و دے وِچ
دندا دندے دے وِچ اڑیا
وقت نہ کھڑہیا
بھڑ گئے دندے

گناہیں بھریا
دانا بینا دانشور
بیٹھا راون بندہ
بٹھ کے کال پاوے دے نال
کال تڑا کے سنگل نسا
گیڑے کڈھدا رام دی لیلیا
پنڈا کالا موڈھے بھالا لہو دا رنگیا
خلقت ویہندی چپ کر کے کچھ ڈر کے وی

چارے پاسے گھڑیاں پیاں
چردا کھڑا کما د ویلنا
نت نیڑی جاندا بندہ
اک نہ اڈھا تن ویلنے
چھتے آیا چلے گھلاڑی باندر بیٹھا گئے لاوندا
بن کے بیبا گھردا کاما

ہسڈے ہسڈے گڈیاں چڈیاں گھڑیاں تک کے
دیر ہوئی گھراں نوں پجے گھڑی نہ، بجھے
سوں گئے گلاں کردے کردے
گٹاں اُتوں لاه کر گھڑیاں

ڈنمارک دے شہر آرہوس دے گا ملیو (یعنی پُرانا پنڈ) وِج چرچ دے گھڑیالاں دا عجائب گھر ہے

توں ایدھردا، میں اودھردا

آ مِترا گلوکڑی پائیے، وجدے دو دو ڈھول پئے
 سون گٹھالی پیار تپائیے، سانجھے کھوہیں ڈول پئے
 دو دیساں دا رنگ بسنتی، ونڈیے پھلاں تانیں ہو
 مڑ ملاپ دے پیل بوہڑیں، مہکی رت نمانی ہو

میں اودھر دا توں ایدھر دا، آ مڑ آئیے جانیے جی
 ہریالی تے خوش حالی دے گیت بہشتیں گائیے جی
 اج ہر بلی اپنا لگدا اے، حد شریکا چاری ہو
 سب نیولا اک ہو بیٹھے، جھاکے بیٹھ مداری ہو

رج کمائیے، رج رج کھائیے، جتنا پڑھی لکھی ہووے
 کھیل آتھیں ہوئے پُرانے نویں سویر کھلی ہووے
 آ محرماں سوہاں کھائیے چک کسے دی نہ آئیے ہو
 ہتھیں چھاواں کریئے ونڈیے، چوری یاری نہ لائیے ہو

بساں گڈیاں آنا جانا، میل دلاں دے ہوندے رہن
 سبھیاچارک اس دیہاڑے کھیل تماشے ہوندے رہن
 دُکھ مصیبت قدرت دتے، رل مل اسیں مکائیے ہو
 اڑے پڑے اک دوجے دی بانہ پھڑ پار لنگھائیے ہو

مگے ہنھیرا وگے چاننا اڈے رنگ سِندھوری ہو
چھڈ لڑائی جھگڑے کھایے لے دادی توں چوری ہو
کنڈے سولاں نرم پے گئے پت پے گئے سکیاں نوں
ٹھنڈی مٹھی دھپ کھڑی اے، کہہ دے بیلی ستیاں نوں

غزلاں

رکھ	رکھوالی	دی	اکھاں
رکھ	کالی	بھاویں	عینک
اے	ہنیری	رات	جیویں
رکھ	بالی	دا دیوا	دل
دے	نچن	راون	اُتوں
رکھ	دوالی	رام	وچوں
کرودھ	کام	گلا،	غصہ،
رکھ	پالی	سپ نہ	اینے
لا	یاری	نال	اگو
رکھ	چالھی	پینتی	دشمن
نوں	گلاں	دیاں	چتاں
رکھ	ٹالی	باتیں	گلیں
چُجی	آ	منزل	مضطر!
رکھ	پنجالی	کھول	جوڑی

ٲردا جاوئں سدهے هته
 سو سئانے اكو مت
 شالا ائوئں وں نه گهول
 تئرئ مئرئ اكو رت
 سجه كبه وئرئ تئرے
 وئرئ تئرے پنچ نه ست
 دهكا كها كه سدها هوئا
 گبه نون راس آ گئئ لت
 ساهورئاں تون سدا آئا
 اٲه دهئئ هن سوت نه كت
 چت نه چئئ وانگ برئئ
 سكه امبر وگئ چهت
 اوٲهاں والے لاه كه لے گئے
 هرئاں ٲاھنئاں، كچه ٲت
 دنئا هنجو رووے مضطر!
 مئں روواں ابلدئ رت

چناں! وے تیری چانی، تاریا! وے تیری لو
چن پکاوے روٹیاں تے تارا لوے کنسو

اسیں سائے شگردو پھر دے، ساہنوں کندھاں لیا لکو
ساہنوں جتھے آکھیا یار نے اسیں اوتھے رہے کھڑو

میں کراں تے کلی کیہ کراں؟ کدے ہس پواں کدے رو
کدے چرخہ اٹھ کے ڈاہ لواں، کدے چکی دیواں جھوہ

اج لہراں کھاوَن پندیاں، اج بھکھا گھسن گھیر
توں بیڑی ٹھیل مہانیاں! جو رب کرے سو ہو

اسیں ہس ہس عمر لنگھا لئی، تینوں شک نہ دتا پین
جو زخم سی تیرے ہجر دے اوہ تیتھوں لئے لکو

سوچاں دے تنبو تان کے اسیں ویلا لیا لنگھا
یاداں دے دھاگے کت کے اسیں ہنجو لئے پرو

سبھناں دے سانجھے رانجھناں! توں جاویں کیہڑے راہ
ترا عاشق گل جہان اے، ترے عاشق اک نہ دو

میں سورج ادھی رات دا، مرے برفاں چار چوفیر
مری اک تاں اگے بچھ گئی، میرا نور نہ میتھوں کھوہ

کل تاریاں بیٹھ کھڑو کے میں مضطر! ادھی رات
جد کھڑکی کھولی وقت دی، آئی صدیاں دی خشبو

غزلاں

پیا مُل نہیں میرا تے کیہ ہويا، قدر اوسدی کیوں نہ پائی لوکاں
میٹ میٹ کے اکھیاں چن ولوں انھیاں ہون دی حد مکائی لوکاں

بھاویں عمر بھر چڑے دینہہ وانگوں نیکی میری اے اکھیں تکائی لوکاں
پر اوہدے مقابلے وچ میری، دینی فیر وی نہیں صفائی لوکاں

گٹھے لگ کے کٹ لے بھیر دے دینہہ، دتا اذن نہ شوہدی نوں کائی لوکاں
راتیں پرھیا دے وچ صلاح کر کے، کڈھ چھڈی اے پنڈوں سچائی لوکاں

پھنڈ پھنڈ کے چند نوں پھنڈ وانگوں، کیتی دھائیاں دے وانگ پھنڈائی لوکاں
مارمار کے ٹھیڈڑے ہٹ ہٹ کے، مینوں جین دی جاچ سکھائی لوکاں

گلی گلی دے وچ خشبو وانگوں ایہہ گل چا کیویں دھمائی لوکاں
جیہدے ساہواں دے نال پیا ساہ لیناں دیکھ لئی اوہ چیز ہوائی لوکاں

عشق اڑبھ گمّے دی پکھ پاروں چگھ چھڈی اے میری دانائی لوکاں
میرے نال نہ کرن اوہ گل سیانی سمجھ لیا اے مینوں سودائی لوکاں

دُب دُب تخلیق دے نشے اندر لور لُدا رہیاں بخاریا! میں
چھاپ چھاپ کے لکھتاں میریاں نوں کیتی رج کے جیویں کمائی لوکاں

☆☆☆☆☆

حسن اکھیاں وچ پیا ہضم کرناں، ہو یا سُن میں حیرت دے نال نہیں جی
ستے رنگ سمیٹ کے وچ نیناں، ابے رجیا میرا خیال نہیں جی

میرے متھے تے وجیاں انج لیکاں، جیویں تختی تے لکھدے بال نہیں جی
جیہو جیہا پے ویکھدے ہو باہروں، میرا اندروں ایہو جیہا حال نہیں جی!

رہناں پشاں دو پیر میں جگ کولوں، اگے لنگھدا مار کے چھال نہیں جی
پتا نہیں کیوں لوکڑے ویر پے گئے، میں کدے دکھایا کمال نہیں جی

وگ پڑاں دا آپے ای چارنے آں، اساں رکھیا کوئی بھیال نہیں جی
خیر نال اے ایہہ سارا ای اپنا اے، کسے ہیر سیال دا مال نہیں جی

وچوں گل دیوں نکلے گل جیویں، وچوں نہر دیوں نکلدا کھال نہیں جی
چو لوو حیاتی دا نور جیویں، دوہنا بھری دا ڈوکیاں نال نہیں جی

کیتا قید سمندر نوں وچ گوزے، آکھ دینا تے کوئی مجال نہیں جی
چنچھ بھر کے چڑی جیوں سمجھدی اے، پانی ئیں سچ رہیا روال نہیں جی

وانگ بُت دے کسکدا بولدا نہیں، لگی ہوئی جیوں الفی بکھیاں تے
اوتھے کھڑا ہے اج تنویر خورے، جتھے بولن دی ہوندی مجال نہیں جی

نظم

ساڈی ساڈی ساڈی ساڈی ساڈی
 ساڈی ساڈی ساڈی ساڈی ساڈی
 ساڈے ساڈے ساڈے ساڈے ساڈے
 چھتیاں چھتیاں چھتیاں چھتیاں چھتیاں
 ہتھاں ہتھاں ہتھاں ہتھاں ہتھاں
 پوراں پوراں پوراں پوراں پوراں
 اُنگلاں اُنگلاں اُنگلاں اُنگلاں اُنگلاں
 پیراں پیراں پیراں پیراں پیراں
 کاغذ کاغذ کاغذ کاغذ کاغذ
 گنڈ گنڈ گنڈ گنڈ گنڈ
 سپاں سپاں سپاں سپاں سپاں
 فوجاں فوجاں فوجاں فوجاں فوجاں
 کلے کلے کلے کلے کلے
 کفن کفن کفن کفن کفن

نظم

خبرے
ہونی کیہ اے۔۔۔
کیوں ہوندی اے
بس
ہو جاندی اے
تے ہو کے ای رہندی اے
بندہ کھڑا کھلوتا
تکدارہ جاندا اے
سوچیں پے جاندا اے
انج ہوندا تے کیہ ہوندا
انج ہوندا تے فیر کیہ ہوندا۔۔۔۔
سوچاں اندر ڈُبا تر دار ہندا اے
تے ہونی ہو جاندی اے!

☆☆☆☆☆

نظم

سُنجیاں گلگیاں دے وچ کدھرے
کدیں کدائیں
سُن جاندے نیں
گجھ گواچے ہا سے۔۔۔۔

غزلاں

میں خاک ہاں، ہوا ہاں، پانی ہاں، نار ہاں
اسماناں تے زمین وچ ازلاں دا پیار ہاں

پانی دی تہہ دے وچ نہ مینوں تلاش کر
میں تاریاں توں دُور ہاں، سُورج توں پار ہاں

میرے چار پھیرے پھردے چراغاں دے وانگ لوک
میں زندگی دے شہر وچ پھردا مزار ہاں

ہر بول کوڑا نکلدا میری زبان چوں
میں نفرتاں دا ماریا غم دا شکار ہاں

لگدا اے تینوں دُکھ دیاں دُھپاں نے ساڑیا
میرے نہ سائے بیٹھیں میں اُلری دیوار ہاں

ہر پاسیوں یزیدی فوجاں نے گھیریا
ویلے دی کربلا دا میں کلا سوار ہاں

کٹیا میری زبان توں ویلے دے حاکماں
میں خلش تیرے شہر وچ گونگی پُکار ہاں

پک نال چیراں ست سمندر، ہتھ پتال نُون لادواں
تارے گڈاں دھرتی اُتے، پینگھ امبراں تے پاواں

گھپ ہنیرے کھا جاں سارے جے وس ہووے میرے
دھرتی نُون و نُون کراں میں، سُوْر ج متھے لادواں

اُدھاں والے پہاڑاں وچوں، رستے نونیں بناندے
اوہ نہیں منزل اُتے پُجَدے، جیہڑے پُچھدے راہواں

اسماناں ول تکن والے، دھرتی نون بھُل جاندے
ہتھیں گجھ نہیں کردے، ایویں منگدے رہن دُعاواں

اپنے اپنے ظرف دی گل اے، فرق دتے ورتارا
پہاڑ نہ کھسکے اپنی تھاں تون رُخ بدلے دریاواں

مُدت پچھوں جد میں جا کے، اپنے پنڈ نون تکیا
بندے اوپرے اوپرے لگے، جانو لگیاں تھاواں

ساتھ نبھایا خلش جی میرا، بال پنے دیاں یاداں
سانجھ نبھائی اج تک جسراں، رُکھاں نال ہواواں

آپ بیتی

اساں	پیڑ	سہی،	تدبیر	سہی
اساں	خالق	دی	تقدیر	سہی
اساں	سورج	دی	رُشنائی	وج
ظلمت	دی	ہر	تعزیر	سہی
چھڈ	چھڈے	نیندر	دے	سُفنے
جگراتے	دی		شمشیر	سہی
اساں	حرف	دی	سُولی	تے
جلا داں	دی		تکبیر	چڑھ
جیہڑے	خواب	کتاباں	دیکھے	سن
اوہناں	خواباں	دی	تعبیر	سہی
جیہڑے	پاپ	کمائے	نیناں	نین
گردن	اوس	دی	تقصیر	سہی
مسعود	جے	رب	نہیں	لبھ
من	ملحد	دی	تجويز	سکيا

مکے دا ماجرا

جتھے اوس دا واس ہے
اوہ منظر سی نور دا

نہ اوتھے پو پھٹدی
نہ اوتھے چن چمکدا
نہ اوتھے دُھپ چڑھدی
نہ ہی سورج کڑکدا
نہ اوتھے چن چودھویں
نہ اوتھے دن دُبدا

کس نوں دساں سوہنیا!
ایہہ مکے دا ماجرا

ذکر

اے	کستوری	عنبر	یار،	مرا
اے	فغصوری	مٹک	لٹک	جیہدی
دی	دریاواں	چُپ	دبکا	اوہدا
دی	تھاواں	مٹھیاں	بولی	اوہدی
دی	ہواواں	مست	نرمی	اوہدی
دی	شاہواں	شوکت	سطوت،	اوہدی
اے	مخموری	وچ	سنگت	اوہدی
اے	کستوری	عنبر	یار	مرا
وچ	کَلر	کے	گڈ	اوہدے
دی	چندن	اُگائی	جھیل	اک
نیں	وِکھاندے	چمک	موتی	دُر،
دی	گُندن	دے	چمن	اوہدے
اے	مہجوری	جندڑی	دِن	اوہدے
اے	کستوری	عنبر	یار	مرا
تکواواں	موتی	دے	ذکر	میں
ورتاواں	سونا	دا	عشق	میں
کے	بیہہ	وچ	بغچے	حق
اکھواواں		نمانا	حال	مسعود
اے	مزدوری	مری	ذکر	ایہہ
اے	کستوری	عنبر	یار	مرا

بٹ صاحب

”تینوں ایس رات دے کھانے لئی آونا ہی پوے گا“ سلمان نے کہیا۔ ”آخر کار بٹ صاحب تیرے اعزاز وچ تاں ایہہ دعوت دے رہے ہن“۔

میں اپنے دوست سلمان نوں بہت سمجھاؤن دی کوشش کیتی ہی میرا کسے نوں وی ملن دامن نہیں۔ خاص کر اوہناں لوکاں نوں، جیہناں نوں میں پہلاں کدے نہیں ساں ملیا۔ پر سلمان نے ضد پھڑی ہوئی سی اتے مینوں اوس نال بٹ صاحب دی دعوت تے چلن دا وعدہ کرنا پیا۔ میں جرمی اپڑ کے سلمان نال رہ رہیا ساں۔ صلاح ایہہ سی ہی نوکری ملن مگروں سلمان میرے لئی اک گھر لبھن وچ مدد کرے گا۔ اوہنیں دینیں، ستر دے دہاکے دے انت وچ کالے ودیشیاں لئی اے اک مشکل کم سی۔ شہر دیاں کندھاں اتے ”اسلینڈر روس (ودیشیو، باہر نکلو) دے اشتہار تھان تھان نظریں آوندے سن۔ سلمان نوں پچھلے کرائے دار نوں اوس دے سٹوڈیولئی دوستانے وجوں اک موٹی رقم دینی پئی سی۔

مینوں سلمان دا پنڈ بہت پسند آیا۔ ایس دے چارے پاسے میلاں تک کھیت تے جنگل پھیلے ہوئے سی تے وچ کتے کتے جھیلاں، تلاء تے سیرگاہاں سن۔ پنڈ وچ تقریباً ہر کوئی سلمان نوں جاندا سی، خاص کر کے پنڈ دیاں بزرگ عورتاں وچ اوہ کافی مشہور سی۔ اوس دی مکان مالکن، مسز ہسپٹمین، (جو کہ اک ریٹائرڈ ودھوا سی) نے سلمان دی جان پچھان اپنیاں ساریاں سہیلیاں نال کافی تے سنیک محفلاں دے دوران کروائی سی۔ میں سلمان دے ایس بزرگ عورت نیٹورک راہیں پنڈ وچ اپنے لئی تھان بناون دی کوشش کرنا چاہوندا ساں۔

دن ویلے میں لوکل گڈی پھڑ کے چالھی منٹ کھیتاں تے جنگل دے نظارے
 ویکھدا۔ شہر اپڑ کے دفتر روزگار جاندا۔ دفتر روزگار وِچ مس زمرن نوکریاں دے مطابق میریاں
 یوگتاواں نوں میل کے دیکھدی۔ ایس ادھکھڑ عمر دی نیک دل جرمن عورت کول مینوں سلمان ہی
 لے کے آیا سی۔ دو ہفتیاں بعد مینوں پک ہو گیا کہ جاں تاں مس زمرن اپنی رحم دل سی کہ اوہ
 مینوں گھٹ تنخواہ دی نوکری نہیں دینا چاہندی سی، تے جاں اوس نوں ایہہ یقین ہو گیا سی کہ میں
 عمارتاں بھٹن، پیٹرکٹن جاں تاراں وچھاوون ورگے کماں وِچ اک دن توں ودھ نہیں ٹک سکاں
 گا۔

”مسٹر سید“۔ اوہ ہر روز سویرے مینوں کہندی، ”ڈنسیں بھاشا سکول جاؤ، میں تہاڈی مدد
 کرنا چاہندی ہاں، پر پہلاں تہانوں ساڈی بولی سکھنی چاہیدی ہے“۔

میرا اگلا پڑاؤ اوٹھوں دی لائبریری ہو یا کردی سی، جیہڑی روزگار دفتر توں تھوڑی دور شہر
 دے وچوں ہونڈیاں ہونیاں، اوس دو سو سال پُرانے اوپرا ہاؤس توں پرے سی، جتھے گوٹے دیاں
 ہیروئناں نے اوس دے ناٹکاں وِچ کم کیتا سی۔ اک ہور چھوٹے رستے راہیں میں پُرانے شہر، جیس
 دے دوالے کدے اک گندھ ہو یا کردی سی جتھے چودھویں صدی دا پُرانا تے وِشال گوٹھک گر جا
 گھراج وی کھڑا سی، دے وچوں ہوندا ہو یا لائبریری بیلو تھیک پہنچ جانداں ساں۔ بدھوار تے شنی
 اتوار اتھے بازار لگدا سی۔ ایہہ لائبریری باہرلی دُنیا نال میرا اکو اک سازگا سی تے ایس ٹھنڈے پر
 سوہنے اُتری شہر وِچ میری پناہگاہ وی سی۔ کسے ویلے اتھے انگریز بادشاہاں نے راج کیتا سی۔
 اوٹھے میں انگریزی اخبار ’ہیر لڈ ٹریبون‘ تے کوتاواں پڑھدا۔ اپنی زندگی بارے سوچدا جاں
 لائبریری وِچ لوکاں نوں ویکھدا رہندا۔

شام نوں میں پیدل ہی شہر وچلے وڈے سٹیشن تے گھر واپس جا رہے سلمان نوں ملن
 چلا جاندا۔ کئی وار ایس کافی تے ناشتہ لین لئی سٹیشن دی مشہور ’شٹیل اینس‘، کوک میل، تے
 رُکدے، جیہڑی دُنیا دے ہر طرحاں دے لوکاں، اریپیٹریا، ہندوستان، بنگلادیش تے پاکستان دے
 سیاسی پناہگیراں، تُرکی تے یوگوسلاویا دے عارضی کامیاں، پڑھیاراں، دلالاں، نشیاں دے وپاریاں
 تے عیش کرن لئی گھروں بھجیاں جوان جرمن گڑیاں دی اک من پسند تھاں سی۔ عام طور تے ایہہ
 گڑیاں انت وِچ سٹیشن چکھے ویشوا علاقے جا اپڑیاں سن۔ میں بٹ صاحب نوں پہلی وار ’شٹیل
 اینس‘، وِچ ہی ملیا ساں۔ اوٹھے بہت سارے پاکستانی تے ہندوستانی، جیہناں وِچ بہتے سکھ سی۔

اک میز دے دوالے بیٹھے سن۔ میں ایہناں ہم وطنوں توں کترا رہیا ساں، پر سلمان جیکر ٹھان لوے تاں دوستیاں نبھاون توں اوس نوں کوئی نہیں سی روک سکدا۔ اپنی عمر کر کے تے ایس دیش وِچ کافی دیر توں رہن کارن اوہ ہر کسے دا وڈا بھرا سی، جو ہر ویلے ہر کسے نوں ہر گل تے صلاح مشورہ دین نوں تیار رہندا سی۔ بھاویں اوہ کھانا بناون دا طریقہ ہووے جاں نوکری لبھن دی جگت، جاں پھیر کہ ایہو جیہی جرمن گڑی کیویں مل سکدی ہے جو تہاڈے لئی ایس دیش وِچ پکے طور تے وِس لئی راہ کھول سکے۔

”سلمان بھائی!“ کلا کوٹ پائی، ماتا دے داغاں نال بھرے چہرے والا اک بندہ ساہنوں ویکھ اُچی ساری بولیا، ”نہن تیرے مہمان آگئے ہن تاں ہی توں ساڈے نال دُعا سلام کرنا ہی چھڈ دتا ہے۔“

طاہر سی اوہ میرے بارے کہہ رہیا سی۔

”ایہہ بٹ صاحب ہن۔ ایہہ وی لاہور توں ہن۔“ سلمان نے اوس گروپ ول جانڈیاں تے اپنے نال مینوں وی کھچدیاں میرے کن وِچ کہیا۔

جان پچھان ہون مگروں ہر کوئی مینوں آپنے گھر بلاونا چاہوندا سی، پر بٹ نے ساری بحث نوں ایہہ اعلان کر کے مُکا دتا کہ سلمان بھائی تے اوہناں دا ’دیانتدار‘ مہمان آوندے شجر وار اوہناں دے گھر کھانا کھا رہے ہن۔ میں ایس زبردستی دے دعوت نامے توں چھٹکارا پاون دی کوشش کیتی۔ پر سلمان نے میرے ول ویکھ کے نہ وِچ دھون ہلائی۔ اوس نے ایہہ اپنے ظاہر طور تے کیتا کہ بٹ صاحب سمیت سبھ نے ایس نوں نوٹ کر لیا۔

”تسیں کسے وی حالت وِچ ایس دعوت توں انکار نہیں کر سکدے“ بٹ صاحب نے کہیا، ”کیونکہ ایہہ انکار سلمان بھائی دا ہووے گا ساڈا نہیں تے کوئی وی ایس گل نوں پسند نہیں کرے گا، خاص کر کے میں۔“

میں بٹ دے بلھاں تے اک گھٹیا مُسکراہٹ ویکھی۔ اوس دیاں نکلیاں اکھاں اوس دے داغاں بھرے چہرے تے بڑیاں بھیریاں لگ رہیاں سن۔

جیس ہفتے دے دن اسیں بٹ گھرے جانا سی، اوس دن برف باری ہوگئی۔ اوس موسم دی پہلی برف باری۔ کرسمس صرف اک ہفتہ دُور سی، ایس لئی جدوں شام ویلے اسیں شہر پہنچے، ساریاں دُکاناں ابجے گھلیاں سن۔ بٹ ساہمنے والے سٹیشن توں تھوڑی دُور، ویشوا علاقے دے

نیڑے رہندا سی۔ اوس دے مکان دی ڈاواں ڈول پوڑی چڑھیاں سلیمان نے مینوں دسیا کہ گرمیاں وِچ بٹ دی باری چوں اپنے چھجیاں تے جھولدیاں ویشواواں صاف نظر آوندیاں ہن۔ اندرتنگ جیہے کمرے وِچ پیاز، مسالے تے تلے کھانے دی بو مار دے بٹ صاحب نگرے بنی رسوئی وِچ سٹو کول کھڑے سن۔ سٹو دا چھوٹا میز سگرٹ دے ٹکڑیاں، بیڑ دیاں خالی بوتلاں تے اوس مرنے دے کھنباں دے نئے موٹے ٹکڑیاں نال بھریا ہویا سی، جو شاید ایس وقت اوس چھوٹے جیہے سٹو اُتے بڑے خطرناک طریقے نال رکھے ہوئے تیلے وِچ پک رہیا سی۔

اوتھے پہلاں ہی اڈھی درجن دے قریب لوک کمرے دے وِچکار پھسے ہوئے میز دے دوالے بیٹھے گلاں کر رہے سن، جیہناں وِچ کجھ پہلاں ہی سٹیشن تے ملن کارن واقف سن۔ میز اُتے جانی وا کر دی اڈھی بوتل پی سی۔ ٹی وی اُتے پئے سٹیرویو تے ہندوستانی پاپ سنگیت بہت اُچی وِج رہیا سی۔

”سلیمان بھائی“ شور دے وِچوں بٹ صاحب چیکے۔ ”مینوں تہاڈی صلاح چاہیدی ہے۔ کیہ میں پدینا ہننے ہی پا دیاں کہ تھوڑا جیہا ہور رجھ لین دیاں؟ سید صاحب، بس تھوڑی دیر مینوں معافی دیو“۔ اوہناں نے مینوں کہیا۔ جد کہ سلیمان نے اوہناں دے ہتھوں کڑچھی پھڑکے تری دا لون ویکھیا۔ ”اوائے پلے، سید صاحب لئی ڈرنک بنا۔ اوہ بی، فالتو دیاں چھڈو تے سید صاحب نوں سٹو۔ ایہہ پڑھے لکھے بندے نیں، کوئی چج دی گل ہی سکھو گے“۔

ایہہ شاید میری اوس گروپ نال جان پچھان سی۔ پر میرے لئی ایہہ اک اشارہ سی کہ جد تیک بٹ تے سلیمان کھانے دا کم پورا نہ کر لین، میں پارٹی دا دل لگائی رکھاں۔ اوہ نوجوان جیس دا نام بلا سی، مینوں بعد وِچ پتالگا کہ اوہ وی لاہور توں سی۔ اوس دا اصلی ناں اقبال احمد سی تے اوہ اک دیہاڑی تے کم کردا سی۔ اقبال نے پنجاب یونیورسٹی، لاہور توں پلٹکل سائنس وِچ ایم اے۔ کیتی ہوئی سی۔ سارے اوس نوں بلا ’گجر‘ مطلب کہ بلا ’دودھی‘ کہندے سن، جو کہ اوس نوں وی چنگا لگدا سی۔ سلیمان مطابق ایہہ شاید اوس دی شہادت والی مانسکتا نال وی میل کھاندا سی۔ ہور بابی سنگھ تے اوس دا ہانی ٹونی سنگھ سی۔ بابی سنگھ ساریاں نالوں وڈی عمر دا سی۔ اوہ اصل وِچ بہت سال پہلاں جرمنی دھات و دیا پڑھن آیا سی۔ اوس دا اک بہت پرانا سُنفا ہندوستان واپس جا کے جمشید پور دی مشہور مرسدیز بینز فیکٹری وِچ کم کرن دا سی۔

ستر دے دہاکے دے مُڈھ وِچ ’اندررا ایمر جینسی‘ دوران اوس نے سیاسی پناہ لئی عرضی

دے دتی۔ سکول چھڈ دتاتے 'کرپس' کمپنی وِچ اِک ٹیکنیشن جھوں نوکری کر لئی۔ اوس دی جرمن بھاشا بہت دُرست سی تے اوہ اوہناں لوکاں لئی اِک غیر سرکاری ترجمان بن گیا، جیہناں نوں مکان کرائے تے لین لئی، جاں خطرناک 'سُر کارن' سیاسی پناہ دے ویزے وِچ وادھے لئی عرضی لکھو اونی ہوندی سی جاں ویاہ دے دفتر وِچ گواہی بھرنی ہوندی سی۔ اوس دا ہانی ٹونی سنگھ اِک تگڑا رحم دل تے نیک انسان سی، جو اِک خوبصورت بھورے والاں والی جرمن زنانی نال ویاہیا ہويا سی، جیس نوں میں بعد وِچ ملیا وی ساں۔ دوویں بابی سنگھ تے ٹونی سنگھ لمے وال، پگ تے داڑھی والے کیس دھاری سکھ سن۔ بابی دے وال عورتاں وانگ کمر تک لمبے تے ریشمی سن پر 'چھوٹے ٹونی' دے اِنج نہیں سن۔ اوہ بابی تے ٹونی وانگ نہیں سی بلکہ 'مونا' سکھ سی۔ اوہ کسے پکھوں 'چھوٹا' نہیں سی۔ ٹونی سنگھ وانگ اوہ وی چھ فٹ توں زیادہ لما پر بھرویں سریر والا سی، جدکہ ٹونی سنگھ اپنی توند نال تن سو پونڈ دے لگ بھگ سی۔ چھوٹا ٹونی عورتاں وِچ کافی مشہور سی۔ اوس دی عمر پنچی دے آس پاس سی۔ اوس دے چہرے تے اِک بد معاش وحشی پن سی۔ اوہ اوپرا ہاؤس دے نال والے ہوٹل وِچ کم کردا سی۔ سلمان نے مینوں بعد وِچ دسیا کہ ہوٹل دے مالک نے چھوٹے ٹونی نوں ہوٹل دی رسوئی دا اِنچارج بنایا ہويا سی تے جرمن خانسامے اُتے صرف دن دے کھانے دی میو دی ہی ذمہ واری سی۔ چھوٹا ٹونی بڑا گالھری سی تے اوہ ہوٹل، جیس دا کہ اوہ اِک طرحاں مالک ہی سی، وِچ آون والیاں امیر عورتاں نال اپنے تجریاں بارے گلاں کردیاں نہیں سی تھکدا۔ لوک اوس بارے بس اونا ہی جاندے سن، جتا گو اوہ آپ دسدا سی۔ ایہہ وی اوس دے موڈ مطابق بدلدا رہندا سی۔ سلمان نوں لگدا سی کہ اوہ اِجے وی ایس مُلک وِچ غیر قانونی طور تے رہ رہیا سی۔

چھوٹے ٹونی وانگ بٹ صاحب وی ایس مُلک وِچ کئی سالاں توں وکھ وکھ ہوٹلاں وِچ خانسامے جھوں کم کر کے، غیر قانونی طور تے ہی رہ رہے سن۔ دوویں جنے کئی سال ہیمبرگ وِچ اِکٹھے رہے سن۔ دوویں کافی دیر اوتھوں دے اِک نازی پُلَس دے سابقہ افسر دے ہوٹل وِچ رہ کے کم کردے رہے سن۔ بٹ صاحب نے مینوں بعد وِچ دسیا کہ اوہناں دوہاں نے کافی پیسہ کمایا سی۔ رہن دا کوئی خرچہ نہیں سی۔ اوس شہر وِچ نویں تے غیر قانونی ہون کر کے اوہ اپنے کمرے توں باہر بہت گھٹ نکلدے سن۔ کدے کدے ہوٹل دا مالک اوہناں نوں 'سپیلینک' کسینو وِچ لے جاندا سی۔ اسیں ایہو جیہیاں تھاواں تے اپنے آپ نہیں جاسکدے ساں کیوں ایتھے شناختی کارڈ

چیک کیتے جانڈے سی، جیہڑے کہ ساڈے کول نہیں سن۔ پر ساڈا باس کلوس شہر دے ہر رسوخ والے بندے نوں جاندا سی۔ ایس لئی کسینو وِچ ساڈے توں کوئی شناختی کارڈ نہیں سی منگدا۔ کلوس نال پنج سال دی نوکری دوران اسیں شاید اک درجن وار شہر وِچ گئے ہوواں گے۔ اک ہور بندہ یونس سی، جو کہ شکل توں سخت سی پر بڑا وِہارک سی۔ اوس دا چھوٹے ٹوٹی نال اک لمبا جھگڑا چل رہیا سی۔ اوہ دوویں ہی عورتاں دے شوقینی جانیا جانا پسند کردے سن۔ چھوٹا ٹوٹی بڑا مینا تے چالاک سی۔ یونس نے مینوں بعد وِچ دسیا کہ چھوٹے ٹوٹی نے اوس دیاں بہت ساریاں گرل فرینڈز کھو لئیاں سن۔

ہر وار جدوں میں اپنی دوست نوں اوس نال ملایا، انجے ہویا۔ اخیر وِچ، خان سی۔ خان پاکستان افغانستان سرحد دے قبائلی علاقے توں سی، جو کہ پنجاہ دے دہاکے دے اخیر وِچ جرمنی آیا سی۔ اتھے اوس نے جرمن عورت نال ویاہ کروا لیا سی۔ ہُن اوہ اپنی اگو اک دھی دے بچیاں دا خوش قسمت نانا سی۔ اوہ اک پہاڑی پنڈ وِچ رہندا سی جو شہر توں سوگو، کلو میٹر دور سی۔ خان اک خاندانی جرمن وانگ دکھداتے گل بات کردا سی۔ پنڈ وِچ اوس دا اک وڈا فارم ہاؤس تے اک پکی جاگیر جاندی سی۔ اوہ اک کامیاب کارملینک سی۔ پُرانیاں کاراں خرید کے اوہناں نوں توں کرنا اوس دا شوق سی۔ عام طور تے اوہ ایہہ کاراں اپنے دوستاں نوں معمولی قیمت تے بیچ دیندا سی۔ سٹھ سالوں دی عمر وِچ وی اوہ بڑا زندہ دل سی۔

ادھی رات دے قریب کھانے دا اعلان ہویا۔ ہر کسے نے سائیڈ بورڈ توں پلیٹ چُک کے سٹووتے رِجھ رہے پتیلے ول قدم ودھائے۔ پلے گجر نوں تڑکی نان کٹن دا کم دتا گیا۔ ہُن تک مینوں قریب قریب ہر کسے دی زندگی دی کہانی پتا لگ چکی سی۔ جونی وا کرنے مینوں اتھے سوکھے ہون وِچ مدد کیتی۔ جد کہ مینوں ایہہ برانڈ پسند نہیں سی۔ کیونکہ میرے لئی ایہہ نویں کمائے پیسے تے بھیرے شوق دا پرتیک سی۔

”میں ساری شام کھانا بناوندا رہ گیا تے ایہناں دے مؤنہوں اک لفظ وی نہیں پھٹیا۔“

بٹ صاحب دی اُچی آواز سنائی دتی۔

میں دھیان نہیں سی دتا کہ اوہ کھانا نہیں کھا رہیا سی۔ شراب دے نشے کارن اوس دیاں اکھاں لال ہو گئیاں سن۔ اوس دی زہر بھری آواز توں میں ٹھنبر گیا۔ کیوں جو اپنی نفرت بھری آواز میں کدے نہیں سنی سی۔ بٹ صاحب نے میرے چہرے تے حیرانی دیکھ کے کہیا۔

”پلیز سید صاحب، تسیں کھاندے رہو، میں جاندا ہاں کہ تسیں چنگے کھانے تے ایہناں ان پڑھ جاہلاں دی جُنڈلی دے روز دے گھٹیا کھانے دا فرق دس سکہ دے ہو۔ تسیں سلمان بھائی دے دوست ہو۔ اوہ سواد، مسالیاں بارے چنگی طرحاں سمجھدا ہے کہ کیوں اک خانسامہ دکھ دکھ مسالیاں نُون ساواں رگھدا ہے۔ اوس نُون سبھ پتا ہے پر ایہہ لوک!“

اوس نے فقرہ ادھورا چھڈ دتا تے اپنے لئی وِسکی دا اک ہور گلاس بھر لیا۔

کسے نے وی اوس دی ایس بھڑکویں گل ول دھیان نہیں دتا۔ مگروں مینوں پتا لگا کہ بٹ نُون ایس طرحاں اچانک اُچی بولنا بڑا چنگا لگدا سی۔ ٹونی نے بعدوں مینوں دسیا۔

”اوس دے جوالا مکھی ہمیشہ ہی اتنے اچانک، غصے بھرے، ڈرا دین والے تے

اچن چیت ہوندے ہن کہ جیہڑے لوک ایس نُون نہیں جاندے، ایس دی آواز دی طاقت نُون دیکھ کے خاموش ہو جاندے ہن۔ پر ایس دا کارن بٹ دا ایس دیش وِچ سالوں توں غیر قانونی طور تے رہن دا ڈرتے غیر محفوظ ہون دی بھاون لگدا ہے۔“

”بٹ ول دھیان نہ دینا، ایہہ تاں سُدائی ہے۔“ چھوٹے ٹونی نے کہیا۔

پھیر اوس نے بٹ صاحب نُون مخاطب ہو کے کہیا۔ ”اوائے، جے اج رات میزبان

ہیں تاں ہور وِسکی لیا۔“ مینوں لگا اک وار پھیر بٹ بھڑکے گا۔

”منجے بیٹھاں پئی ہے، آپے کڈھ لے۔“ بٹ صاحب نے جواب دتا۔

مینوں لگیا کہ چھوٹے ٹونی نال بٹ دا اک خاص، پیچیدہ رشتہ سی، جیس نُون میں سمجھ تاں نہیں سکیا، پر جیس نے میری اُتسکتا ضرور ودھا دتی سی۔ ہُن اڈھی رات ہو چکی سی تے میں گھر جانا چاہوندا سی۔ سلمان اڈیک چ سی کہ میں سبھ توں وداع لے لوں۔ سلمان نُون رولا رپا پسند نہیں سی۔ لڑائی جھگڑا تاں ویکھنا وی ناپسند سی۔

”بٹ صاحب، ساہنوں دعوت تے سدّان لئی بہت مہربانی۔“

میں اوس دا شکریہ ادا کیتا ہی سی کہ بٹ نے مینوں وِچوں ٹوک دتا۔

”تسیں مٹھا کھاہدے بغیر نہیں جاسکدے۔ مسز بٹ بس آون ہی والی ہے۔ اوس دی

ڈیوٹی ادھی رات نُون مکدی ہے تے گھر پہنچن وِچ ڈیڑھ گھنٹہ لگ جاندا ہے۔ اوائے پلے، آہ مینوں گڈیاں دا ٹائم ٹیبل پھڑائیں۔“

میں سلمان ول ویکھیا۔ ”پر بٹ صاحب، تسیں مسز بٹ نُون ایس وقت بلایا اے؟“

ایس وقت تاں اوہ بہت تھکی ہووے گی۔ میرا خیال ہے ساہنوں چلنا چاہیدا ہے۔ پھیر کدی آ جاواں گے۔“

سلمان نے بٹ صاحب نوں سمجھاوَن دی کوشش کیتی۔

”سلمان بھائی، پلیز رُک جاؤ۔ میری بیٹی ہے۔ مسز بٹ زیادہ زراش ہووے

گی۔ اوس نوں تیرے دوست نال ملن دی بہت اچھا سی۔“

میں اک سچھا دتا۔ ”میرا خیال ہے کہ اینا بھر پور کھانا کھان توں بعد ساہنوں سبھ نوں

سیر دی لوڑ ہے۔ اسیں سٹیشن تک سیر کردے جاندے ہاں، مسز بٹ نوں مل کے اسیں اوتھوں ہی

نکل چلاں گے۔“

لگدا سی اک شام وچ ہی مینوں بٹ نوں خوش کر کے نہرنا آ گیا سی۔

باہر ٹھنڈی ہوا بڑی خوشگوار سی۔ سٹیشن دے دوجے پاسے شہر دا بازار سی۔ ڈگدی برف

وچ ایہہ بہت خوبصورت لگ رہیا سی۔ مینوں جرمن لوکاں دا کرسمس لئی اپنے شہراں نوں سجاوَن دا

طریقہ بہت پسند آیا۔ مسز بٹ اک چٹے والاں والی، مدھری تے بھاری عورت نکلی۔ ساہنوں سبھ

نوں سٹیشن تے پہنچے ویکھ کے اوہ بہت نحس ہوئی۔ تے جدوں اوس نوں بٹ توں پتا لگا کہ سٹیشن

تے جا کے اوس نوں ملن دا سچھاؤ میرا سی، اوس نے مینوں چبھی پالی۔ کیوں کہ مسز بٹ بارے

مینوں دیر شام نوں ہی پتا لگا سی، ایس لئی میں اوس بارے بہتا کجھ نہیں جانداساں۔ میرا خیال سی

کہ بٹ دا ویاہ نہیں ہويا سی۔ بعدوں گھر پہنچ کے، اپنے بستریاں وچ نگھے ہون بعد، جیس توں

پہلاں میں اپنا روز دا بھاشن وی دتا کہ میں زمین اُتے اپنے سلپنگ بیگ وچ ٹھیک رہاں گا،

سلمان نے مینوں دسیا کہ اوہ بٹ دی بیوی نہیں ہے، پر اوس نوں اپنے آپ نوں انج اکھواونا چنگا

لگدا سی۔ بٹ اوس نوں اک بار وچ ملیا سی، جتھے ایہہ بڑے سال پہلاں کم کردی سی۔ ایہہ بار

شہر دے باہر ویشوا گھر دا ہی اک حصہ سی۔ بٹ اوتھے بہت جاندہ ہوندا سی۔ اوس وقت مسز بٹ

بار وچ کم نہیں کردی سی، سگوں اوتھے کم والے ’حسن‘ وچوں اک سی۔ اوہ اک بہت چنگی عورت

ہے تے شاید اکو اک انسان ہے جو بٹ دا سچ مچ خیال رکھدی ہے۔

بٹ دے گھر اوس دی اک بیوی ہے۔ اوس دے بچے وڈے ہو گئے ہن تے ہن شاید

اوس دی دھی دا ویاہ ہون والا ہے۔ بٹ دا طبر چاہوندا ہے کہ اوہ ویاہ وچ بھارا داج دیوے۔ میں

سُنیا ہے کہ چھوٹا ٹونی، بٹ نوں اپنے ہوٹل وچ کم تے رکھوا رہیا ہے۔ اوہ چاہوندا ہے کہ بٹ

اوس دے نال ہی ہوٹل دے اُپر والے کمرے وِچ رہن لگ جاوے۔ کم تاں بہت مُشکل ہے سولھاں توں اٹھا رہاں گھنٹے دیہاڑی دا کم ہے۔ ہوٹل دا مالک اوس نوں وڈھی وی دیندا رہندا ہے۔ مسز بٹ نوں چھوٹا ٹوٹی بالکل نہیں پسند۔ کجھ مہینے پہلاں، جدوں بٹ نے چھوٹے ٹوٹی نال کم کرن لئی ہاں کیتی، اگلے ہی دن اوہ بٹ نوں میرے کول لے کے آئی۔ اوہ چاہندی سی کہ میں بٹ نوں سمجھاواں کہ اوہ واپس اوس نرک وِچ نہ پوے جیہڑا کہ اوس نے شروع وِچ غیر قانونی ہون کر کے تے دکھ دکھ ہوٹلاں وِچ کم کر کے تے رہ کے بھگتیا سی۔ تینوں پتا اے اوہ تاں اوس نال ویاہ کرواونا چاہندی سی تاں جو ایہہ پکی رہائش لئی عرضی پاسکے، پر ایس نے ویاہ توں نہ کر دتی۔ ایہہ مسز بٹ ہی سی، جیس نے ایس نوں پناہ لئی عرضی دین نوں کہیا سی۔ ہُن ایس نوں کسے توں لگن دی لوڑ نہیں ہے۔ گھوگھٹ اودوں تک، جد تک ایس دی پناہ دی عرضی دا فیصلہ نہیں ہو جاندا۔

نواں سال بریلے طوفان نال چڑھیا۔ میں مسز زمرن دی صلاح من کے بھاشا سکول وِچ داخلہ لے لیا۔ سلمان دی اک دوست نوں میں پسند آ گیا تے اوس نے مینوں اپنے وڈے سارے گھر وِچ معمولی کرائے تے کمرہ دے دتا۔

”ایہہ میں تیرے ساتھ لئی دے رہی ہاں، پیسے لئی نہیں“۔ مسز شنائیر نے مینوں کہیا۔ اوہ وی سلمان دیاں ہور دوست گڑیاں ہار اک ودھوا سی۔ اوس دا کھسم دس سال پہلاں مر گیا سی۔ تجھے اوس دے بڈھاپے لئی کافی کجھ چھڈ گیا سی۔ ایہہ گھر پنڈ دے اخیر وِچ سی۔ ایس دا پچھلا ویرٹھا جنگل وِچ کھلدا سی۔ ایہہ اک پینڈو پر خوش نما گھر سی، جیس نے کدے چنگے دن دیکھے سن تے جواج وی مسز شنائیر دے بچیاں، تن دھیاں۔ تے دو پتراں دیاں یاداں نال بھریا پیا سی، جو ہُن دوجے شہراں وِچ رہندے سن۔ مسز شنائیر نے مینوں اپنے ٹبر بارے بہت ساریاں کہانیاں سُنائیاں۔ اوس نوں اپنے پر یوار تے بہت مان سی۔ پر اوس دے گھر وِچ اپنی چھ مہینیاں دی رہائش دوران میں اوس دے پر یوار نوں مل نہیں سکيا۔

بھاشا سکول وِچ میری ودھیا کارگزاری نے مینوں جرمن فلسفے، ساہت تے اتھاس پڑھن دی جدوجہد وِچ ایس اُمید نال لگا دتا کہ چھیتی ہی میں نطشے دی دس سپیک زرد شتر تے گوئے دی پھاؤست مول روپ وِچ پڑھ لوں گا۔ میرا نواں گھر ایس کم لئی بہت ڈھکویں تھاں سی۔ ایہہ بہت شانت تے گھلا سی تقریباً سارا ہی گھر میرے کول سی۔ سویرے میں گڈی پھڑ کے شہر اپنے

سکولے جاندا، تے شام نوں لائبریری۔ جیکر بہتی ٹھنڈ نہ ہوندی تاں پُرانے شہر وِچ گھمدا تے نہر دے نال لگدے بازار وِچ پُرانیاں کتاباں دیاں دُکاناں وِچ انگریزی دیاں کتاباں لہدا۔ دُھپ والے دناں وِچ پُرانے شہر دیاں پتھریلیاں گلیاں گھمنا بہت ہی خوشگوار ہوندا سی، جو اک مٹھی مٹھی تھکان دیندا سی۔ نہیں تاں جرمنی وِچ میری پہلی سردی دے ٹھنڈے، ہنیرے تے بوریت بھرے دِن بہت مُشکل لگدے سن۔ میرے کول خرچ کرن لئی پیسے وی نہیں ہوندے سن۔ سوائے اوس چھوٹی جیہی رقم دے، جو مینوں اک پڑھیار ہون کر کے ملدی سی۔ بھاشا سکول شروع ہون توں بعد پیسے دی گھاٹ لوکاں نال ملن جُلن تے نویں دوست بناون وِچ دوجی دقت سی۔

وِیک اینڈ تے جاں سلمان میرے کول آ جاندا جاں میں اوس کول چلا جاندا تے جاں اسیں بزرگ عورتاں نوں لُچ لئی سدّا دے دیندے۔ اوہناں واسطے ایہہ اک بہت وڈا موقع ہوندا سی۔ اوہ ہر طرحاں دے تھخے چُکی آوندیاں؛ گھر دے بنے مُربے، بہت ودھیا چاکلیٹ موز کیک، اپنے باغ دیاں سبزیاں تے شراب۔ میرے لئی ایہہ لُچ اوہناں نال اپنی جرمن بھاشا دا ابھیاس کرن دے موقعے ہوندے سن۔ مینوں سلمان توں پتا لگا کہ بٹ نے چھوٹے ٹوٹی دی کم دی پیش کش من لئی سی تے ہُن اوس نے اوہدے نال کم کرنا تے رہنا شروع کر دتا سی۔

مئی وِچ اک دِن، اوہ مینوں شہر وِچ ٹکڑ پیا۔ میں سٹی سینٹر، ہیلمٹ کوہل نوں سُنن گیا ہویا سی، جو کہ چانسلر دی سیٹ لئی کرئین ڈیمو کریٹک پارٹی دا اُمید وار سی۔ بٹ دا ہوٹل وی اوسے علاقے وِچ سی۔ مینوں اوتھے بہت بھیر ہون دی اُمید سی، پر اوس نوں سُنن آئے لوکاں دی گنتی درجن توں ودھ نہیں سی۔ اوہناں وچوں وی ادھے تاں پارٹی ممبر سن تے باقیوں دی وی ایس شو وِچ کوئی دلچسپی نہیں سی۔ بہت ہی بے رونق نظارہ سی۔ اوہ بندہ مینوں بہت ہی ڈھلا جاپیا۔ پر اوس دا ہٹھ کافی سلاہن جوگ سی۔ ایہہ گل اوس نوں بلکل پریشان نہیں سی کر رہی کہ سڑک کنارے کھڑے لوک اوس دیاں گلاں ول بالکل دھیان نہیں سن دے رہے۔ اوہ لگاتار اک گھنٹے تک بولدا رہیا۔

”اپنے دیس اندر تاں تہانوں ایہو جیسے موقعیاں تے بہت وڈی بھیر دیکھن دی عادت ہے، پر ایس دیش وِچ ایس توں بلکل اُلٹ ہے، تے ہیلمٹ کوہل، ہیلمٹ شِمٹ دے مُقابلے کجھ وی نہیں،” اوس نے کہیا۔

بٹ صاحب اوس دِن چُھٹی تے سن۔ اوہ بڑے تھکے تھکے لگ رہے سن۔ میں اوہناں

نوں نوں نوکری بارے پچھیا۔

”سید صاحب! اج تسیں میرا حال پُچھ رہے ہو۔ میرا خیال ہے کہ تہانوں ساڈی دوستی پسند نہیں۔ تسیں اوس پہلی وار ملن توں بعد ساہنوں کدے ملن نہیں آئے۔ میں سلمان بھائی نوں کئی وار تہاڈے بارے پچھیا، پر اوس نے ایہی کہیا کہ تسیں مصروف ہو۔“

میںوں اپنی غلطی دا احساس ہويا، میںوں گھٹو گھٹ فون تاں کر ہی لینا چاہیدا سی۔ سلمان نے ضرور میںوں اک ادھی وار بٹے اوس دے دوستاں دے کول کھانے دی دعوت لئی چلن نوں کہیا وی سی، پر میں ہی کنارہ کر لیا سی۔ اوس توں بعد اوس نے ایہناں پارٹیاں لئی میںوں پچھنا ہی چھڈ دتا سی۔

”بٹ صاحب، کیوں نہ تسیں ایس ہفتے میرے گھر آ جاؤ۔“ میں اوس نوں پچھیا۔

میں اپنے پہلاں دے رُکھے وطرے دا ہر جانا بھرنا چاہوندا سی۔ ”اپنے دوستاں نوں وی نال لے کے آونا۔“

ایس ساری جُنڈ لی نوں سدا دے کے میں پچھتایا سی۔ پر شاید بٹ صاحب میرے اندازے نالوں ودھ سُلجھے ہوئے سن۔

”انج کردے ہاں۔“ اوہناں جواب دتا۔ ”اسیں تہاڈے ول پھیر کدے آ جاواں گے، کیوں نہ ایس آوندے شنچر وار تسیں تے سلمان بھائی شہر آ جاؤ، اوس دن شامیں میری چھٹی ہے، میں تہانوں کسینو لے کے جاواں گا، تہانوں ایس دا وی تجربہ ہونا چاہیدا ہے۔“

جد کہ میں ایس کسینو والی گل تے بہتا اُتسک نہیں ساں، پر پھیر وی ایہہ تجویز میںوں اپنے سُجھاء نالوں ودھیا لگی۔ اسیں اگلے شنچر وار اوس دے ہوٹل وچ ملن دا وعدہ کر لیا۔ سلمان نے میںوں دسیا کہ ایس سپیلینک کسینو وچ جیکٹ تے ٹائی پاونا لازمی سی۔ اوس دن جدوں میں جان لئی تیار ہو رہیا ساں، مسز شنائیر نے بڑے شرارتی ڈھنگ نال اکھ ماردیاں کہیا کہ اوہ بڑی خوش سی کہ آخر کار میںوں وی باہر جان لئی کوئی محبوبہ مل گئی سی۔

مسٹر سید، میں تاں سوچدی ساں کہ تہانوں ساڈیاں گڑیاں پسند نہیں۔“ اوس نے گڑیاں لئی جرمن لفظ ’میڈ چن‘ ورتیا۔

اوس وقت میری عمر اگی سال سی تے مسز شنائیر نہیں جاندی سی کہ اپنی کام پیڑا نوں دباون لئی کیوں میں شہر دیاں گلیاں دے چکر کڈھدا رہندا ساں۔

کسیو تے ساری دی ساری جُنڈلی پھنچی ہوئی سی۔ بابی سنگھتے ٹوٹی سنگھ؛ چھوٹا ٹوٹی تے یونس اپنیاں اپنیاں جرمن گرل فرینڈاں نال، بٹ صاحب، مسز بٹ، تے بلا گجر۔ صرف خان نہیں سی۔ ٹوٹی سنگھ اپنی بیوی جوتائوں نال لیا سی، جو کہ اپنے خاوند دی طرحاں نیک دل سی۔ اوہ پنجابی بولنا سکھ رہی سی۔ ٹوٹی سنگھ نے بڑے فخر نال دسیا کہ اوہ پنجابی عورتاں دی طرحاں بہت ودھیا روٹی بنا لیندی ہے۔ چھوٹا ٹوٹی تے یونس اک دوجے دیاں ’سہیلیاں‘ توں پرچاون دی کوشش کر رہے سن۔ لابی وچ سبھ توں اپنے شناختی کارڈ وکھاوئے پیندے سن تے اک ضمانتی فیس جمع کرواؤنی پیندی سی۔ بٹ نے میری داخلہ فیس بھرن دی ضد کیتی۔ کاؤنٹر تے شناختی کارڈ چیک کر رہے آدمی نے بلا گجر توں اندر جان توں روک لیا کیونکہ اوہ اپنا شناختی کارڈ گھر بھل آیا سی۔ ایس توں پہلاں کہ کسے توں پتا لگے، بٹ صاحب نے گل سانھ لئی۔

”ایہہ جناب ساڈے دوست نیں۔ ایس سارے ایہناں دی گرنٹی دیندے ہاں۔ مہربانی کر کے ایہناں توں جان دیو۔ جیکر شناختی کارڈ اینا ہی ضروری ہے، تاں جدوں تک ایس مسٹر احمد دا کارڈ لے کے آوندے ہاں، تسیں میرا کارڈ رکھ لو۔“

میںوں لگ رہیا سی کہ ساڈے لئی کوئی مصیبت آون والی ہے۔ بٹ اپنے آپ توں روکن دی بہت زیادہ کوشش کر رہیا سی۔ پر ڈیسک تے بیٹھا بندہ اڑ گیا۔

”میںوں کیہ پتا اے کہ تہاڈا دوست غیر قانونی ودیشی نہیں ہے۔“

ایس گل نے بٹ توں بھڑکا دتا۔

”گل سن اوئے کنجرا۔ نازی پھاشسٹ سوڑ! تینوں کیہ پتا کہ ایہہ سارے تیرے ہم وطن جیہڑے پناں شناختی کارڈ وکھائے اُپر جا رہے ہن، اوہ بھگوڑے مجرم، قاتل جاں عصمت ریز نہیں ہن۔ ایہہ جناب میرے دوست ہن تے میرے نال اندر جا رہے ہن، لے پھیر روک سکدا ایس تاں روک کے وکھا۔“

ایہہ کہندیاں اوس نے پلے دا ہتھ پھڑ کے اوس توں کسیو دیاں پوڑھیاں ول کھچیا۔ ایس توں پہلاں کہ ساڈے وچوں کوئی گجھ کر سکدا۔ اڈھی درجن دے قریب گارڈ پتا نہیں کتھوں چھلانگ مار کے بٹ دا راہ روک کے کھڑے ہو گئے۔ میں ویکھیا ڈیسک والے بندے نے فون چک کے گل کیتی جس وچ اوس نے کئی وار ’ودیشی‘ لفظ کہیا۔ گجھ ہی پلاں وچ ساہنوں باہر گلی وچ پولیس دے سائرن سنائی دتے۔

”بٹ، ہُن مینوں گل کر لین دے“۔ بابی سنگھ نے کہا۔

سلمان نے مسز بٹ سمیت ساہنوں ساریاں نوں اُپر کسینو وِچ بھیج دتا۔

ایہناں عورتاں دے ساہمنے بٹ دا کوئی بھروسہ نہیں۔ ایس نے ساہنوں ساریاں نوں گھٹو

گھٹ اک رات لئی تاں ضرور ہی اندر کروا دینا ہے“۔ اوس نے ہولی جیسے میرے کن وِچ کہا۔

بلا تاں تھر تھر کمب رہیا سی۔ میرا خیال ہے اوس نوں یقین سی کہ ایس توں بعد اوس

دی وطن واپسی ہون والی سی۔ اوہ چھ جنے سن۔ اوہناں چوں اک ڈیسک دے کچھے کسینو والیاں

نال گل کرن چلا گیا تے چار گیٹ گھیر کے کھڑو گئے۔ سبھ توں مدھراتے کمینہ، بٹ کول آیا۔

”کیہ ہو رہیا ہے اتھے؟“ اونہنے بڑے بے عزت ڈھنگ نال پچھیا۔

بٹ دے کچھ کہن توں پہلاں بابی سنگھ نے اوس نوں ٹوکیا تے افسر نوں اک پاسے لے

گیا۔ اوہناں وِچکار ویہہ منٹ تک چلی گل بات دوران اسیں سبھ لابی وِچ کھڑے سی تے لوک

ساہنوں انج دیکھ کے لنگھ رہے سن، جیویں کہ اسیں کوئی مجرم ہوئے۔ میرے اندر غصے دا غبار اکٹھا

ہو رہیا سی۔ اوس پل پہلی وار میں بٹ نوں سمجھ سکیا ساں۔ اک پاکستانی دے روپ وِچ نہیں،

جیس نوں میں ایس پرانے مُلک وِچ اک دوست جاں جانکار دے روپ وِچ ملنا نہیں سی

چاہوندا، سگوں اک انسان دے روپ وِچ۔

ایہہ فیصلہ ہويا کہ بابی، بلا تے اوہناں افسراں نال پلے دے گھر کارڈ لین جاوے گا۔

سلمان نے کسینو جا کے باقی سبھ نوں ایہہ جانکاری دتی۔ میں تے بٹ صاحب نے باہر چہل قدمی

کرن دا فیصلہ کیتا۔

”سید صاحب،“ کسینو توں باہر نکلیاں بٹ نے کہا، ”میں اوس ڈیسک والے بندے

نوں مار دینا سی، پناں کسے پچھتاوے دے“۔ اوس نے پنجابی وِچ کہا۔

”پاکستان چھڈن لگیاں ایہہ نہیں سی سوچیا کہ میں اک دوزخوں نکل کے دوجی دوزخے

جا رہیاں۔ فرق صرف اینا ہے کہ ایہہ والا نرک اتھوں والے نالوں زیادہ سُخا ہے۔ اتھے تہاڈا

پریوار، بیوی، بچے، ماپے، سنگی ساتھی، سارے تہاڈے سرتے سوار رہندے نیں۔ کوئی وی، تے ہر

کوئی، جیس دا تہاڈی زندگی وِچ دخل دین دا کوئی کم نہیں، تہاڈے نال کھینا اپنا دھرم بنا لیندے ہن

تے تہانوں مجبور کردے ہن کہ جاں تاں منونہیں تاں مرو۔ اتھے کسے نوں پرواہ نہیں تسیں بھاویں

جیو و جاں مرو۔ سو، گل تاں اگو ہی ہے“۔

اسیں وڈے ریلوے سٹیشن دے باہر ٹرام سٹاپ تے کھڑے ساں۔ گرمیاں دے موسم دی شام بہت سہاونی سی۔ اسیں سٹیشن دے ساہنے پلازا وچ تھان تھان تے پئے بینچاں وچوں اک اُتے بیٹھ گئے تے لوکاں نوں ٹرام توں چڑھدے اُتردے کلباں وچ تے پلازا دے اوپن ایئر ہوٹلاں وچ جانڈیاں ویکھن لگے۔ بٹ اک کھوکھے توں کجھ بیڑ تے جرمن شراب دیاں چھوٹیاں بوتلاں لے آیا۔

”بٹ صاحب، میں سُنیا اے تہاڈی بیٹی دا ویاہ ہون والا ہے۔ تسیں ایس بارے بہت خوش ہوو گے؟“ میں اوس نوں پچھیا۔

”ہاں۔ اوس نے اک حرف وچ جواب دتا۔

تھوڑی دیر بعد میں کہیا۔

”ساہنوں کسینو واپس چلنا چاہیدا ہے۔ بلا تے بابی واپس آ گئے ہون گے۔“

”تہانوں پتا اے سید صاحب۔“ بٹ نے میری گل نوں ان سُنیا کردیاں کہیا۔ ”چھوٹے ٹونی نال کم کرن دا اک کارن ایہہ سی کہ میں وڈھ توں وڈھ پیسہ کما کے اپنی دھی دے ویاہ لئی اپنی بیوی نوں بھیج سکاں۔ پر میں کسے لئی کجھ محسوس نہیں کردا۔ بہت دیر پہلاں، پتا نہیں کدوں، پر میں کسے وی چیز وچ یقین کرنا چھڈ دتا ہے۔ میں پڑھیا لکھیا بندہ نہیں ہاں تے نہ ہی مینوں کدے ایس گل دی سوچھی سی کہ میں کاہدے وچ یقین کردا ساں، پر پھیر وی کجھ سی، جو ہن ختم ہو گیا ہے۔ میرا خیال ہے کہ ایس دلش وچ جیہڑی زندگی میں اپنے لئی چنتی ہے، اوس نے مینوں بدل دتا ہے۔ جیہو جیہی ہوند میں اپنے سالان تک اپنائی ہے، اوہ مینوں فالتو بھار چکّی دی اجازت نہیں دیندی۔ شاید میرے ورگے لوک تاں عادت ہی جیوی جانڈے ہن۔ اک دن ایہہ عادت چھٹ جانڈی ہے تے بندہ اوہ گیا، اوہ گیا۔ تہاڈے جیون مرن نال کسے نوں، کتے وی کوئی فرق نہیں پیندا۔ چھوٹا ٹونی ایس جذبے نوں سمجھدا ہے کیونکہ اوہ وی اتھے میرے وانگ ہی رہیا ہے۔ پر اوہ بہت پتھر دل ہو گیا ہے۔“

میرا دل ہن کسینو واپس جان نوں اُکا نہیں سی تے جدوں میں بٹ نوں کہیا کہ میں گھر جا رہیا ہاں، تاں اوس نے اپنے سُبھاء دے اُلٹ مینوں اپنے نال کسینو جان لئی پلگل وی نہ کہیا۔

کسینو والی گھٹنا دے تن ہفتے بعد اک شکر وار شام میں تے سلمان شہرتوں واپس گھر

پرت رہے ساں۔ سلمان گھر جا کے رات نوں نہاری تے پروٹھے بناون بارے سوچ رہیا سی۔
 اسیں ایس خاص پکوان لئی ودھیا گوشت لین لئی تُرکی بازار گئے ہوئے ساں۔ میں سلمان توں سٹیشن
 ساہمنے کافی دی دُکان تے نہ رُکن دا وعدہ لیا ہی سی کہ جدوں اسیں پاکستانیاں تے ہندوستانیوں دی
 بھیر اپنے اڈے تے دیکھی۔ سلمان نے چھتی نال بھیر ول جاندیاں کہیا۔
 ”ضرور گجھ واپریا ہے۔“

ساہنوں بابی تے بلا گجر نظر آئے جو ساہنوں آوندیاں ویکھ بھیر توں وکھرے ہو گئے۔
 ”سلمان بھائی! بٹ صاحب مر گئے۔ میرا دوست نہیں رہیا۔“ بابی نے سلمان نوں
 چھھی پاوندیاں کہیا۔

اوس نے ایہہ گل ایہو جیہی درد بھری تے دل چیرویں آواز وِچ کہی، جو کہ میں اگے وی
 بہت وار، بہت تھاواں تے سُن چکيا ساں۔
 ”کدوں۔ کیوں، کیہ ہو یا!!“ سلمان نے پُچھیا۔

”ساہنوں پورا ویروا تاں نہیں پتا، پر جتا کُو وی پتا لگا ہے۔“ اوس نے بڑا سوچ سمجھ
 کے کہنا شروع کیتا۔

”چھوٹے ٹونی تے بٹ دا جھگڑا ہو گیا تے بٹ اک ہفتے پہلاں غلطی نال چاقو لگن تے
 ماریا گیا۔ چھوٹا ٹونی کل ہی ضمانت تے باہر آیا سی تے اج شامیں بلا اوس نوں سٹیشن دے ساہمنے
 بازار وِچ ’سی اینڈ اے‘ نامک دُکان وِچ ملیا۔ اوس نے اوس نوں ساری کہانی دسی۔ بلا اودوں دا
 روئی جا رہیا ہے تے اوس توں چھوٹے ٹونی دی دسی گل وی نہیں سُنائی جا رہی سی۔“

”اوہ کہہ رہیا ہے کہ اوہ ضمانت توڑ کے گھر واپس جا رہیا ہے۔ سلمان بھائی تہانوں پتا
 اے اوس نے کیہ کہیا ہے۔“ پلے نے پھر رونا شروع کر دتا۔

”چھوٹے ٹونی نے کہیا کہ کوئی فرق نہیں پیندا کہ کون مریا ہے۔“ اوس نے کہیا۔
 ”پلّیا! ایہہ توں وی ہو سکدا سیں، میں وی جاں ساڈے وِچوں کوئی ہو۔ کس نوں
 فرق پیندا ہے۔“

ہولی ہولی ایس دُرگھٹنا دے ڈراونے ویروے اک اک کر کے ساہمنے آون لگے۔
 شکر وار راتیں اپنے روزانہ دے وقت، سویر دے دو وِجے ہوٹل بند کرن بعد اوہ دوویں
 ہوٹل دے اُپر اپنے کمرے وِچ چلے گئے شاید کم نوں لے کے کسے عام جیہی گل تے دوہاں وِچ

جھگڑا ہو گیا، جو کہ پھیر سنجیدہ تے بھیانک شکل اختیار کر گیا۔ بٹ نے چھوٹے ٹونی نوں جانوں مارن دی دھمکی دتی تے پٹھاں دوڑ کے رسوئی وچ چاقو لین لئی چلا گیا۔ ہتھو پائی وچ بٹ دی چھاتی وچ اوس دے اپنے ہی ہتھ والا چاقو وچ گیا تے اوہ اوتھے ہی مر گیا۔

رسوئی دا فرش صاف کرن بعد چھوٹے ٹونی نے بٹ دی لاش کمرے وچ گھسیٹ کے منجے پیٹھ لکا دتی۔ اگلے دن اوہ صدمے دی حالت وچ کم کردا رہیا تے مالک نوں ایہہ کہیا کہ بٹ نوں کسے ضروری کم لئی اچانک جانا پے گیا سی۔ ایس بھیانک ہونی توں بعد اگلیاں دو راتاں چھوٹا ٹونی ہوٹل بند کر کے، گوشت کٹن والا چاکو اپنے نال کمرے وچ لے کے جاندا تے بٹ دے جسم نوں سویر ہون تک چھوٹے چھوٹے ٹکڑیاں وچ کٹدا رہندا۔ سویرے ہوٹل دی رسوئی کم لئی تیار کرن توں پہلاں اوہ لاش دے ٹکڑیاں نوں گوڑے والے بیگ وچ پادیندا تے ہوٹل دی رسوئی دے پچھے پے گوڑے دان وچ دبا آندا۔ گوڑا ہر سوموار نوں چکّیا جاندا سی۔ چھوٹے ٹونی دی صلاح بٹ دی لاش نوں کٹن دا کم سوموار سویر تک ختم کرن دی سی۔

ایتوار شام تک منجے پیٹھاں پے مردے چوں زبردست بو آونی شروع ہو گئی جیہڑی کہ رسوئی، ہوٹل تے باہر گلی تک پہنچ گئی۔ چھوٹے ٹونی نوں نہ ہی کوئی بو آئی تے نہ ہی گجھ محسوس ہويا۔ اوہ دو راتاں توں ستا نہیں سی۔ دن ویلے کم کردیاں اوس دا دھیان صرف ایس گل ول ہوندا سی کہ سوموار سویرے گوڑے دا ٹرک آون توں پہلاں سارے جسم دے ٹکڑے کر کے گوڑے دے ڈھول وچ پادتے جان۔

سوموار سویرے اٹھ وچ، ہوٹل دے مالک نے نوکراں ولوں اپروں پھیلی بدبو بارے شکایت کرن تے مستری نوں ایہہ سوچ کے بلوایا کہ شاید اُپرے ہاتھروم دی نالی رُک گئی سی۔ مستری نوں ہاتھ روم بلکل ٹھیک ٹھاک لگا پر اوس نے اوس بدبو دی لیے چھوٹے ٹونی دے کمرے تک لہھ لئی۔ مالک نے گڑبڑ محسوس کردیاں پولیس سد لئی۔ جدوں پولیس آئی اوس ویلے چھوٹا ٹونی رسوئی وچ کم کر رہیا سی۔ اوہناں نے اوس نوں کمرہ کھولن لئی آکھیا، تے بٹ دے جسم دا بچیا کھچیا حصہ لہھ لیا۔ ٹونی نے دس دتا کہ باقی دا حصہ کتھے سی تے اوس نوں وی شہر دے باہر گوڑے دے ڈھیر چوں، جتھے گوڑے والے ٹرک گوڑا سٹڈے سن، لہھ لیا گیا۔

سلمان ساہنوں چھڈ کے مسز بٹ نوں ایہہ خبر سناون چلا گیا۔ ایس گل دا پتا نہیں چل سکيا کہ ایہہ خبر اخباراں وچ چھپی سی کہ نہیں، کیونکہ بٹ نوں جانن والے اخباراں نہیں سن پڑھدے۔

پورا پورا

اوہ اپنے وچوں اٹھ اوہدے نال تڑ پیا۔

بس اوہ میرے کول آ کھلوی۔ کنا چرتکدی رہی اوہ مینوں۔ خیال دی رہی اندر پا مدھانی کردی رہی۔ اکھیں پا رساندی رہی۔ دلے سماندی رہی۔ نیڑے آ آ کھلوندی دُورں جھاکدی رہی۔ کولوں لنگھ لنگھ جاندی، کتے اوہلے کھلو دھیاندی رہی۔ ہوراں کول چور اکھیں تکدی نیلے اسمان تھلے اکل میرے نوں مسوسدی رہی۔ راتیں سون توں پہلاں سوچدی، چتاردی رہی لمے دناں دے سکھنے پلاں وچ۔

”توں کل نہیں آیا؟“

”رُجھیواں سی اک۔ توں کاہنوں پچھدی ایں۔“

”تیرا ہون چنگا لگدا اے۔“

پہلی وار اپنے دُکھ دس اوہ کنا روئی۔

”توں تاں مینوں وی دکھی کر دتا اے۔ کسے نال تاں کرنیاں سن تیرے نال کر لیاں۔

میرے چوئی ورھیاں وچ توں پہلاں ایں۔ کدی دل نہیں کیتا، کنیاں نے آہر کیتا، کئی اگانہہ ہوئے۔ پرتو ہوں چنگا لگا ایں، تیرا چپ جیہا ہون، تیرا لاپرواہ ہون، تیرا کم نال کم رکھن۔ میں تاں کتاب ای لین آئی ساں، لوڑیندی سی مینوں ڈاڈھی۔ توں کتاب تاں دے دتی پر نظراں چک کے تکیا نہ۔ مینوں تیرے وال تے ہتھ بڑے چنگے لگے سن۔ چٹیاں مچھ میں نہ گھولیاں۔ گھول وی لیندی تاں کیہ ہونا سی ایہو ہونا سی۔ وال میرے وی بڑے سوہنے تے لمے نیں۔ یونیورسٹی یونیفارم وچ توں میرے زنانی ہون دا دھیان نہ کیتا۔ تیرے بلھاں دا نیڑے دا تل تاں مینوں

کھا گیا سی۔ میرا دل کیتا آکھاں ایہہ تل مینوں دے دے۔

گلابی جیہی رت سی جد میں تینوں مڑتکیا۔ بدل آوندے سن تے مارو ہوا سی اگ لاندی۔
میرا چت اوس دن گھر جاون نوں نہ کرے۔ گھر جا میں کئی مہینے پہلاں تیرا دتا فون لہ تینوں ٹلی
ماری۔ بڑی اوپری لگی تیری واج۔ اک دل کیتا بند کر دیاں فون۔ توں ہولی ہولی فون اُتے بولدا
رہیا پھیر تیری واج وچ نگھ آون لگ پیا۔ توں دسیا، توں فون دے کے کئی دن اڈیکدا رہیا تے
مڑ بھل گیا۔ توں آکھیا تینوں آس مک گئی سی ایہو گل تیری سوہنی ایں توں کچھے نہیں آیا۔“

سُنجیاں شاماں دی اک لڑی اے جیس مگروں توں ملی ایں۔ اک ہور سہیلڑی اے
میری۔ ایویں کوئی غلط مطلب نہ لئیں بڈھی مائی اے، انگریزی اخباراں وچ کدی کدائیں لکھدی
اے۔ اک دن آکھن لگی۔ توں چنگا ایں تینوں چنگے لوکِ ملسن، آس رکھ۔ پر میں کیہ کراں۔ خالی
تھاں نہیں بھردی، دل مگھورا جان کڈھ لیندا اے۔ گھر جان توں دل نہیں کردا۔ میں دوجیاں
مرداں ہار گوڑ نہیں ماراں گا پی میری سوانی بیمار اے۔

چنگی اے بڑی چنگی اے گھر آلی، بال وی چنگے نیں، رب دا دتا سبھے گجھ اے۔ خالی
تھاں نہیں بھردی چٹیا کیویں گھر چاں، اک ہوک جیہی اٹھدی اے ایہناں خالی بنچاں اُتے جتھے
اج بیٹھے آں میں ورھیاں توں بیٹھا ہویا آں۔ اج پہلی وار جھاڑ پونجھ کے بیٹھا آں تیرے صاف
کپڑیاں پاروں۔ ہن چھڈ کے نہ جاویں میتھوں جر نہیں ہونا۔

”میں کچی یاری لانی آں میریاں ساریاں سہیلڑیاں پکیاں نیں۔ مینوں اپنے کول رکھ
لے، اپنے وچ سما لے مینوں۔

پر نہیں۔ جد میرا دل کردا اے توں اپنے گھریں ہوندا ایں۔ اپنے بالاں نال، اپنی زنانی
نال تد میں کیہ کراں۔“

اوس دوروں اپنے آپ نوں تکیوس اوس گڑی نال بیٹھی اپنی پرچھاویں ہوندنوں۔ سفنیاں
مارے وجودنوں، کہانیاں اندر جیوندے پاترنوں۔ اوہنوں دوویں اوپرے لگے کئے نیڑے تے کئے
دراڈے۔

”میں وی حیران رہ گئی ساں جد توں میرے کول آیا ایں۔ چھوہیا اے جد توں مینوں
ایہناں ترہیا، ایہناں اُتاوا، ایہناں کاہلا۔ میں بے وس ہو جانی آں، بے ہتھل، نسل۔ جو کجھ
توں ایہہ کرنا ایں تے میرا اک پاسا تیرے نال نہیں تڑدا پر دوجا تینوں چھڈدا نہیں۔ جد توں گلاں

کرنا ایس شیواں نُوں پرکھدا ایس تے مینوں چائن ہوندا اے۔ پر پھیر توں مینوں بے بس کر دیندا ایس۔ میں ایہہ کدے نہیں چاہیا میں تاں انج نہیں سی سوچیا۔ باہر توں اُکا ہور ایس، میرے کول ہور۔ پتا نہیں زنانی کول توں کیوں دا ایس۔

میں ایہو سوچنی آں پی میں تیرے کول اوناں چر آں جد تیک توں میرے نال ایس۔ مڑ توں تڑ جانا ایس ہور جہاں جتھے میں نہیں آں۔ پر میں تینوں کول رکھنا چاہنی آں میں ہر پل تینوں ماننا چاہندی آں۔ کد تیک ایہہ چلسی۔ اخیر اخیر ----- نہیں نہیں میں ویاہ پچھوں وی تینوں ملاں گی۔ توں مینوں کچھڑ وچوں لاویں تاں میں کچھ کراں۔“

اوہ تر بکیا رہندا، ڈریا، ڈور بھورا۔ شیواں ایدھر اُدھر رکھ بھل جاندا، فائلاں اگے پچھے کر دیندا۔ اوہ آپے اک نکا جیہا افسر سی پر وڈا اوہنوں اکلے نوں اک ادھ جھاڑ پا دیندا مڑ چاء وی پلا دیندا۔ گھرے آ اوہنوں چپ لگ جاندی۔ بالاں نُوں ویکھ کھڑ جاندا پر سوانی نُوں ویکھ مسوسیا جاندا۔ کدی اوہنوں رج مل کے آندا تاں گھریں وی باہلا بخش ہو جاندا۔ سوانی تے بالاں نُوں لے سیل نُوں نکل جاندا۔

پر راتیں مڑ اوکھا ہو جاندا، سوانی نال ستا جاگدا رہندا۔ گھر مڑ آ پیاریا، گھر مڑ آ، جھکھڑاں اندریں رُل جاویں گا، لکھاں ہار اڈ جاویں گا۔ اوہدے کن سُن ہو جاندا، سفنیاں اندر اوہ ڈر جاندا۔ پر اگلے دیہاڑے جد اوہ سلاماں کردی کمرے وچ آندی اوہ سبھے کچھ بھل جاندا۔ باہر دی دنیا غیر حاضر ہو جاندی۔ نرا اوہدے نال لنگھدا ویلا اوہنوں اڈائی رکھدا۔ اوہ اکھاں وچ اکھاں پا کنا چر چپ بیٹھے نماں نماں ہسدے رہندے۔ اوہدے نرے دھوتے والاں وچوں ان چھوہی جیہی خشبوئی سمدا رہندی۔ دفتر توں چھٹی مگروں اوہ باغ وچ متھی تھاں آ ملدے۔ کچھ چر پچھوں اوہنوں جان دی کاہل پے جاندی اوہدی پڑھائی اچے رہندی سی۔ نال نال اوہ نوکری وی کردی پی سی تے اوہدے کول تاں ایویں کم دی پوند وچ لوڑنیدی سکھلائی لین آ گئی سی۔

پورا اک ورھا اوہ اوہنوں تکدی رہی سی ایہہ اوہنے گوڑھیاں پاون پچھوں دسیا سی۔ پورا اک ورھا کوئی اوہنوں انج نیچھ نال تکدا رہیا اے، ایس گل نے اوس نُوں جھلا ای تاں کردتا سی۔ اوہنے ساریاں پڑھائیاں کیتیاں ہوئیاں سن۔ اوہ لائق افسر سی تے کسے نے گڑی نُوں اوہدے ول ٹور دتا سی۔ اوہ اوہنوں کچھ چر ملن مگروں پچھے ہٹ گئی سی۔

اوہنوں اچنبا ہویا پر مڑ اوہ بھل گیا۔ پر بی کتے پیا رہ گیا، جیہڑا سبجے سبجے مولدا رہیا۔
 ورھے پچھوں جد اوہ پرتی تاں اوس جوڑا کھول کے سارے وال کھلار دتے۔ اوہدے خالی ہتھاں
 نوں بھر دتا۔ پر وچ وچ اوہ ڈر جیہا جاندا۔ ہتھ پچھے کھچ لیندا اوہ سیک نال تپدی رہندی۔ مردنوں
 ایہہ سمجھ کدی نہیں آندی پئی سوانی ٹٹے ساہواں دی پرواہ نہیں کردی پر پیار دی گھاٹ نوں کدی نہیں
 بخشدی۔ اوہ ادھکڑ عمر وچ مساں آنے بہانے ادھ کالے ادھ دھولیاں نوں ڈھکی کھلاسی اوہدے
 نال پورا کیوں وگ پیندا۔

اک ورھے گیارھاں مہینے تیرن دناں مگروں اوہدی اچن چیت دو جے دفتر بدلی ہو گئی۔
 پر ایس توں پہلاں ای اوہناں وچکار کوئی شے ٹٹ گئی سی۔ نہ اوہ گھل کے مل سکدے سن تے
 لگن لئی کوئی تھاں نہیں سی۔ باغ وچ اوہ تھاواں بدل بدل۔ اوہدے گھر والیاں نوں وی کجھ شک
 پے گیا۔ اک واری اوہدے بھرا گھروں فون چکیا تے ”آئندہ سے فون نہ کرنا“ کہہ کے بند کر
 دتا۔ چھ مہینے پچھوں اوہنے فون کر کے دسیا اوہدا ویاہ پیا ہوندا اے۔
 چلو جان چھٹی۔ اوہ سکھی ہو کے دکھی ہو گیا، بری ہو کے قید ہو گیا، قید ہو کے بری ہو
 گیا۔

اوہدے وچوں اک پرچھاواں نکل باغیں خالی بنچاں اُتے بیٹھا رہندا۔ آپے اوہ گھریں
 بالاں نال ہسدا ہسدا چپ کر جاندا۔ وگدی ہوا دا لڑ پھڑدا پھڑدا اوہدا ہتھ کھسک جاندا۔ ساریاں
 تھاواں اُتے اوہ کنا پورا کنا ادھورا سی۔
 اوہنے نانہہ تاں نہ کیتی پر ہولی ہولی اوہدی ہاں مگدی گئی۔

جیون زہر پیالہ

اُچاتے لما زور اور قلی فصلو تھڑکدا، لمکدا تے اُباسیاں لیندا ساڈے نیڑیوں لنگھیا۔
 جاندیاں جاندیاں آکھ گیا۔ ”خیبر میل گتے دی پتر دو گھنٹے لیٹ اے۔“
 رات دے ڈھائی و بے سن۔ لوڑھے دی گرمی ہتھوں بندے، جنور بیکل ہوئے پئے سن۔
 پلیٹ فارم کسے تندور ہار پیا تپدا سی۔ کجھ مسافر لمے پئے سن، کجھ بیٹھے سن تے کئی پلیٹ فارم اُتے
 بے مقصد ٹر پھر رہے سن۔ دوجی نگرے قلی تھاں ولار کے تے پرنا وچھا کے دھت سٹے ہوئے
 سن۔ اوہناں دی نیندر پکی نہیں سی۔ ماحول وچ مچھراں دی وجہ نال بے چینی کھلری پئی سی۔ ہر
 کوئی ہتھ پیر چھنڈ رہیا سی تے آپو اپنے جھٹے نوں چھپڑاں پیا ماردا سی۔ ون سونے کیڑے مکوڑے
 لائیاں دوالے گھم رہے سن۔ تے پتنگے سڑبل کے بلباں تھلے ڈگدے پئے سن۔
 میں دولت رام نوں آکھیا ”گڈی دو گھنٹے لیٹ اے، ایس لئی میں وی لم لیٹ ہو
 رہیاں۔“

اوس ویلے دولت رام ’رامان‘ دا منظوم ترجمہ پڑھ رہیا سی تے متاثر ہو رہیا سی۔
 پچھدا اے، ”دوزخ وچ سون دی پریکٹس پیا کرنا ایس کیہ؟“
 فرش تے چادر وچھاوندے میں آکھیا، ”میں دوزخ وچ اے سی نال لے کے
 جاساں۔“

لیٹوں پہلاں اپنا بھیڑا جیہا خاکی کوٹ، ٹٹی جتی تے سوڈا واٹر دیاں بوتلاں بھری بالٹی
 دولت رام ول دھکدیاں میں آکھیا، ”میری ملکیت دا خیال رکھیں۔ میں وی گھنٹا گُو خواب ویکھ
 لواں۔“

اوپنے ہاں وچ دھون ہلائی تے مُر کتاب پڑھن لگ پیا۔

بڑے چر پہلاں جد میں ٹھارو شاہ ہائی سکولوں میٹرک پاس کیتی تہ آپنے ساکاں تے خاص کر آپنی بڈھڑی ماں نوں آکھیا سی، میں سندھ دے دوجے نمبر دے سبھ توں وڈے شہر حیدرآباد جاواں گا، جتھے وڈے وڈے کالج تے اک وڈی یونیورسٹی اے تے اوتھے میں اعلیٰ تعلیم حاصل کر کے وڈا بندہ بناں گا۔

اوس ویلے میرا نکا بھرا جانن (جیہنوں کدے کدے جن آجاندا اے) ساڈے نیڑے بیٹھا گنا چو پدا پیا سی۔ اوس پکھیا سی، ”ویرا وڈے بندے کنج دے ہوندے نیں؟“ مینوں جانن دے سوال تے کوڑ چڑھی سی تے میں اوہنوں دسیا سی، وڈے بندے دے سر اُتے سنگ ہوندے نیں تے نال اک پوچھ ہوندی اے۔ اوہ گھل کے ہسیا سی۔

میرا اٹل ارادہ ویکھ کے مینوں دُعاواں دیندیاں ماں آکھیا ہا، ”بابا رب محنت دا پھل ضرور دیسی“۔

جانن پکھیا، ”بھائی محنت دا پھل کیہو جیہا ہوندا اے؟“ میں دسیا، ”محنت دا پھل متیرے توں تھوڑا وڈا تے ہوانے توں تھوڑا جیہا نکا ہوندا اے۔“

جانن خوش ہو کے میرے سر اُتے گنا ٹکا ماریا سی۔ میں سندھ دے دوجے نمبر دے سبھ توں وڈے شہر حیدرآباد آ گیا، جتھے اک کچا قلعہ تے اک پکا قلعہ سی۔ جتھے چپے چپے تے نکلیاں نکلیاں گلیاں، تے سگرٹاں دے دھوں بھرتیچے چھوٹے چھوٹے ہوٹل سن۔ جتھے ون سونے لوک رہندے ہان۔ حیدرآباد دا اک شاہی بازار وی اے جو ترے گو میل لماتے تن فٹ چوڑا اے۔ پکے قلعے توں شروع ہو کے مارکیٹ وچ ختم ہو جاندا اے۔ مارکیٹ نیڑے ہر شے ملدی اے۔ بندے دے گوشت توں لے کے حلوے تیک۔ جیوندے منڈیاں تے گڑیاں تیک۔

ایس شہر دی آبادی دس لکھ اے جیس چوں چار لکھ چتالی ہزار اٹھ سو نونوے ہیرو تے چار لکھ چتالی ہزار اٹھ سو نونوے ہیروئیناں نیں تے باقی اوہناں دے بڈھڑے ماپے نیں۔ ایس شہر وچ کوئی وی سائیڈ ہیرو نہیں۔ ایسے شہر اک فقیر دا پڑ وی اے جتھے کدے کوئی فقیر نظریں نہیں آوندا۔ اتھے چرس افیم تے بھنگ دے چوکھے ٹکانے نیں جتھے فلمی اداکاراں دے فوٹواں سننے قومی

آگوواں تے مذہبی درگاہواں تے روئے مبارکاں دیاں تصویراں ٹنگیاں ہوندیاں نیں۔

ناییاں دیاں دُکاناں تے سوہنے مُنڈیاں دیاں فوٹواں لایاں ہوندیاں نیں۔ ایس شہر وچ مذہبی جذبہ دیکھن والا اے۔ اتھے رشوتی افسر تے چور بازاری کردے سیٹھاں مسیتاں بنوایاں ہوئیاں نیں تے عید میلاد النبی دے موقعے تے روشنیاں کردے نیں۔ اوتھے لُچی توں لُچی کجھری محرم دے دس دیہاڑے کالے کپڑے پاوندی اے تے امام حسین دی شہادت دا غم کردی اے۔ ملنگ تے موالی وی امام حسین دے غم وچ بے حال ہوندے نیں۔

ایس شہر وچ آون مگروں مینوں چوکی محنت کرنی پئی سی تے دکھو دکھ نوکریاں وی کرنیاں پیاں، ٹوکریاں وی چکیاں۔ ہار کے میں ریلوے سٹیشن تے دولت رام نال بھائیوالی وچ سوڈا واٹر دیاں بوتلاں وچنیاں شروع کر دیتاں۔

دولت رام دا ناں دولت رام ایس لئی اے کہ اوہ پائی پائی ہتھوں متھاج اے۔ اِنجے ای میرا ناں امیر بخش اے تے میں بین الاقوامی کنگال آں۔ دولت رام اے تیک سندھ وسدا اے کیوں جو اوہنوں سندھ دی مٹی نال پیار اے تے اوہ سندھ دی مٹی اپنی مانگ وچ پائی پھر دا اے۔ اوہدے رشتے دار ہندوستان وچ نیں۔ اوہ سٹیشن تے سوڈا واٹر دیاں بوتلاں وچدا اے تے میں اوہدا بھائیوال آں۔ ایہدے متھے اُتے اک سٹ دا نشان اے تے دوجا نشان دل اُتے۔ چلدی گڈیوں ڈگن کیتے اوہنوں ایہہ نشان پیا تے دل تے سٹ ایہنوں 1947ء وچ وجی سی، جد اللہ دے گجھ نیک بندیاں اوہدی ماں دی عزت لٹی سی تے پھیر اوہنوں اللہ دی راہ وچ قتل کیتا سی۔ اوہ سال ہندوستان والے حیدرآباد وچ کسے امیر بخش دی ماں نوں ایشور دے گجھ پیاریاں بے آبرو کیتا سی تے پھیر اوہنوں ایشور دے ناں تے قتل کیتا سی۔ اصل وچ گجھ نیکاں لئی سنتالی والا سال، ایشور تے اللہ دے ناواں تے عزت لٹن تے قتل کرن دا سال سی۔

میرا ماما خوشی محمد، جیہڑا پرائمری سکول دا ماسٹر اے تے سکھ پور وچ بے حد دُکھی حیاتی ہنڈاؤندا پیا اے۔ اوس مینوں اک واری ایس سٹیشن تے بوتلاں وچدیاں دیکھیا سی۔ اوہنے میری کنڈ تھاپڑ دیاں آکھیا ہائی، ”مرحوم شمس العلماء ڈاکٹر عمر داؤد پوتا تعلیم کھاتے دا اک نامور حاکم ہو گزریا اے۔ اوہنے وی منجیاں اُن کے علم حاصل کیتا تے عروج مانیا سی۔“

میں جواب وچ آکھیا، ”اج کل وان دا رواج مُک گیا اے ماما۔ ڈاکٹر داؤد پوتا ایس دور وچ ہوندا تاں اوہنوں پلاسٹک دیاں کرسیاں اُنیاں پیندیاں۔ تے میں پلاسٹک نال گرسیاں

اُن دی تھیں سٹیشن تے سوڈا واٹر دیاں بوتلاں وکینداں۔“

شروع وچ جدوں میں رُزگار لئی رُلدا پھر دا ساں تہ بھکھے مرن توں بچن لئی میں دو
آئیاں دا تیل لے کے بندیاں دے چمپے، مطلب مالشیے دا دھندا شروع کر دتا سی۔ اتھے اک چوک
وچ ایہہ کم بڑے زوراں تے چلدا اے۔ ہوم اسٹیڈیم ہال دے لہندے پاسے سٹیشن روڈ دے
نیڑے سلطان ہوٹل کول۔ اوس چوک وچ کتاباں دیاں نکلیاں دکاناں نیں۔ پان بیڑی دے
کھوکھے تے ٹانگے رکشے ملدے نیں۔ اوس چوک وچ قومی بیکہتی دے جیوندے جاگدے آثار
ملدے نیں۔ ون سوئے بندے ہر ویلے نظریں آوندے نیں۔ جیویں مالشیے تے بوٹ پالشیے، دادا
گیر تے اوہناں دے چمچے، سیاستدان تے ایکٹر چھاپ، گھسے تے پاکٹ مارتے سی آئی ڈی
والے۔ چورتے چوکیدار سبھے ای اکوتھائیں بہندے کھلوندے نیں۔

میں اتھے مالشیے دا بزنس کردا ساں پر پھیر چھیتی مینوں ایہہ دھندا چھڈنا پیا کیوں جو
بندے مالشاں کسے ہور قسم دیاں چاہوندے ہان۔ مطلب موراں، ڈھڈ، کنڈ، پیر پناں تے ستر
وغیرہ۔ مینوں ایہہ گل وارے نہ کھاہدی تے میں مالشیے دا دھندا چھڈ کے پالشیے والا کم پھڑ لیا۔
لوکاں نوں جد سوہ لگی کہ میں میٹرک پاس آں تے بوٹ پالش کر رہیاں، کسے جا
سی آئی ڈی والیاں نوں رپورٹ چا کیتی کہ اک میٹرک پاس چھوہر سلطان ہوٹل والے چونک وچ
بوٹ پالش کردا اے۔ اوہ جاں تے غیر ملکی ایجنٹ اے جاں کیمونسٹ اے جاں خفیہ ایجنٹ۔۔۔۔
ایس توں پہلاں کہ میں پھڑیا جاندا میں اپنا پالش دا نک سک اک پٹھان دلبر خان نوں ادھی قیمتے
وچ دولت رام نال آ لگا۔

میں راتیں کوکا کولا، سیون اپ تے فائٹا وچداں تے دینیں پڑھدا۔ کرنی رب دی
پڑھیاں پڑھیاں ہن یونیورسٹی اپڑ گیاں تے پوٹیکل سائنس وچ ایم اے پیا کرداں۔
جیس رات خیبر میل لیٹ سی تے میں اکھاں نوٹی لم لیٹ پے گیا ساں، اوس رات
چھراں دا ہڑھ آیا ہو یا سی۔ اک بد بخت مجھ مینوں فرعون سمجھ کے میرے نک وچ وڑن دی سرتوڑ
کوشش کر رہیا سی۔ میں نک ملدیاں اٹھ بیٹھا۔

’راماُن‘ دا منظوم ترجمہ دولت رام دی گودی وچ رکھیا سی تے تھلے ہتھ رکھ کے نبھ لا
کے چار خالی بوتلاں ول وکھ رہیا سی، جیہڑیاں قطار وچ اوہدے موہرے رکھیاں سن۔
میں پُچھیا، ’ایہہ چار بوتلاں رب دی راہ وچ خالی ہونیاں نیں جاں؟‘

اوس دھون ہلانڈیاں ہاں وچ جواب دتا۔ تے کھے پاسے اشارہ کیتا جتھے ہذا من فضل
رہی کھاتے دے دو فرشتے کھلوتے ہاں۔ دوویں فضلُو قلی نال چرس بھرے سگریٹ چھک رہے سن
تے بُرش جیہیاں مچھاں وٹدے پئے سن۔

دولت رام ٹھنڈا ساہ بھریاتے آکھیا، ”نقصان سانجھا جلاں گے“۔

”نہیں“۔ اوہدے موڈھے تے ہتھ دھردیاں میں آکھیا، ”ایہہ چار بوتلاں میں زکوٰۃ
دے اکاؤنٹ چ لکھ چھڈاں گا۔ ساڈے تے زکوٰۃ فرض اے“۔

ساتھوں تھوڑا ہٹواں اک بڑا ای موٹا مسافر ڈھڈ کڈھی سٹا ہویا سی۔ اوہ زور زور نال
گھراڑے ماردا پیا سی۔ گھراڑیاں دی واج کونلے دے انجن دی واج ہاں سی۔ اوس توں پرانہہ
تیلیاں دے چھ ست کالے کوچھے بال بیٹھے ہاں۔ اوہ سگریٹ چھکدے، اک دُوئے نوں ماں بھین
دیاں گاہلاں کڈھ رہے سن۔ اوہناں وچوں اک کن تے ہتھ دھر کے قوالی گا رہیا سی۔

پتنگے تے ہور کیڑے سڑ سڑ کے بلب پٹھاں ڈگ رہے سن۔ دولت رام بوتلاں وکھ

رہیا سی۔

میں اوہنوں آکھیا، ”ایس ویلے توں گوتم بدھ ہار لگدا ایں“۔

اوہنے نظر بوتلاں توں ہٹائی تے میرے ول تکیں دیاں آکھیا، ”میں ایس ویلے اُکا بدھو

لگ رہیاں“۔

اک مال گڈی سبھے سبھے لنگھ گئی۔ گڈی وچ گاواں تے مجھاں سن۔ اوس ویلے تگڑا فضلُو

قلی ساڈے نیڑے آکھلوتا۔ اوس دولت رام ول ویہندے آکھیا، ”اسیں گوشت خور قوم ہاں،

اسیں گاواں کھانے آں“۔

دولت رام نے کسے زخمی چیتے ہار اوہدے ول ویکھیا۔ فضلُو دوویں ہتھ لک تے دھر کے

کھلوتا سی۔ اوہنے دولت رام توں پچھیا، ”تسیں ہندوگاں کیوں نہیں کھاندے؟“

اوہ نظر ٹکا کے فضلُو ول تکدا رہیا۔ اوہ کسے جن ہار اوہدے اُتے کھلوتا سی۔ اوہدے

چہرے تے نفرت بھکھ رہی سی۔ مینوں بعدوں پتا لگا کہ چار بوتلاں دے پیسے منگن تے اوہناں

دولت رام نوں سبق سکھان دی دھمکی وی دتی ہائی۔

دولت رام دے ہتھ کنبن لگ پئے۔ گجھ مسافر جیہڑے بے مقصد گھم پھر رہے سن

ساڈے کول آکھلوتے تے آل دوالے سٹے وی اٹھ کے فضلُو ول تکن لگ پئے۔ موٹا بندہ اُنج ای

سُتا گھاڑے مار رہیا سی۔

فضلو اُچی دینی بولیا، ”جواب دے، بانیے دے پُتر۔ اوہ تسیں گاں کاہتوں نہیں کھاندے؟“

”تسیں مسلمان سُور کیوں نہیں کھاندے؟“ دولت رام نے بیٹھیاں بیٹھیاں کمبدی واج وچ آکھیا۔

فضلو نُوں جیویں کسے لُوہ دِتا ہووے۔ اوہ دو چار پیر پچھانہہ ہٹ گیا۔ دولت رام اُٹھ کھلوتا۔ اوہ فضلو موہرے پچونگڑا لگ رہیا سی پر پھیر وی اوہ فضلو ول گھوردیاں آہندا اے۔

”جواب دے۔ تسیں مسلمان سُور کیوں نہیں کھاندے؟“

”اوہ بانیے دیا پُتر“۔ فضلو دولت رام ول اُلریا۔ پر پھیر میرے ول اُنگل کر کے آکھن

لگا۔

”تُوں ایس حرامی دی اُنگل تے مچھردا ایس۔“

میں اُٹھ کھلوتا۔

ساڈے چارے بنے بندے آکھلوتے۔

فضلو نے مینوں آکھیا، ”ایہہ بانیا تیری ای اُنگل تے مچھردا اے۔ تُوں کیہڑی قسم دا

بے غیرت مسلمان ایس؟“

”فضلو“۔ میں فضلو دے موہرے ہو کھلوتا۔

میں نیڑے خیر دین مچھی والے دے چھابے وچوں اک روٹی چک کے فضلو نُوں

وکھاندیاں آکھیا۔

”فضلو، تُوں میں تے ایہہ دولت رام تے اوہ لٹرین نیڑے لیٹیا قلی، اسیں سبھ ایس

گول روٹی دے متھاج آں۔ ایس گول روٹی لئی بھجے پھر دے آں۔ تُوں اپنا رُزگار کما تے

دوجیاں نُوں کمان دے۔“

فضلو نے مینوں دھک کے پرانہہ کیتا تے گھور کے دولت رام ول دیکھن لگ پیا۔

”تُوں پاکستانوں تُر کیوں نہیں جاندا۔ بزدل بانیے۔ ایہہ ملک اساڈا، مسلماناں دا، تے

تُوں ایس کافر۔ ہندو ایس۔ تُوں ہندوستان کیوں نہیں جاندا“۔ فضلو نے دولت رام نُوں آکھیا۔

دولت رام دیاں اکھاں وچ ہنجواں دا دریا دھلکن لگ پیا۔ اونے جواب دِتا۔

”سندھ دیس دی دھرتی میری ماں اے۔ میں ماں نوں چھڈ کے کدھر جاواں گا۔“
 ”میں تیری ماں دے مُونہہ تے تھکداں“۔ فضلُو نے دھرتی تے تھک سڈیاں آکھیا۔
 ”میں تیری ماں دی بے عزتی کیتی اے، آ میتھوں بدلا لے لا کافرا۔“

دولت رام کمبین لگ پیا۔ اوہ گوڈیاں بھار بھونیں تے بہہ گیا۔ پھیرتلی کھول کے اوہنے
 سجا ہتھ تھکے اُتے رکھ دتا۔ بندیاں دے مُونہہ بند ہوئے۔ گھسّر مسّر مک گئی۔ ہر پاسے چُپ کھلر
 گئی۔ فضلُو راکشس ہار دولت رام اُتے کھلوتا سی۔ اوہنے تھک نال لڑیا ہتھ اُتانبہ کر کے مُونہہ
 تے مل لیا۔

فضلُو دا تراه نکل گیا۔ اوہدا جٹا ڈھلا پین لگ پیا۔ اکھاں وچ نفرت، شکست دے
 احساس وچ لگ گئی۔ اوہ مڑیا تے پھیر تر کھے تر کھے پیر پُندا گاہلاں دیندا چلا گیا۔
 بندے کھنڈ پینڈ گئے۔ موٹا مسافر مڑ کے ڈھڈ کڈھ کے سوں گیا تے سوندیاں ساراہی
 گھراڑے مارن لگ پیا۔ سبھ ٹر گئے پر تیلیاں دے بال ساڈے نیڑے آ کے کھلو گئے۔ اوہناں
 وچوں اک جتا دو مُنڈیاں توں انچ کُو لما سی تے رنج کے کالا (اوہدا ناں اچھو سی) اچھو دیاں
 اکھاں وچ حیرت سی۔ اوہنے میری بانہہ پھڑدیاں آکھیا، ”اوہ نجر (نظر) ٹانگے والا اے نا، نجر
 کانا۔“

”تے پھیر؟“

”اوہ آہندا سی تُوں سٹیشن تے سبھ توں بہتا پڑھا کُو ایں، بابو تُوں ایڈا وڈا ایں تے پھیر
 وی توں پھجُو تُوں تونی نہیں لائی۔“

میں اچھو دے کالے شاہ مُونہہ ول تکیا۔ اوہدیاں گول چٹیاں اکھاں، جانیا کہ باہر نکل
 آئیاں سن۔ ناساں وی پھل جیہیاں گنیاں سن۔ کالے بکھ سُک جیہے گئے سن، تے اوہدے سولھاں
 دند ظاہر ہوون لگ پئے۔ (اچھو دی عمر اٹھ دس سال سی)۔ اوہنے سگرٹ دا اک لما کش چھک
 کے نک چوں دھوں کڈھیا تے مڑ کے پچھن لگا۔

”امیر بخش تُوں کنا پڑھیا ہو یا ایں؟“

پھیر اوس فضلُو تُوں ماں دی گالھ دتی۔

”تُوں اوس دے تے تُوں ماریا کیوں نہ۔“

اوہ دوہاں ہتھاں دامکا بنا کے مینوں کہن لگا۔

”اکوای گھسُن مار کے سالے دے بتی دن کڈھ دیندوں۔“

جد میں اوہنوں کوئی جواب نہ دتا۔ اوس ہتھ تھلے کر دتے۔ بلکھاں چوں سگریٹ دا ٹوٹا کڈھ کے، چٹکی نال پرانہہ وگاہ ماریا تے پھیر اک نکے بال (جیہدی عمر پنج چھ ورھے ہونی اے) دے متھے تے ہتھ دھر کے دُکھ بھری واج وچ آکھن لگا۔

”ساہنوں تاں اُکا پرواہ نہیں پر اوس دتے پھجلیو نے ایس بال دا وی خانہ خراب کر دتا اے۔ تُوں اوس دتے دے پت نوں پھینٹی کیوں نہ چاڑھی۔“

”اچھیا۔“ میں بالاں توں نگاہ ہٹاندیاں آکھیا۔ ”علم تاں جنیاں نوں کھسرا کر چھڈا

اے۔“

بال ٹھک کے ہسن لگ پئے۔

اچھو آکھیا، ”سبھ پڑھاگو ہیجڑے نیں اُستاد؟“

”ہاں اچھیا۔“ مینوں اپنی واج چوں گرتن دا احساس ہويا۔

میں کہیا۔

”تسیں جواناں دے پت او جو نہیں پڑھے۔ تسیں گبھرو جوان ہو کے جئے بنو گے۔“

اچھو کہن لگا۔ ”اسیں ونید مراد (وحید مراد) بناں گے۔“

”کچھ وی بنیو پر پڑھ کے اپنی بہادری نہ گوايو۔ جاہل رہ کے جوان بنیو۔“ مینوں

شریانیوں وچ گندھرک دوڑدی محسوسی۔

میں مرٹ آکھیا۔

”پر جوان جو دھے بن کے وی تہاڈے تے کوئی پڑھیا گلیا ای حکومت کرے گا،

جیہدے متھے تے ٹوپی ہووے گی۔“

اچھو نے دولت رام دا ہتھ پھڑ کے میتھوں پُکھیا۔

”اُستاد، ہندو تے مسلمان چ پھرک اے؟“

میں حیرت نال اچھو ول ویکھیا۔

میں کہیا۔ ”مینوں نہیں پتا؟“

”تاں تُوں پڑھاگو نہیں؟“

”مینوں نہیں پتا؟“

”کمال اے ہی، تُوں گھٹا پڑھیا ایں!“

”میں پڑھاگو نہیں آں، نہیں آں۔ جاہل آں۔ چٹا کورا۔“ میں کاوڑ وچ جواب دتا۔

”تاں ای تینوں سچی مچی ہندوتے مسلمان دے پھرک دا پتا نہیں؟“۔ اچھو آکھن لگا۔

”میںوں نہیں پتا کہ ہندو مسلمان وچ کیہڑا فرق اے۔“

”میںوں پتا اے۔“ اچھو نے ہک تے ہتھ ماردیاں آکھیا۔

میں حیرت وچ پے گیا، ”تینوں ہندوتے مسلمان وچالے جیہڑا فرق ہے اوہدا پتا اے!

کیویں؟“

اچھو کہن لگا، ”ہندوتے مسلمان وچالے جیہڑا فرق اے نا کہ دوہاں۔۔۔۔۔“ اچھو

جملہ پورا نہ کر سکیا تے مونہہ تے ہتھ رکھ کے ہس کے ہس کے دوہرا ہو گیا۔

اوہدے نالدے سارے اُچی اُچی ہسن لگ پئے۔

بال اک دوجے دے موڈھیاں تے ہتھ رکھ کے، جھومدے فلمی گانے گاوندے پرانہ ہو

بیٹھے۔

اوس ویلے میںوں اپنا نکا بھرا جانن یاد آیا، جیہنوں میں دسیا سی کہ محنت دا پھل ہوانے

توں کجھ نکاتے متیرے توں کجھ وڈا ہوندا اے۔

اوس راتیں میں اپنے بھرا جانن تُوں خط وچ لکھیا کہ جانن، میرے نکلے ویر، ایس دوڑ

وچ محنت دا پھل سجرے جمے بال دے انگوٹھے جیڈا ہو گیا اے۔

اپنا خون

1

جے پنڈوں چاچے دی تار نہ آئی ہوندی تاں شاید ایس ویلے سوہن کدے وی سفر لئی تیار نہ ہوندا۔ دفتروں ساڈھے پنج و بے دے قریب جدوں گھر پہنچیا سی تاں مکان مالک نے تار اوس نون پھڑا دتی سی۔ تار پڑھیاں اک واری تاں اوہ جیویں کنب اٹھیا سی۔ ”فوراً چلا آ۔ پاروتی دی حالت نازک ہے۔“ پٹھاں چاچے داناں گوپال داس لکھیا ہویا سی۔ تار وی گرا لی توں دتی گئی سی۔ پنڈوں چھ ست میل دے فاصلے تے قصبہ ہے۔ اوتھے ہی ڈاک تار گھر ہے۔ سچ سچ ہی ماں دی حالت اپنی خراب ہووے گی، تاہیوں تاں اپنی دُور جا کے چاچے نے تار دتی ہے، اوس من ہی من سوچیا سی۔

اوسے ویلے تڑپن توں سوا ہور کوئی چارہ وی تاں نہیں سی۔ پتا نہیں آخری ویلے ماں نون ویکھ وی سکے گا کہ نہیں۔ اوس دیاں اکھاں بھر آئیاں سن۔ اوہ اپنے کمرے وچ چلا آیا سی۔ اک کاغذ تے کجھ دناں دی چھٹی لکھ کے گھروں آئی تار وی نال نتھی کر دتی سی۔

چھیتی چھیتی دو چار کپڑے بیگ وچ پا کے اوہ لگ بھگ تیار ہو گیا سی۔ مالک مکان نیک دل ہے۔ شاید ایسے لئی اوس کولوں ’کجھ‘ منگدیاں اوس نون اونی جھجک نہیں ہوئی سی۔ اپنی عرضی اوس نے اوہناں نون دے دتی سی۔ سویرے دفتر جان توں پہلاں اوس دا دوست اوس نون بلاون لئی آیا کردا ہے، اوس نون دے دین گے۔ حالانکہ جتی اُمید نال اوس نے مالک مکان توں منگے سن اوس توں کتے گھٹ مالک مکان نے اوس نون دتے سن پر پھیر

وی اوہ روپے اوس دا کافی کم سار سکدے سن۔

بس اڈے تک پہنچدیاں پہنچدیاں ساڈھے چھ توں اُپر ہو چکے سن۔ ذرا ہور لیٹ ہو
جاندا تاں شاید آخری بس وی نکل جاندی۔

2

بے شک گرمی دا موسم سی، دن کافی بڑے سن، پر پھیر وی جدوں اوہ گراالی دے بس
اڈے تے اُتریا تاں کافی ہنیرا ہو گیا سی۔ اڈے دے نیڑے تیرے دیاں دو چار دکاناں نوں چھڈ
کے باقی ساریاں بند ہو چکیاں سن جیہڑیاں کھلیاں سن اوہناں سچ وی ٹاواں ٹاواں گاہک ہی نظر آ
رہیا سی۔

اُنج وی اتھے کوئی زیادہ رش نہیں رہندا۔ کیہڑا انبالے ورگا وڈا اڈا ہے۔ بس، تھوڑی
جیہی گھلی تھاں ہے جتھے بس آ کے رُکدی ہے۔

اوہ اک دکان ول تَرن لگا۔ شاید کجھ کھان لئی مل جاوے۔ بڑی زور دی بھکھ لگی
ہوئی سی۔ دفتر وں آون مگروں اوہ اکثر چاء نال دو چار بسکٹ جاں ڈبل روٹی دے اک دو پیس کھا
لیا کردا سی۔ پر اج تاں اوہ وی..... تے جے اتھے وی کجھ نہ ملیا تاں اگے دا پینڈا طے کرنا
مُشکل ہوے گا۔ پنچ چھ میل پیدل تَرنا پیندا ہے۔

دکاندار نے اوس لئی چاء دا پانی بھٹھی تے رکھ دتا۔ کھان لئی سویر دے کڈھے
پکوڑے سن، اوہناں نوں گرم کر دیوے گا۔ کجھ ہورتاں ایس ویلے ملن توں رہیا۔ چلو خالی پیٹ
دی بجائے کجھ تاں آسرا ہووے گا۔

مینا اوہ پکوڑے کھان لگا۔ پر من اوس دا حالے وی پنڈ وچ ہی بھٹک رہیا سی۔ پتا
نہیں ماں ہُن جیوندی وی ہووے گی! ہو سکدا اے چاچے نے ایویں تار دتی ہووے۔ اوس من
ہی من وچ سوچیا۔ اوہ کیہڑا کسے نالوں گھٹ اے، پورا نوسر باز اے۔ اوّل درجے دا چار سو
ویہہ۔ اوس نوں اپنے آپ تے رتا غصہ وی آیا۔ پتا نہیں کیوں چاچے بارے اِنج اُٹ پٹانگ
اوس دے دماغ وچ آون لگیا سی۔

اوس نے فٹاٹ چاء دے گھٹ پکوڑیاں نال بھرے تے پھیر پیدل تَرن لگا۔ چاننی
رات سی ایس لئی راہ صاف وکھائی دے رہیا سی۔

پچھوں جدوں کسے سائیکل دی آواز آوندی تاں اوہ تھوڑا ہولی ہو جاندا۔ کولوں دی لنگھ رہے سائیکل والے نوں گوہ نال ویکھدا۔ شاید کوئی پنڈ دا بندہ نکل آوے۔
اک دو دیاں اوس نے متتاں وی کیتیاں۔ ”بھراوا کوٹھی تک لے چل۔ چھیتی پنڈ پہنچنا اے۔ ماں بماراے۔“

”میئوں تاں کوئی اعتراض نی، پر سائیکل چ پھوک گھٹ اے“ سائیکل دی رفتار نال اپنا جواب سٹ کے سائیکل والا اگے لنگھ جاندا۔
ہُن کسے ہور نوں پچھن دا اوس ارادہ ہی چھڈ دتا۔ اپنے ولوں جتا تیز تر سکدا سی، ترن لگا۔

گجھ ورھے پہلاں ماں چنگی بھلی سی۔ کئی واری اوہ ماں نوں اپنے نال لے آیا سی۔ پر ماں دا اوتھے دل نہ لگدا۔ کتھے پنڈ دا گھلا ماحول تے کتھے شہر دیاں بھیریاں گلیاں والی بستی۔ تے ایس توں علاوہ ماں نوں اپنی زمین دا زیادہ فکر لگیا رہندا۔
جتا اوہ ماں نوں اپنے کول رہن لئی زور دیندا رہندا، اوس توں زیادہ اوہ اوس نوں پنڈ چھڈ آون لئی آکھدی رہندی۔ ”پت توں نی سمجھ سکدا۔ جے میں اتھے رہن لگ پئی تاں تیرا چاچا ساری زمین ہڑپ جاوے گا۔ پنڈ چ رہواں گی تاں داناں دیاں دو چار بوریاں وی آوندیاں رہن گیاں تے زمین جائداد وی اکھاں موہرے رہوے گی۔“
”توں زمین جائداد دا فکر چھڈ ماں۔ آپاں کبھڑے محل کھڑے کرنے نیں۔ دو ویلے دی روٹی ملدی رہوے.....“

”رہن دے وے توں۔ پُرکھیاں دی نشانی ہوندى اے زمین جیداد تاں۔ ایہہ تاں میرے کر کے ماڑا موٹا ملدا رہندا اے، میں نہ رہی تاں ایس نے تاں تیئوں پھٹی کوڈی نی دینی۔“
اوہ ماں نوں سمجھا سمجھا کے اک جاندا تے ماں اوس نوں۔ پر دوویں کدے سمجھوتے لئی تیار نہ ہوندے۔

کدے کدے تاں اوس نُوں ماں تے کھجھ وی آ جاندی سی۔ کیهڑی بہتی زمین ہے۔ اپنے حصے تاں ویہہ پنچھی وگھیاں توں زیادہ آون توں رہی۔ قاعدے قانون تے کم آسکدے ہن جدوں کوئی ثبوت کول ہووے۔

جدوں اوس دا پیو مریا سی، اوہ سکول وچ پڑھدا سی۔

سُنیا پیو دی بیماری تے کافی خرچ آیا سی۔ بیماری دا خرچہ چلاؤن لئی اپنے حصے دی ادھی زمین اوس نُوں کسے کول گروی رکھنی پئی سی۔

پر اوتھے وی چاچے نے چال کھیڈی سی۔ گروی دے کاغذاں وچ سمیں دی مہلت لکھوا دتی سی کہ جے متھے سمیں تک زمین نہ چھڈوائی گئی تاں ضبط ہو جاوے گی۔

پیو اک دن دم توڑ گیا۔ زمین کون چھڈ واووندا!

ایہہ تاں اوس نُوں کافی بعد وچ پتا لگا سی، شاید ماں کولوں جاں پنڈ دے کسے ہور آدمی کولوں کہ چاچے نے گروی والے کاغذ اپنے ناں تے بنوائے سن۔ اپنے کولوں روپے دے کے کسے ہور آدمی دا جھوٹی موٹھی ناں لے دتا سی کہ فلانے کول زمین گہنے دھر دتی ہے۔ بیماری دی حالت وچ اوس دا پیو کیہ جواب طلبی کردا۔ پھیر لین دین کرن والا کوئی اوپرا بندہ تھوڑا سی، سگا بھرا سی۔

اوس دے پیو نُوں تاں چاچے تے اینا اعتبار سی کہ زمین گروی رکھن نال جیہڑے پیسے ملے سن اوہ وی اوس نُوں ہی پھڑا دتے سن۔ ”ایہناں نُوں اپنے کول ای رکھ لے گوپال۔ دوا دارو دے کم آون گے۔“

پر پیسے پیو دی دوائی دے نہیں چاچے دی دارو دے کم آئے سن۔

اُنچ چاچے نال کیهڑا لڑائی جھگڑا کرے۔ سارا پنڈ اوس دے ناں توں کمبدا ہے۔ اوّل درجے دا مقدمے باز ہے۔ پتا نہیں کدوں کسے تے جھوٹا کیس بنوا دیوے۔ چھڑا ملنگ آدمی ہے۔ بال بچے ہوندے تاں اپنی ذمہ واری سمجھدا۔ زمین وٹائی تے دتی ہوئی ہے جیہڑی آمدن ہوندی ہے اوہ مقدمے بازی تے شراب وچ اُجاڑ دیندا ہے۔

پیو دی موت مگروں پیو دے حصے دی زمین اوس دی ماں دے ناں انتقال کر دتی گئی سی۔ ماں نے اوس ویلے وی بتھیرا زور لایا سی کہ زمین دی ونڈ ہو جاوے۔ پر چاچے نے جھڑک دتا سی۔ ”ضرور کچھریاں چ کھجبل خار ہونا اے! اج تک زمین سانجھی رہی اے تے ہُن ونڈ دی کیہ لوڑ پے گئی۔“ گجھ پل مگروں اوس رتا سمجھاون دے لہجے چ کیہا سی۔ ”میرے کیہڑا نیانے نین جو کجھ وی اے تہاڈے کم ای آونا اے۔“

چاچے دیاں چالاں توں جانو ہوندیاں ہویاں وی ماں ہمیشہ چُپ رہندی سی۔ من چ بھاویں لکھ گڑھدی رہندی پر چاچے دے موہرے کدے متھے تے تیوڑیاں نہ پاوندی۔ بے بس، لچار۔ ہور کر وی کیہ سکدی سی اوہ۔

ساری زمین وٹائی تے دتی ہوئی سی۔ چاچا ہی دیکھ بھال کردا۔ جتا حصہ دے دیندا، لے لیندی۔ اک دو واری خود وی مزارعیاں کول گئی سی۔ پر اوہ کیہڑے کسے نالوں گھٹ سن۔ مغز کھپائی کر کے مڑ آئی سی۔ کسے وی لڑ نہیں سی پھڑایا۔

دسویں وچ اوس دی فسٹ ڈویژن آئی سی۔ نوکری واسطے خوب نٹھ بھج کیتی سی۔ پیراں دیاں تلیاں گھس گئیاں سن۔ پنڈ وچ رہن لئی اوس دامن نہیں مندا سی۔ چاچے نوں ویکھدیاں سار ہی پتا نہیں کیوں اوس دے من اندر بدلے دی اک بھڑکن لگ جاندی سی۔

تے جے بھگوان داس پٹواری نے مدد نہ کیتی ہوندی تاں شاید انرتھ ہو جاندا۔ سارے پنڈ وچ بھگوان داس پٹواری ہی اک اجیہا بندہ ہے جیس نوں ہمیشہ ایہناں نال ہمدردی رہی ہے۔ فصل دے لین دین دے معاملے وچ اک واری اوس دی (سوہن دی) چاچے نال تکرار ہو گئی سی۔ جے ایس موقعے تے بھگوان داس نہ آوندا تاں چاچے نے گنڈا سے نال اوس داسر پاڑ دینا سی۔

بھگوان داس نے ہی سمجھا بھجا کے چاچے نوں شانت کیتا سی تے اوس نے ہی شہر وچ کسے نوں کہہ گہا کے سوہن نوں نوکری تے لوایا سی۔

شاید پنڈوں دُور رہن کر کے اوس دے تے چاچے دے درمیان آئی گُرتن گھٹ گئی
سی۔ اک دو واری (ماں دے بہت زور پاون تے) اوہ چاچے واسطے صاف تے قمیض پجامے دا
کپڑا وی لے آیا سی۔

ماں اوس کول گھٹ ہی رہندی سی۔ پر پھیر وی اوہ زور پا کے اوس نُون اپنے نال
لے آیا کردا سی، بھاویں تھوڑے دِناں لئی ہی۔

کیہ پتا حالے ماں کنا چر راضی خوشی رہندی جے اوس نُون صدمہ نہ لگدا۔ ہاں،
ڈاکٹراں دی اکو رائے سی، کوئی گہرا صدمہ لگا اے۔ اپنے آپ تے کنٹرول رکھنا ہی ایس دا اِکو
اک علاج ہے۔

اوپنیں دِنیں ماں اوس کول آئی ہوئی سی جدوں چاچے دی چٹھی آئی سی لکھیا سی:
”میں ساری زمین اک سیٹھ نُون ویچ دتی ہے۔ تہاڈا حصہ وی ویچ دتا اے کیونکہ اوس نال ساری
زمین دا ہی سودا ہو یا سی۔ ٹوٹے ٹوٹے زمین اوہ خریدنی نہیں سی مندا تے سائون اوس تون چنگا
ہور کوئی گا ہک وی نہیں سی مل سکدا“۔

چٹھی سُن دیاں سار ہی ماں تاں جیویں گم سُم ہو گئی سی۔ کافی چر کجھ وی نہیں سی بولی،
سوہن دے بہت بلاون تے وی۔ آخر ماں دی چپ رون چ وٹ گئی سی۔ ”میںوں پہلاں ای پتا
سی ایس سپولے نے میںوں ڈس لینا اے۔ تاہیوں تاں تینوں کیہا کردی سی میںوں پنڈ ویچ ای
رہن دے۔ ہُن ویکھ لئیں اک دھیلا وی پلے نہیں پاؤ گا“۔

”چھڈ پَرے ماں جیہو جیہی کرے گا بھر لوے گا۔ تون کاہنوں چنتا کردی ایں۔“ ماں
نُون حوصلہ دین لئی اوہ کہہ تاں گیا سی پر آواز ویچ تلخی وی گھٹ نہیں سی۔ جے ویچنی ہی سی تاں
اپنے حصے دی ویچ دیندا۔ ساڈا حصہ ویچن دا اوس نُون کیہ حق!۔

تے اگلے ہی دِن اوہ ماں دے نال پنڈ آ گیا سی۔

چاچے ورگا نوسریا وی دھوکھا کھا جاوے گا، جان کے اوس نُون واہوا حیرانی ہوئی سی۔

سیٹھ نے چاچے نُوں رَم پلائی سی۔ شاید رم دا نشہ سی جاں نقد پنجاہ ہزار دے نوٹاں دی گرمی، چاچے نے اجیہے کاغذات تے دستخط کر دتے سن کہ ہوش آون تے اک واری تاں اوس دے پیراں پٹھوں زمین نکل گئی سی۔

اوس نُوں پنجاہ ہزار روپیہ دتے گئے سن جدوں کہ کاغذات تے پنچ لکھ دی رسید تے دستخط کیتے سن۔ باقی دا روپیہ زمین دی رجسٹری مگروں ملنا سی۔ اوہناں دی زمین دے حق وی چاچے نے جعلی دستخط کر کے دے دتے سن۔

ماں جیویں زہر دا گھٹ بھر کے رہ گئی سی۔ پولیس سچ رپورٹ کردی تاں چاچے نُوں ہیرا پھیری دے جرم سچ جیل ہو جانی کوئی وڈی گل نہیں سی۔ پر اوس دی سُندا ہی کون سی۔ اوہ ماں نُوں نال لے کے سیٹھ نُوں ملیا سی۔ پر سیٹھ نے بڑا رُکھا جواب دتا سی۔ ”میں تاں تہاتوں زمین خریدی ای نہیں۔ اوہ چوئے دے لاگے آ لے تہاڈے کھیت اوویں ای پئے نیں۔“

”پر بنجر تے ریتلی زمین ساڈی کیوں ہو گئی۔ زمین تاں سانجھی اے۔ چاچے نے تہا نُوں زمین وپچی اے تاں ایس دا ایہہ مطلب تاں نی ہو یا کہ اُچھاؤ کھیت تہاڈے ہو گئے تے ریتلی زمین ساڈے حصے آ گئی۔“

مجبور ہو کے ماں پُت دوہاں نُوں کچھری دا مونہہ ویکھنا پیا سی۔

ماں نے زمین دی ونڈ لئی عرضی دے دتی سی۔

..... پھیر دو سال کچھری وِچ کیس چلدا رہیا پر کوئی فیصلہ ہون وِچ ہی نہیں آ رہیا

سی۔ جتی واری تریخ پیندی، ماں پُت کچھری سچ حاضری لاون لئی چلے جاندے۔ ہاں، صرف حاضری ہی کیوں کہ ہر وار کوئی نہ کوئی اڑچن پے جاندی۔ کدے چاچا تریخ تے نہ پہنچدا، تے سیٹھ تاں آوندا ہی کدے کدائی سی۔

مقدمے دیاں ایہہ تریخاں ماں نُوں جیویں لے ڈبیاں۔ اوہ زیادہ تر چُپ ہی رہن لگی

سی۔ کدے کدائی گل بات چِج حصّہ لیندی وی تاں بس ہر وار ایہو آکھدی ”میری زمین دا فیصلہ ہو جاوے۔“

اوس نے بہت علاج کروایا۔ وڈے توں وڈے ڈاکٹر نوں وکھایا پر سبھ فضول۔ اندر ہی اندر پتا نہیں کیہڑی چیز گھن وانگ ماں نوں کھائی جا رہی سی۔

پنڈ جان توں پہلاں ماں دی طبیعت وِچ کافی سدھار آ گیا سی۔ ماں نے پنڈ جان لئی بہت ضد کیتی سی تے اوس نوں ماں دی ضد دے موہرے جھکنا پیا سی۔

رات ادھی گزرن والی سی جدوں اوہ پنڈ پہنچیا۔ چارے پاسے سُنسان ماحول وِچ پنڈیاں دی آواز گونج رہی سی۔ کدے کدے کتیاں دے بھوکن دی آواز رات دی چُپ توڑ رہی سی۔

اوس نے گھر دا بوہا دو تن واری کھڑکایا۔ کجھ دیر مگروں چاچے نے بوہا کھولیا۔ ”بڑی دیر کرتی“ آکھدیاں چاچا اندر ول مڑیا۔ چاچے دا چہرہ تاں اوہ نہیں وکھ سکیا پر آواز بے جان لگی۔

اچانک ہی اوس نوں جاپیا جیویں ماں ہُن نہیں رہی، نہیں تاں چاچا کدے وی انج اک دو بول بول کے چُپ نہ کردا۔

اوہ چاچے دے مگر مگر اندر لنگھ آیا۔ پر دلان تک پہنچدیاں پہنچدیاں اوس دا رون نکل گیا سی۔

سچ مچ ہی ماں اوس نوں اکلا چھڈ گئی سی۔

”اسیں تاں تیری ہتھیری اڈیک کیتی۔ پر کیہ کردے سورج ڈُب رہیا سی“ چاچا اوس نوں حوصلہ دین لگا سی۔ ”توں تاں علاج کروں چِج کوئی کسر نی چھڈی پر اوس داتا نوں کجھ ہوور ای منظور سی۔ کل رات چنگی بھلی سی۔ سویرے اٹھدیاں سار ای کہن لگی میرے کالجے چِج درد ہو رہیا اے۔ میں اوسے ویلے رام سروپ حکیم نوں بلا لیا۔ اوس نے دوائی دتی پر فرق نہیں پیا۔ میں کسے نوں گرائیوں ڈاکٹر بلا لین لئی بھجیا۔ اوتھوں ای تینوں تار دتی پر وچاری دی لکھی ای اپنی سی۔ ڈاکٹر دے پہنچن توں پہلاں ای.....“

ساری رات اوہ ماں نُون چیتے کر کے روندنا رہیا۔ کنا بدنصیب ہے اوہ کہ اخیرلی واری
ماں دے درشن وی نہ کر سکيا۔

سویرے اٹھیا تاں اوس نُون اپنا شریر ٹڈا جیہا محسوس ہو رہیا سی۔
اوس نُون جاگدیاں ویکھ کے چاچا اوس دی منجی دی باہی تے آ بیٹھا۔ ”دل چھوٹا نہیں
کری دا اوس دی لکھی نُون کون ٹال سکدا اے۔ چل اٹھ باہر ہو آئیے۔“
چاچے نال اوہ جنگل پانی لئی کھیتاں ول تڑ پیا۔ تڑدے تڑدے اوہ اوس تھاں تے جا
پجے جتھے کل اوس دی ماں دا سوا بالیا گیا سی۔ کافی دیر تک اوہ اوتھے کھلوتا اتھرو کیردا رہیا۔ گھڑی
مڑی اوس نُون اپنے آپ تے غصہ آ رہیا سی کہ کیوں اوس نے ماں نُون پنڈ جان دتا۔ ضرور کجھ
اجیہا ہويا ہونا اے جیس نُون ماں برداشت نہ کر سکی ہووے گی۔

اچانک ہی اوس دے من وچ چاچے توں بدلہ لین دی اگ بھڑک اٹھی۔ اوس دے
من وچ آیا ہننے کول کھڑے چاچے دی سنگھی نپ سٹے۔ ماں دا اصلی قاتل تاں ایہو اے۔ نہ ایہہ
جعلی دستخط کر کے زمین و پچدا نہ ماں دی ایہہ حالت ہوندى۔ پر اگلے پل اوس نُون جاپیا جیویں
ماں اوس نُون آکھ رہی ہووے۔ ”ویکھیں پت جگ ہسائی نہ کریں۔ فیروی اپنا خون اے۔“

مٹی دا موہ

سیانے اکثر کہیا کردے ہن 'باہر نالوں گھر دی ادھی چنگی، پر نوجوان پیرھی کدے وی ایس گل نوں اہمیت نہیں دیندی۔ صدیاں توں پردیسیں جا کے کھٹن کمان دی لالسا انسان تے حاوی ہو رہی ہے۔ چڑھدی عمرے محنت مُشقت کر کے جدوں لوک ہنھ جاندے ہن تاں اودوں اوہناں نوں مٹی دا موہ ستاون لگ جاندا ہے۔ پھیر بزرگاں دی گل کہ 'گھر دی ادھی چنگی' بار بار چیتے آون لگ جاندی ہے۔ ایہی گل اسیں اپنے بچے نوں سمجھاون دی بڑی کوشش کیتی پر اوس تے وی باہر جان دا بھوت سوارسی تے اوہ کینیڈا جاوسیا۔ سو اسیں وی من نوں سمجھا لیا۔

کجھ ورھیاں بعد اسیں اوس نوں ملن گئے۔ اوہ تے اوس دا پرپوار بڑے خوش سن۔ پتی وی نوکری کردی سی۔ اوہ آپ وی بڑی چنگی جوہ تے سی۔ سو ساہنوں پوری طرحاں تسلی ہو گئی کہ اوہ خوش ہن۔ 'مسیسا گا، اونٹاریو پروونس دا اک وڈا شہر ہے۔ ٹرونٹو دا ہوائی اڈا 'پیرسن ایئر سن ایرپورٹ' وی اوتھے ہے۔ اک پاسے لیک اونٹاریو ہے۔ نیاگرا فالز اک گھنٹے دی ڈرائیو ہے۔ وڈیاں وڈیاں تے اُچیاں عمارتاں ہن۔ راتاں نوں رنگ برنگیاں لائٹاں نال جگمگ کردا شہر دیوالی دی یاد دواندا ہے۔ اوتھے پہنچ کے من بہت خوش ہويا۔ دن ویلے بچے کم تے چلے جاندے سن تے اسیں سیر دے شوقین شام ویلے سیر کرن چلے جاندے تے گھم پھر کے واپس آ جاندے۔

اک دن اک موڑ تے آ کے ساڈا جی کیتا کہ اس پاسے چھوٹی جیہی مارکیٹ ہے، گھم کے تاں دیکھیے کہ اتھے کیہڑیاں کیہڑیاں دکاناں ہن۔ اک پاسے ساڈی نظر اک آسکریم پارلر تے جاٹکی تاں میرے پتی کہن لگے۔

”آسکریم کھانی ہے؟ چلیے؟“

بھلا ایہو جیہی پیش کش ٹھکراون نوں کیس دا دل کردا ہے۔ چھوٹی جیہی شاپ وچ اک پاسے وڈا سارا فرج۔ کچھ بیکری تے آسکریم۔ چار پنچ چھوٹے ٹیبل تے آسے پاسے گرسیاں۔ وڈے وڈے فریزر ٹائپ فرج کاؤنٹر دی شپ وچ سن۔ اسیں جھکدے جھکدے دکان وچ وڑ گئے۔ کاؤنٹر تے کھڑی سیلز گرل ول تکیا۔ اوہ مسکرا پئی۔ سوہنی تاں اوہ رنج کے سی۔ خوبصورتی دا مجسمہ۔ تے مسکراوندی ہوئی ہور وی دل کش لگ رہی سی۔ اوس دے نیڑے جا کے میرے پتی نے اشارے نال کہا۔

”آسکریم“۔

”کیہڑی؟“

”ون سٹرابیری، ون و نیلا“۔

تے اوس گڑی نے کون وچ آسکریم بھر کے ساہنوں پھڑا دتی تے نالے دو ٹشو پیپر وی دے دتے۔ اسیں ٹیبل تے بیٹھ گئے۔ ساڈا دھیان آسکریم ول گھٹ تے اوس گڑی ول زیادہ سی۔ چور اکھ نال اسیں وچ وچ اوس نوں ویکھ لیندے ساں۔ واپسی تے اسیں اوسے دیاں ہی گلاں کردے آئے۔

”گوریاں واقعے ہی گوریاں ہوندیاں نیں۔ بڑیاں ہی سوہنیاں“۔ میں کہیا کڈی بھر جوان ہے لم جھولی۔ تے خوش طبیعت وی۔ کنا سائلنگ فیس ہے۔“

”ایہہ سیلز گرل ہے۔ سائلنگ ایہناں دے کتے وچ شامل ہے۔“ میرے پتی نے جواب

دتا۔

پر مینوں ایہہ گل ہضم نہیں ہوئی۔ رات اوس گڑی بارے ہی سوچدی رہی۔ دو تیناں دناں بعد میں پھیر اپنے پتی نوں کہا۔

”ہن آسکریم کدوں کھواؤ گے؟“

میرے اندر اوس گڑی نوں دیکھن دی چاہت سی۔

”اج ہی چلے چلدے ہاں“۔

میرے پتی نے حامی بھری تے اسیں گھروں تڑپے۔ دکان وچ وڑدیاں سار اوس گڑی ول دیکھیا۔ اوس نے مسکرا کے ساڈا سواگت کیتا۔ کاؤنٹر تے جا کے اسیں اوس نوں اپنی ضرورت دس کے پیسے پھڑائے تے آسکریم والے ڈبیاں نوں دیکھن لگے تاں گڑی نے مسکرا کے پچھیا۔

”سردار جی کیہڑی لٹو گے؟“

”ہیں!“

کہہ کے میرے پتی نے حیرانی نال اوس دے مُونہہ ول ویکھیا تاں الوکک جیہی نشتی
نے ساڈا من دھڑکا دتا۔

”ڈٹسیں پنجابی ہو؟ اسیں تاں تہانوں کینیڈین ہی سمجھدے رہے۔“ میرے پتی نے
پچھیا۔

”جی ہاں میں خان ہاں۔ میرے دادا دادی تچھے پنجاب دے رہن والے سن۔ کپور تھلے
لاگے اک پنڈ سی۔ ساڈی دادی سانوں بڑیاں گلاں سُنایا کردی سی، آپسی میل ملاپ دیاں۔
سارے لوک رل کے عید، دیوالی، لوہڑی، ہولی دے تیوہار منایا کردے سی۔ بناں کسے بھید بھاو
دے اک دُوجے دے دُکھ سکھ وِچ شریک ہوندے سن۔ پر افسوس، اسیں چاہوندے ہوئے وی
اپنے دادا دادی دے پنڈ نہیں ویکھ سکے۔

”ہُن حالات ٹھیک ہو رہے ہن۔ لوک ایدھر اودھر آ جاسکدے ہن۔“ میرے پتی نے
اوس نُوں دلا سہ دیندے ہوئے کہا۔

”کتھے سردار جی۔ ایہہ سیاستدان حالات نُوں کتھے ٹھیک ہون دیندے ہن۔ آپ ایہہ
سبھ اک چیز ہن۔ معصوم جتنا نُوں بلی دا بکرا بناندے ہن۔ ایہہ سوچدے ہن کہ اسیں دیش ونڈ
کے لوکاں دے دلاں نُوں وی ونڈ دتا ہے۔ بھلا کوئی محبت نُوں ونڈ سکیا ہے؟“
اسیں اوس گڑی دے دُھر اندر لا دُکھ سمجھن دا یتن کرن لگے۔

اوس دن شام دے سہ دُکان حالے کھلی ہی سی تے پہلے گاہک اسیں ہی ساں۔ رش
تاں جیوں جیوں شام ہوندی جاندی ہے، تیوں تیوں ودھدا ہے۔ سانوں اوس نال ہور گلاں کرن
دا بھس پیدا ہو چکیا سی۔ اوس نُوں وی اسیں مساں ہی گلاں کرن لئی لہجھے ساں۔ ساہنوں ویکھ کے
اوہ کھڑ گئی تے بناں کہے ہی دو دو سکوپ آسکریم گلاسی وِچ پا کے لے آئی۔ اسیں کھڑے کھڑے
ہی گلیں لگ گئے۔ میں اوس نُوں پچھیا۔

”میڈم خان تسیں کدوں توں اتھے ہو؟“

”تقریباً دو سال ہو چلے ہن۔“ اوس اتر دتا۔

”تہاڈے ہسپنڈ؟“

”ایہہ امریکہ وِچ کمپیوٹر انجینئر ہن۔ ورلڈ ٹریڈ سینٹر وِچ اوہناں دا آفس ہے تے اوہ ہر ویک اینڈ تے آجانڈے ہن“۔ اوس کیہا۔

”ایس طرحاں تاں تہاڈی فیملی لائف ڈسٹرب ہی ہے“۔

”بس اک سال ہور۔ پھر مینوں سیٹیزن شپ مل جاوے گی تے پھر میں امریکہ شفٹ ہو جاواں گی“۔

”اکلیاں رہنا اوکھا ہی ہے“۔

”اوکھا تاں میڈم ہے ہی۔ میرے دو بچے ہن۔ لڑکا سکول گونگ ہے، پری نرسری وِچ ہے۔ لڑکی نوں بے بی سٹر کول چھڈ دی ہاں۔ سکول توں بعد لڑکا وی بے بی سٹر کول ہی ہوندا ہے۔ میری جو ب وی کوئی بہتی چنگی نہیں پر میرے ہسپینڈ دی جو ب بہت اچھی ہے۔ بس گزارا ہوئی جاندا ہے۔ کئی وار میں اپنے ہسپینڈ نوں کہندی ہاں کہ آپاں اپنے وطن وِچ سوکھے سی۔ میں لاہور یونیورسٹی وِچ لیکچرار لگی ہوئی سی۔ آرام دی جو ب سی۔ اتھے تاں اٹھ گھنٹے کھڑیاں دیاں لتاں ہی آکرٹ جاندیاں ہن۔ پر اوہ مندے نہیں۔ سچ پچھو تاں میرا من کئی وار اُداس ہو جاندا ہے“۔

”میڈم، جتھے روزگار ہووے، دل تاں لاونا ہی پیندا ہے۔ ہولی ہولی آپے ہی مٹی نال موہ ہو جاندا ہے“۔ میرے پتی نے دلا سہ دتا۔

”دُتسیں کتھے کم کردے ہو؟“ اوس نے پچھیا۔

”اسیں کتے کم نہیں کردے۔ اسیں تاں اپنے بچیاں کول، اوہناں نوں ملن آئے

ہاں“۔

”کئی دیر ہو گئی؟“

”پچھلے مہینے“۔

”پکے آئے ہو؟“

”نہیں، وِزٹنگ ویزے تے“۔

”پکے کیوں نہیں؟“

”اپنا دیش اپنا ہی ہوندا ہے، جتھے پیدا ہوئے، عُمر بتائی ہووے، اوہنوں چھڈن نوں جی

نہیں کردا“۔

”کئی دیر رہو گے؟“

”تجھے مہینے دا ویزا ہے۔ تن مہینے دا واپسی ٹکٹ ہے۔“

”چنگا، جیس دن جانا ہو یا اک دن پہلاں مل کے جانا۔ اوس دن آسکریم دی ٹریٹ

میرے ولوں ہووے گی۔“

”اوہ، تھینکس۔“ کہہ کے میں اوہدے دوویں ہتھ گھٹ کے پھڑ لے۔

تے پھیرا میں کدے کدے ملن دے بہانے آسکریم کھان چلے جاندے۔

نوویں مہینے دی گیارہاں ترخ والے دن دی گھٹنا نے سارے سنسار نوں دہلا کے رکھ

دتا۔ اوس دن جہادیاں نے ورلڈ ٹریڈ سینٹر تے حملہ کر دتا۔ تن ہزار دے قریب انسان مارے گئے۔

خبر سُن کے ساڈے تاں روٹے کھڑے ہو گئے کہ خان دے گھر والا وی اوتھے ہی کم کردا سی۔

امریکہ دی دھرتی تے ہوئی مند بھاگی گھٹنا نے کینیڈا دی دھرتی وی ہلا کے رکھ دتی۔ میں اپنے پتی

نوں کہیا کہ چلو اوس گڑی بارے پتا کریے۔ پر ساڈا بیٹا کہن لگا۔

”مئی، باہر نہ نکلو پلیز۔ پتا نہیں ایہہ دھماکے کتھے کتھے ہوئے نیں۔ سبھ مارکیٹاں بند

ہن۔ فلائٹاں وی کینسل ہو گئیاں نیں۔ سارے پاسے دہشت دا ماحول ہے۔ تھیں کجھ دن سیر

وی بند کر دیوؤ۔“ اسیں اوس دی صلاح من لئی۔

بڑے دناں بعد جد ماحول شانت ہو یا تاں اک دن اسیں باہر نکلے تے دکان ول نوں

مُونہہ کر لیا کہ اوس لڑکی دا پتا کریے۔ اوتھے پہنچے تاں ویکھیا کہ اوہ سچ سچ ہی مَر جھائی لگر بنی کھڑی

سی۔ ساٹوں ویکھدیاں ہی اوہ پھٹ کے رون لگ پئی۔ میں کاؤنٹر دے اندر لے پاسے جا کے

اوس نوں اپنے موڈھے نال لا کے دلا سہ دین لگی۔ پر میتھوں اپنا رون وی تھمیا نہیں سی جا رہیا۔

میرے پتی کہن لگے۔

”میڈم، ہو سکدا ہے کہ اوہ اوس دن آفس گئے ہی نہ ہون۔“

”نہیں انکل، سبھ کنفرم ہو گئے۔ میں برباد ہو گئی۔ کیہ کراں گی میں؟ اپنی گوکمائی نال

میں اپنے بچے کیویں پالاں گی؟“ اوہ ولک رہی سی۔ میرے پتی دیاں اکھاں وچ وی ہنچھوسن۔

”انکل، میرا ہن اتھے رہن نوں جی نہیں کردا، جیس دن میرے کول واپسی جوگے پیسے

اکٹھے ہو گئے، میں وطن چلی جاواں گی۔ مڑ کے اپنی لیکچرار والی جوب کراں گی۔ ویسے وی میں

لونگ لیو لے کے آئی سی۔ اوتھے میرے اپنے لوک مدد کرن والے ہون گے۔ اتھے پردیس وچ

میرا کون ہے؟“

اسیں اوس دے فیصلے دی حامی بھر دتی۔ میرے پتی نے اوس نون ہور دلاسه دیندے ہوئے کہیا۔

”بیٹا، کنا دُکھ ہوندا ہے۔ ایہہ انسانیت تون کنا گریا مند کرم ہے۔ کنیاں جاناں گنیاں۔ کنے گھر اُجڑے۔ کیہ ایہناں نون ایشور بخشے گا؟“

”نہیں انکل، ایہہ جہاد نہیں، جہاد داتے بہانہ اے۔ خُدا ایہناں نون کدے وی نہیں بخشے گا۔“

”ساڈا من بہت ڈر گیا۔“ میں اوس نون بکل وچ لے کے کہیا ”اسیں وی ہن واپس جلدی چلے جانا ہے۔ ساہمنے ہیونوڈ ڈرائیو دی بلڈنگ وچ 503 نمبر دے اپارٹمنٹ وچ ساڈا لڑکا تے نونہر رہندے ہن۔ کدے وی ضرورت پوے تاں اوہناں نون مل لینا۔ اسیں وی اوہناں نون کہہ کے جاواں گے۔“

اوس نے وی ہاں وچ سر ہلا کے سہمتی جتائی۔ میرے پتی نے اوس دے سرتے ہتھ رکھیا تے کہیا۔ ”بیٹا، بی بریو“۔ ایس تون اگے اوہ گجھ بول نہ سکے تے اسیں بھرے ہوئے من نال اوتھوں ٹر پئے۔

اج وی جدوں اوہ پٹھان پچی، ذمہ واریاں نون نبھاوندی ہوئی، ذہن وچ اُبھردی ہے تاں من گہری اُداسی نال بھر جاندا ہے۔ سوچدے ہاں کہ جیس وطن دی مٹی دے موہ نون اوہ اکثر یاد کریا کردی سی، اوتھے آ کے اوہ ضرور ہی سکون دے پل محسوس کردی ہووے گی۔ خُدا خیر کرے۔

بولیاں

- 1- تیرا چرخہ شیشیاں والا
کتدی دا مونہہ تکدا
- 2- تند پاوندی دا چوڑا چھنکے
چاہواں والے مورنچدے
- 3- دوواں تکیا گلی وچ دُوروں
نیناں دیاں پین چھیاں
- 4- اک تیرا رُوپ لشکے
اُتوں ساون دا مہینہ آیا
- 5- تیرے نیناں دے گلابی ڈورے
نشیاں دی حد مک گئی
- 6- تیرے نک دا لونگ رنگیلا
دُھپ وچ رنگ ونڈدا
- 7- تیرے ساہواں دی مہک اُدھاری
سدھراں دے پھل منگدے

- 8- زلفاں دی لٹ تک کے
مچے امبراں تے بدلی کالی
- 9- کیہڑا خواباں وچ نظریں آوے
بکھیاں تے ہاسہ کھنڈیا
- 10- تیری گانی دے گاوندے منکے
جاندے جاندے راہی بھلدے
- 11- تیرے پیراں وچ پازیاں تک کے
راگیاں نُوں سُر لہدے

غزل

چٹے پھل کنیراں لے کے
 آیا سنگ سویراں لے کے
 دن دینویں چن چڑھیا ویڑھے
 ہاسے خشیاں ڈھیراں لے کے
 پنچے پڑھاں میں مکھہ مُصلے
 ناں دی تسبیح پھیراں لے کے
 روشنیاں لئی اکھ دریاؤں
 جگمگ موتی کیراں لے کے
 چُن چُن پھل وفا دے باگوں
 راہواں وچ کھلیراں لے کے
 پیار دی سبج سجاون دی خاطر
 کلیاں پھل اٹیراں لے کے
 کرنیاں کیہ، جے سوچ نہ لشکے
 لشکیاں چار پھیرے لے کے
 کاشر پیار دا لفظ نہ اُگرے
 خالی زبراں زیراں لے کے

غزلاں

اوہناں اگے بھرے پیالے پئے ہوئے نہیں
ساہنوں اپنی جان دے لالے پئے ہوئے نہیں

شعراں دی مُندری وچ لایئے نگ وانگوں
جیہڑے دُکھڑے آل دوالے پئے ہوئے نہیں

گُجھ شعراں دی ہانڈی وچ تلخی دا تڑکا
گُجھ حالات دے گرم مصالے پائے ہوئے نہیں

انیائے دے پتھراں رستے ڈکے نہیں
صدیاں بعد وی اوتھے حالے پئے ہوئے نہیں

نکیاں ہونڈیاں تُوں جو مینوں خط لکھے
میرے کول اوہ اچے سنبھالے پئے ہوئے نہیں

رج بیٹھے نہ دل دی گل کوئی کیتی
اوہ جاون لئی ایویں کالے پئے ہوئے نہیں

غربت والی دُھوڑ وچ رستا دِسدا نہیں
اکھیں بے سستی دے جالے پئے ہوئے نہیں

تہمت لاون توں پہلاں ایہہ وی سوچ لوو
قدسی کول وی بڑے حوالے پئے ہوئے نہیں

چانن دا کوئی بھریا تھال اُلٹ دے سائیں
بدل ہنیرے والے نہیں پئے ہٹ دے سائیں

آلھنیاں دی رونق جیہناں کھوہ لئی ساری
اوہناں ظالم بازاں دے پر کٹ دے سائیں

کوچھ ایہناں دے ساری دنیا ویکھے جیکر
اُکھلی پا کے کوئی ایہناں نوں چھٹ دے سائیں

علم خزانے دے وچ وادھا کردا جائیں
دولت بھاویں بھتی دے یا گھٹ دے سائیں

دین فروشاں لسی سامی سمجھ لیا اے
ساڈے وٹے آوندے دھوڑاں پٹ دے سائیں

اساں تے قلم قبیلے رل کے گھاٹے کھاہدے
لوک تے ایدھر ڈھیر منافعے کھٹ دے سائیں

قدسی میرا پردیسی گھر آوندا پیا اے
ایہہ خوش خبری جھب دے سائیں جھٹ دے سائیں

جیہڑے گھر دے گھڑے تریڑے جانڈے نیں
پیاسے پنچھی کد اوس ویڑھے جانڈے نیں

رانجھن دے کس کار تپیا عمراں دی
ہیر ویاہون دے لئی کھیڑے جانڈے نیں

ساہنوں ملے نہ سدا اوہدی محفل دا
اس محفل وچ خورے کھیڑے جانڈے نیں

نیویں نیویں کرداراں لئی دُنیا وچ
اُچے اُچے ساک سہیڑے جانڈے نیں

لیڈر لمیاں کاراں دے وچ نس جانڈے
مقتل وٹے لوک مریڑے جانڈے نیں

ساکاداری رہ گئی قدسی دولت دی
نونہاں دے نالوں ماس نکھیڑے جانڈے نیں

کنڈیاں نُون گلاب کیہ لکھنا
پانیاں نُون شراب کیہ لکھنا

دین والا جے بے حساب دیوے
خرچ دا مڑ حساب کیہ لکھنا

چت گیا روند مار کے جیہڑا
اوس نُون کامیاب کیہ لکھنا

جو نہ بدلے غریب دی قسمت
اوس نُون انقلاب کیہ لکھنا

جیہڑا عزت غریب دی نہ کرے
اوهنوں عزت مآب کیہ لکھنا

کالجے نُون نہ جیہڑی ہتھ پاوے
اُس غزل دا جواب کیہ لکھنا

جیہڑی تڑپا نہ دیوے قدسی نُون
ایس طرحاں دی کتاب کیہ لکھنا

غزل

بارش وچ بارش سی سُننی اوس دن دی بارش توں بعد
ہنجوآں دی لرزش سی اپنی اوس دن دی بارش توں بعد

ہُن اوہ بوٹا تک تک مینوں ہسدا اے
کتھے اوہنے گل کوئی سُننی اوس دن دی بارش توں بعد

بچپن توں حالی تیکر چنگیاں لگیاں نیں
پر ہُن اکو بیڑی ٹھلنی اوس دن دی بارش توں بعد

جیس کاغذ تے کشت بڑے نال لکھیا سی
سُطر سطر سی اوہدی بھجی اوس دن دی بارش توں بعد

درد ہجر دا رُکھ ہویا سی ہرا بھرا
اوہنے ہُن کیہ سُننی کہنی اوس دن دی بارش توں بعد

اکھراں دی سوغات تُوں لے کے آئی سی
سوچ دی بندی کنی سبھی اوس دن دی بارش توں بعد!

سی حرفیاں

آ۔ آساں دے دیوے بال کے تھاں تھاں چانن پائیے
میٹی یگیئے کڈھ پا کے کوئی کھیڈن رنگ جمائیے
اج تیری کل میری واری مِتھ مِتھ کے بھگتائیے
رونڈواں کولوں شاہد نسیئے کدے نہ میت بنائیے

بھ۔ بھنن سو وار تروڑن تڈھ توں مول نہ پھرساں
نہ مینوں چاہ مال متاعیں مار مکایاں حرصاں
نہ کھوہندے تے ونڈ ونڈ دیندا دُر دُر کیتیاں کرساں
پکایاں خبراں اوڑک شاہد بھورا بھورا چرساں

ت۔ تکرڑی کیہ تگن جنساں جد مارن سو ڈنڈی
انملے بن ملوں ملدے مند گھنا اس منڈی
شملیاں والے ننگ پتنگے ککلیاں مارے رنڈی
شاہد دے سبھ پردے لتھے کوئی بھنڈی جیہی بھنڈی

تھ۔ تھر تھر جو کمبی دھرتی پے گنیاں سے تریڑاں
آکھے ظلموں تے پنج جاسن پردیاں بیٹھ نگھیراں
بھوریاں اندر واڑ لکا کے تاک بوہے چا بھیراں
اوڑک انجے دھرت مکیاں شاہد کھلریاں چھیراں

چھ۔ چھجاں وِج چھانی بولے چھجاں نیں چُپ وٹی
بھٹ چُپتے چھج جیہناں گل سچ توں گُوڑ نہ چھٹی
مت موئی ول چھٹن بھلیا کیہ رنگ لائے چٹی
مُفت پھراون شاہد پھڑ پھڑ مل نہ پاون اٹی

کافی

سکھی کہنوں آکھ سُنواواں پیار میرا مجبور
دلبر پار میں ترن نہ جاناں بھنڈا بھر تندور
میں تڑفاں اس پار نمائی پار گئے لنگھ پور
اوگنہاری جت ول جاواں دُوروں ای دُر دُر دُور
کونت بناں کیہ ہون کلیاں گونج کئی مہجور
لگ چھپ لے سو پردیاں شاہد ہوسن میل ضرور

حیاتی دی اخیرلی رات

کیوں مُکدی نہیں ایہہ رات
 جیہڑی اندر لہہ گئی پچھلے پہریں
 اوہ اکھ کیوں بھلدی نہیں
 جیہڑی بند اکھیں تکی رہی
 کیوں بھلدے نہیں اوہ ساہ
 جیہڑے حیاتی دا تھیکو اوں جھلدے
 رُک رُک ٹردے رہے
 کیوں گوڑ ہوئے اوہ سُفنے
 جیہڑے وانگ سچ نظریں پئے
 اوہ پیڑاں کیوں سانجھ رکھیاں
 جیہڑیاں نال لہو دے رلیاں
 رات دی کالک نال پیڑاں دی مُکت ہوئی
 ساہ تھمے، ویلے دی ونڈ ہوئی
 سرگھی دا چانن، سُکھ سجیا
 چکڑ چکڑ لیڑے دُھل چٹے ہوئے
 چٹیاں رل دن دا چانن، سُکھنی تھئی

قبراں دی مٹی

ساڈی پیار تریہہ دا کیہ اے؟
جیوں قبراں دی مٹی
جمدیاں نال بڈھپے کھیڈے
بن کے ہانی ہانی
جو بن رت کتے نہ آئی
لنگھے کالے پانی
ساڈے سرتے نہیں نہ کالے
پہلے دن توں جگے
ہور کسے دی پیر وی ساہنوں
اپنی ورگی لگے
ساہ دے مرگ نوں مرگ چواتی
گڑھتی دے وچ لبھی
ساڈا سارا جیون کیہ اے؟
ایویں رب سببی
بے دوشے بے کرے یارو
لوتھ کسے جیوں سٹی
ساڈی پیار تریہہ دا کیہ اے؟
جیوں قبراں دی مٹی

پانی دا سرناواں

ساڈے سُننے پُچھن سا تھوں
پانی دا سرناواں
جیہڑا موسم انگ ہنڈایا
اوہو ای گُوڑا لگا
اپنے لہو دے مان وچ موئے
اوہ وی پُسی بگا
چند کھڈایا ساہنوں
ساڈے پنڈے پیراں جنیاں
ساہ دی تانی تندیاں رہنا
بجھن تیکر نتیاں
دوویں پیر گواچ گئے تے
منزل ڈاہ نہ دتی
روز سخر نوں چھو ہندی لگے
اک عمر دی کھتی
ایہہ اساڈا بُت پیا اے
اوہ ساڈا پرچھاواں
ویلے نے کیہ پایا ہویا
ساڈے گلین گلاواں
بھجدا جیون نوڑ لیا اے
وچ اڈیک دے ماواں
ساڈے سُننے پُچھن سا تھوں
پانی دا سرناواں

قطعہ

بندہ عقلاں فکراں پاروں چکیدا
 لکھیا پڑھیا گھیرا پیا ودھیک دا
 پریم کہانی پاگل پن اَلکیدا
 میں وچ مینوں سچل یار اڈکیدا

☆☆☆☆☆

جیون کپھڑے کار

نہ کوئی سیک، نہ ٹھنڈیاں ہاواں
 ٹریاں جاوَن رُکیاں ساہواں
 اکھیں جمیاں دِشاں دِشاواں
 اندھ غُبار وچ لگیاں راہواں
 راہیں بیٹھے چور
 بن کے ہور دے ہور
 نہ کوئی یاد، نہ چیتا بھلے
 رتے نینوں، رت نہ دُلھے
 سینے سُنج دے جھکڑ جھلے
 میں تے میں دا بھیت نہ گھلے
 لنگھ دی گگھمن شام سویر
 چندڑی گھیر

دلدارى	نہ	دلبر،	کوئی	نہ
سارى	دُنیا	مُکے	مر	مر
مارى	اسرتى	سار	سُرتاں	سُرتاں
پسارى	پاؤں	مٹی	مٹیو	مٹیو
مار	مارو		ہوندی	ہوندی
کار	کیہڑے		جیون	جیون
کار	کیہڑے		جیون	جیون

غزل

پڑاں مَلّیاں ساریاں راہواں
جاواں تے ہُن کدّھر جاواں

ایدھر جاواں، اودھر جاواں
اودھی کدھرے سو نہ پاواں

عُمرّاں لنگھیاں دُکھ دریا وچ
ہور میں کِنیاں دُبکیاں کھاواں

دُونگھے پینڈے کد مگنے نیں
دُگدا ڈھیہندا تُردا جاواں

جیہڑا مینڈا درد پچھانے
اوہنوں کتھوں لبھ کے لیاواں

جیہڑا لوں لوں وچ وسدا اے
اوہنوں ہُن میں کسراں بھلاواں

مینوں پنچاں وی نہیں آوندا
رُٹھڑا یار میں کیویں مناواں

خورے ہُن ایہہ کیہڑی رُت اے
ٹھنڈیاں دُھپاں، تتیاں چھاواں

میرے نالوں بال سیانے
میں اوہناں نوں کیہ سمجھاواں

بھٹکی پھرناں میں تاں آپے
اوہناں نوں کیہ راہے پاواں

چیتے تے وی وس نہیں رُوجی
نہیں تاں میں سبھ کُجھ بھُل جاواں

غزل

نویں زخم وکھاواں جی کردا اے
کوئی غزل سُنواواں جی کردا اے

اوہنوں اپنے دُکھڑے دسّ لئی
زنجیر ہلاواں جی کردا اے

جے حُسن اجازت دے دیوے
میں سیس کٹاواں جی کردا اے

ہر ظلم تے جبر دے ساہویں میں
اک کندھ بن جاواں جی کردا اے

اِس عشق نگر دے وچ صفدر
چند مار مُکاواں جی کردا اے

پتر

اڈا اڈا آ گیا انار دا پتر
 اج وی نہ کوئی آیا میرے یار دا پتر

روز دیوے بالدا اتے پھوک دیندا ہاں
 روز میں لکھدا تے رہندا پاڑا پتر

ایہدے نالوں تھوڑا وی کتے پیار کرلیندوں!
 چتا لکھیا پیار دے اظہار دا پتر

بلدا دل اک ٹھنڈا ہوکا بھرکے رہ گیا
 ملیا پت جھڑ وانگراں بہار دا پتر

تیرا اک وی آیا نہ افسوس ایہو ہے
 ہے آیا مینوں ہور تاں ہزار دا پتر

چیت نوں سی زندگی توں پیار دی اُمید
 لکھ بیٹھا پر موت نوں اوہ پیار دا پتر

پاکستان یاترا

اپریل 2006ء وچ میرے ماپے میں تے میرا نکا بھرا پاکستان گئے ساں۔ اسیں اوتھے
دہ گودیاہڑے رہے۔ گئے اسیں سکھ یاتریاں دے جتھے نال پاکستان دے تریخی گردواریاں دی
یاتراتے وساکی ویلے ساں پر اسیں گردواریاں دے کول منے آلیاں تھاواں تے اوہ شہرتے قصبے
وی ڈٹھے جتھوں اسیں لنگھے ساں۔ نالے ون پونیاں بندیاں نال گل بات وی کیتی۔

ساہنوں ویزے دا پک تے جان دی تریخ (10 اپریل) توں صرف اک دیہاڑے
پہلاں ہويا۔ اسیں او سے دن نماشیں، امبرسر لئی نکل پئے، جتھوں اسیں پاکستان جان والی ریل
گڈی چڑھنا ہا۔ ویزہ لگا سی پندرہاں دناں دا تے اسیں حسن ابدال (گردوارہ پنچہ صاحب) نکانہ
صاحب، منڈی چوہڑکانا (گردوارہ سچا سودا) لہور (گردوارہ ڈیرہ صاحب) تے کرتار پور جانے
دی اجازت ملی سی۔ پر اسیں ایمن آباد دے ہارویاں تھائیں وی گئے جتھے کنیں تریخی گردوارہ ہن
تے اسیں کرتار پور جان واسطے اوتھوں لنگھنا وی ہا۔

پاکستان اسیں جیہڑیاں وی تھائیں ڈٹھیاں جاں جتھوں اسیں لنگھے اوہ ساریاں صوبہ
پنجاب وچ ای نیں۔ پاکستان ریلوے نے سکھ یاتری سپیشل ناں دی اچھی گڈی چلائی سی، جیہڑی
ساہنوں امبرسروں حسن ابدال، اگوں نکانا صاحب (جیہڑا ہن وکھرا ضلع بن گیا اے) تے لہور تے
اخیر پشانہہ امبرسر لے آئی۔ اسیں سچا سودا تے کرتار پور لوکل بساں وچ پلس دی راکی وچ
گئے۔

حقی گل اے ہی صوبائی حکومت نے یاتریاں دی راکی لئی جو ہو سکدا سی اوہ کیتا۔ جتھا

جتھے وی گیا، اوتھے چوکی پلس ہوندی۔ پنجاب پلس دے خاص دستے ریل گڈی وچ وی ساڈی راکھی کردے سن۔ میں بارڈر پار دی پنجاب پلس دے ہتھیار ویکھ کے بہوں ڈھڈھ ہویا۔ کنیاں کول ایم پی 5 پستول، (مڑ جان والے بٹاں آلے وی ہن) تے ایس توں وکھ دوجیاں کول عام 9 ایم سی سیمی آٹو میٹک بند وقتاں ہان۔ ریوالور تے گھوڑا چاڑھن آلیاں پرائیاں بد وقتاں وچ وچ دس پیندیاں سن۔ اک لوے سپاہی، جیہڑا میرا بلی بن گیا سی، ڈیوٹی توں ویلھے ہو کے، مینوں دسیا جے پاکستانی فوج کولوں ہنئے ای لیبھی G-3 رائفل نال سدھا نشانہ ماریے تاں جہاز وی ڈھایا جاسکدا اے۔

ستھریاں نکلیاں پک اپ گڈیاں نال ایہہ ٹویوٹا لینڈ کر وراں وی سن، جیہڑیاں ساریاں اوہناں امریکی قنوناں توں پہلوں لئیاں گئیاں سن، جیہناں ایہو جیہیاں نکلیاں گڈیاں نوں سرٹکاں توں پٹھاں ٹرنے دی اجازت نہ دے کے ایہناں نوں سرٹکاں بنا چلن جوگا چھڈیا ای نہیں سی۔

بارڈر پار پلسیاں دی صحت وی اپنے ہندوستانی پیٹی بھراواں نالوں چنگی لگدی سی کیوں جو ودھے ہوئے ڈھڈاں دی گنتری گھٹ سی۔ ایہدی وڈی وجہ ہندوستانی پلس دی گلڈ دارو دی عادت ای ہونی اے۔ تے فیر مقامی لوکاں نال اوہناں دا ورتارا وی بارڈر توں اُری پنجاب پلس نالوں گھٹ کھروا سی۔ لوک ایہناں نال انج گھلیاں مشکریاں کردے سن، جیہدی ہمت ہندوستانی پنجاب وچ کوئی نہیں کر سکدا۔ ایہدی وجہ کیہ ہو سکدی سی؟ خورے چنگی صحت اوہناں دا مزاج وی چنگا رکھدی اے۔ میں کوئی پکی گل نہیں کر سکدا۔

پاکستان دیاں گڈیاں دی گل رہی پاسے، ایہہ ساریاں باہر دیاں بنیاں ہوئیاں نہیں کیوں جو ایتھے گڈیاں دا کوئی مقامی برانڈ نہیں۔ پک گل ہور بڑی دلچسپ سی۔ نکلیاں گڈیاں وچ پاکستانی پنجابیاں دی پسند ماروتی 800 سی سی (جیہڑی اوتھے سوزوکی مہران دے ناں نال وکدی اے) تے آٹو نہیں۔ ہونڈا سینٹرو وی ہتھیریاں نہیں۔ مڑ شیورلیٹ جوئے وی ہے، جیہڑی ڈائیوو دے دیوالیہ ہون تے جنرل موٹر نوں وکن توں پہلوں ہندوستان وچ ڈائیوو ماٹز دے ناں نال وکدی ہوندی سی۔ پتا نہیں جنرل موٹر ایہہ گڈی مڑ ہندوستان وچ ٹھلسی کہ نہ۔

ہندوستانی سوزوکی آلیاں ساریاں گڈیاں پاکستان وچ ملدیاں نہیں۔ پر اوہ ہور ناواں توں وکدیاں نہیں۔ کجھ گڈیاں تھوڑیاں ہور ویاں نہیں۔ مثال دے طور تے ماروتی چپسی نال ملدی

گڈی پاکستان وچ سوزوکی پوٹھوہار دے نال وپچی جاندی اے، جیہدے اُتے پچھلے پہیاں دا فاصلہ ماروتی چپسی نالوں کافی گھٹ اے پر ایہہ زمین توں کافی اُچی اے۔ (ایہہ کوئی کچی گل کوئی نہیں) جیہدی وجہ توں چوکھی سترانی لگدی اے تے سڑک توں بناں چلن لئی چوکھی مناسب اے۔ تے اسٹیم پاکستان وچ سوزوکی مارگلہ دے نال وکدی اے۔ کلٹس نال نال اسٹیٹ کاریاں سٹیشن ویگن دی شکل وچ وی ملدی اے۔ مکدی گل ایہہ اے کہ سوزوکی ایدھر ہندوستان ہار بہوں وکدی اے۔

پاکستانی تے ہندوستانی کاراں دا ہکو جیہا ہونا، اتھے ای نہیں مکدا۔ ہونڈا پاکستان تے ہندوستان وچ سٹی تے اکارڈ دے ہکو ماڈل وپچدا اے۔ ٹویوٹا وی کرولا دا اوہی ماڈل وپچدا اے پر ڈیزل انجن نال لا کے۔ ماگھیاں کاراں وچوں کئی مرسدیز بیز دے ماڈل وی دے۔

میرے خیال وچ پورشے نے لہور وچ اپنی دکان کھولن توں بعد کئیں 911 کوچے وچ چکيا اے پر میں ایہہ سڑکاں تے چلدے نہیں ڈٹھے۔ پاکستانیاں دیاں موٹر سیکلاں مینوں کجھ باہلیاں چنگیاں نہیں لگیاں۔ پر ایہہ ایس واسطے وی ہو سکدا اے کہ مینوں نکیاں فورسٹروک گھٹ تیل بالن آلیاں سواری دیاں موٹر سیکلاں دا کوئی ایڈاشوق نہیں۔ ہونڈا سی ڈی سیونٹی تے سی ڈی ہنڈریڈ بڑیاں پسند کیتیاں جاندیاں نیں۔ یا ماہاتے سوزوکی دیاں موٹر سیکلاں وی چلدیاں نیں۔ چین دے ورن نال جاپانی وکری تے بڑا فرق پیا اے۔ کیوں جے اوہ مل وچ چینیاں نال نہیں رل سکدے۔ چینی موٹر سیکلاں چنگ چی تے پاک ہیرو ورگے ناواں نال وکدیاں نیں۔ میں جیہناں موٹر سیکل سواراں توں پچھیا، اوہناں دسیا کہ چینی کوالٹی وچ جاپان توں بہوں پچھے نیں پر مل ہتھوں وکری تے چوکھا فرق پے جاندا اے۔

مینوں وڈیاں (12bhp) موٹر سیکلاں (بھائیں دوجی دُنیا دے حساب وچ ایہہ وی کوئی وڈی گل نہ ہوندی) یاں اوس توں ودھ پاور بائیک کلاس دی کوئی موٹر سیکل نظر نہیں آئی۔ میرے خیال وچ فورسٹروک سواری دیاں موٹر سیکلاں توں اگے صرف سپر موٹر سیکلاں نیں جیہڑیاں پاکستان وچ صرف وڈے امیراں کول نیں۔

اک عجب شے جیہدا ذکر خاص کر کرنا چاہنداں اوہ پھٹ پھٹ سیوا ہار دے موٹر سیکل رکشے نیں، جیہناں وچ سوسی۔سی۔ دا ٹو سٹروک موٹر سیکل دا انجن تے چیسز دا وی کجھ حصہ ورتیا جاندا اے۔ برانڈ نال جیہڑے میں ڈٹھے اوہ چنگ چی تے سوزوکی ہان۔ ایدھر لے پنجاب دے

جتنے حصے میں پھرے، ہندوستان ورگے آٹو رکشے میں صرف لہور ای ویکھے، جیہناں دی گنتری موٹر سیکل رکشیاں نالوں کافی گھٹ سی۔ مینوں صرف پیاگبو دے بنے نظر آئے۔ سیکل رکشے بھاویں مشینی سواری وچ نہیں آوندے پر ایہہ گل ضرور کراں گا کہ میں ایہہ ایدھر لے پنجاب وچ نہیں ڈٹھے۔

ہُن گڈیاں دے سبھ توں وڈے نمونے دی گل کرنے آں، جیہناں ہندی فلم (غدر) ویکھی اے اوہنوں نوں سمجھ آ جاسی کہ میرا آکھن دا مطلب کیہ اے کہ پاکستانی پنجابی اپنے ٹرک بڑی محنت نال شنگھار دے نیں۔ ٹرک پُرانے زمانے دے بیڈ فورڈ تے ڈاج دی تھاں ہن۔ نسان، مٹسو ہنٹی، مزدا تے ہینوں دے ہوندے نیں پر سوہنے اوتنے ای نیں۔ کجھ پرائیویٹ بساں وی اینیاں ای شنگھاریاں جانڈیاں نیں۔

جیس ویلے میں ویسٹ پنجاب دیاں گلاں سُنائیاں تے اپنے شرماجی آکھن لگے، کاراں موٹر سیکلاں تے بدوکاں چھڈ تے کجھ گڑیاں ال ویکھ تے ہو سکے تے وواہ واسطے کوئی لہجہ۔ اصل وچ کافی عرصہ پہلوں میں سہی کر لیا سی کہ گڑیاں مینوں کجھ چوکھا پسند نہیں کردیاں تے اوہدے بعد حیاتی کافی سوکھی ہو گئی اے۔

ہک گل ہور کرن والی اے۔ پاکستانی پنجابی گڑیاں شلوار قمیض پونڈیاں نیں تے موڈھیاں تے سوہنے رنگ دا اُتلا لینڈیاں نیں، جیہڑا اکثر سِر کجن لئی وی ورتدیاں نیں۔ میں آکھاں گا کپڑے پاؤن دا ایہہ طریقہ عزت والا اے۔ میرا تے ایہہ خیال اے کہ آزادی تے ترقی دا مطلب ایہہ اے جے گڑیاں جتنی ہو سکے چنگی پڑھائی کرن تے عزت آ لے پیشیاں وچ جان۔ لہندے پنجاب دیاں سوانیاں ڈاکٹر، وکیل تے اُستاد، پلس آلیاں تے ہور کیہ گجھ بن کے ایہو ای کر رہیاں نیں پر کپڑے شرماں آ لے پا کے۔

میرے خیال وچ عورتاں دا ننگ وکھاونا صرف اک پیشے وچ ضروری اے۔ سبھ توں پُرانا پیشہ تے ایہہ مقصد جنیاں نوں مگر لاؤن توں علاوہ کجھ نہیں ہو سکدا۔ لہندے پنجاب دے جئے وی شرماں آ لے کپڑے پاؤن وچ سوانیاں توں گھٹ نہیں۔ چوکھے روایتی شلوار سوٹ پاؤندے نیں تے چنگے لگدے نیں۔ شلوار قمیض توں علاوہ کپڑے عام طور تے سیکورٹی یاں فوج پلس دے بندے ڈیوٹی اُتے پاؤندے نیں جاں مُنڈے کھنڈے جین تے شرٹ جاں ٹی شرٹ پونڈے نیں۔ پر میں بغیر باہواں توں جاں جُٹے نال چمڑیاں تنگ شرٹاں آ لے مُنڈے نہیں ویکھے۔ ایتھے

جیہڑا لفظ ذہن وچ آوندا اے اوہ اے تہذیب، جیہڑا انگریزی ترجمہ مینوں سمجھ نہیں آ رہیا۔

پنجاب دے پنڈ و سوں پھیری سمے بڑے نظارے دے۔ واڈھی کان تیار کنک نال ڈلھ
ڈلھ پیندے کھیت سن (وسا کھی آون والی سی جیہڑی چڑھدے پنجاب وچ واڈھی دا میلہ ہوندا
اے) اوہ شاید ایہنوں کجھ ہور آکھدے ہون پر کنک دا کیہ پتا اوہ تے بارڈر دے دوہاں پاسے
اکو ویلے تیار ہو جاندی اے۔ میسی فرگوسن تے فورڈ ٹریکٹر تے جان ڈیر واڈھی مشیناں وی دسیاں۔
فیٹ ٹریکٹر اک نویں گل سی۔ اوس ویلے تک مینوں نہیں پتا کہ فیٹ ٹریکٹر وی بناوندا اے۔

روڈ سائن تے اشتہار وی ہندوستانی پنجاب آ لے ہونے نیں پر اوہ شاہ مکھی رسم الخط
وچ (جیہڑا اردو آ لے حرف ورتدا اے) لکھے ہوئے سن۔ تے مڑ پنجاب دے اوہ نظارے تے
اوازاں سن، جیہناں بارے میں صرف کتاباں وچ پڑھیا سی۔ جاں وڈیاں کولوں سنیا سی۔ اک پنڈ
وچ جاتک سکولے رُکھ پٹھاں کلاس لائی بیٹھے سن تے ٹھنڈی واء مان رہے سن جیہڑی لوکے دے
چھپڑے چوں لگھ کے ہور ٹھنڈی ہو گئی سی۔

ایہہ نظارہ تسیں چڑھدے پنجاب وچ وی دیکھ سکدے ہو پر پھٹی تے کانے دی قلم توں
بغیر، جیہڑے سارے بال ورتدے پئے سن۔ میرے ماپے مینوں دسدے سن کہ چڑھدے پنجاب
دے پینڈو سکولاں وچ کاپیاں پنسلاں اپڑن توں پہلاں اوہ وی ایہو ای کانے والیاں قلمناں
ورندے ہوندے سن۔

لہندے پنجاب وچ میلے وی ہوندے نیں پر ایہناں نے میلیاں نوں اوسے پُرانی شکل
وچ ای قائم رکھیا اے۔ میں اک میلہ دیکھیا تے انج لگا جیوں کسے ہور زمانے وچ آ گیا ہوواں،
بڑا ای سوہنا لگا۔ ہک ہور چیز جیہڑی لہندے دے پنڈاں وچ سگویں انج ای اے اوہ قتل تے
ویر نیں، جیہڑے دوجی دنیا لئی تے نکلیاں نکلیاں گلاں توں شروع ہوندے نیں پر پنجابی انکھ
دیکھدیاں اوہ گلاں سخت بے عزتی سمجھی جاسکدیاں سن۔ میرے خیال وچ ویر کافی گھٹے نیں پر اہے
وی چڑھدے پنجاب نالوں بہوں چوکھے نیں۔ میرے وڈکیاں موجب جو حالت چڑھدے پنجاب
وچ 1970ء تیک تے لہندے پنجاب وچ ہن تیک ہے۔ ایہہ گل امریت صاحب ہوراں اپنے
گانے ”قبضہ“ وچ بڑی صحیح بیان کیتی اے۔

معاشی ترقی چڑھدے پنجاب دے پنڈاں نالوں بہوں گھٹ اے پر ہندوستان دے
دو جے علاقیاں وچوں بہتیاں نالوں بہوں ودھ اے۔

بالن آلی گیس پائیاں دے ذریعے لگی ہوئی اے، جیہناں تے میٹر لگے ہوئے نیں تے
 مہینے پچھوں بل آوندا اے۔ چار لیناں دی جی ٹی روڈ پشور تیک جاندی اے، جیہدے دوہاں پاسے
 لہندے پنجاب وچ ہون والی بہترین کپاہ توں دھاگاتے کپڑے بناون دے کارخانے لگے
 ہوئے نیں۔ میں کجھ تیل دیاں فیکٹریاں وی دیکھیاں۔ ایدھر وسدے لوک مینوں اپنے لگدے
 لائیاں ہار ای لگے۔ اوہیو مٹھے سبھا دے ہاسے اوہو ای جھگے تے چادران پائیاں ہوئیاں، سرے
 تے پرنا دھریا ہويا، سگوس مٹھڑے تے کھڑدے جاتک میرے نال ہتھ ملاون دے شوکی جاں
 میرے اپنے پنڈ دے بالاں ہار شے منگدے ہوئے۔

میں جیہناں جیہناں نوں ملیا اوہناں لئی میں جاں تے پتر ساں، جاں بھائی تے جاں
 فیر چاچو۔ میں سوچیا ایہہ پردیس تے نہیں لگدا۔ جد کہ چڑھدے پنجابوں باہر ہندوستان وچ مینوں
 باہلا اوپرا پن محسوس ہوندا اے تے اپنا آپ پردیسی جیہا لگدا اے۔ بھوویں ہندوستان میرا ملک
 ای سمجھیا جاندا اے۔

ایہہ وجہ ایڈی کوئی ڈونگھی وی نہیں۔ میراں ناں ای دیکھ لئو۔ سدھو۔ تہانوں کوئی عابد
 حسین سدھو مل سکدا اے جاں کسے ہور مسلمان ناں والا سدھو۔ وجہ ایہہ وے کہ ایدھر لے جٹ،
 اودھر لے سکھ جٹاں دے لگدے لانے ای نیں۔ ساڈا پیو دادا اکو ای سی۔ ساڈے کجھ وڈکے
 وچکار لے زمانے مسلمان ہو گئے تے دو جے سکھ ہو گئے تے باقی ہندو ای رہے۔ (جیہناں دی
 اولاد ہن ہریانے رہندی اے) چھڑے جٹ ای نہیں پنجاب دیاں ہور وی ذاتاں دے لوک
 جیہڑے ناں نال ذات لکھدے نیں، تہانوں دوہاں پاسے مل جاندے نیں۔ میں کئی لوکاں نوں
 ملیاں جیہناں دے لگدے سدھو ہان پر میں لہندے پنجاب دے کسے سدھو نوں نہیں مل سکیا۔
 (انشاء اللہ اگلی واری ملساں۔ رب ساریاں پنجابیاں نوں اوہ جتھے وی وسدے ہون سکھی وسدا
 رکھے)۔

اسیں حسن ابدال گوردوارہ پنچہ صاحب گئے۔ آکھیا جاندا اے کہ ٹھیک گوردوارے والی
 تھاں تے پہلے سکھ گورو، گورو نانک دیو نے اپنے پنچے نال اک بہوں وڈا پتھر ڈک دتا سی، جیہڑا
 ولی قندھاری ناں دے اک اللہ لوک پہاڑ اتوں تھلے دھکیا سی۔ آہندے نیں اوس نوں ایس گل
 دی کوڑ سی کہ گورو ہوراں اپنے چیلیاں نوں پانی لئی ٹویا کھٹنے دا حکم دتا کیوں جے اوس پہاڑ اتے
 آلے اپنے تلا وچوں پانی نہیں سی دتا۔ ٹویا مارنے نال اک چشمہ نکل آیا تے ولی قندھاری دا تلا

ویلھا ہو گیا۔ ایسے واسطے اوہ ایڈا اوکھا ہويا۔

اک دیہوں میں تے میرا بھرا نماشین بے دلی نال حسن ابدال دے وڈے بزار دیاں سوڑیاں گلایاں بچ بے بے پچھے ٹرے جان دے ساں۔ نویاں سبناں واسطے دس دیواں کہ بے بے ہوراں دا سیر دا طریقہ ایہہ وے کہ ہر نویں تھاں جا کے مارکیٹیاں تے بزار پھر کے گھٹ ویلے وچ چوکھیاں شیواں خرید لیندے نیں، جیہڑی میں تے میرے بھرا ڈھونی ہوندی اے۔ تے ابے ہوراں مل بھرنا ہوندا اے۔ پر اوس شامیں اسیں اک اجیہی شے ڈٹھی جیہڑی اسیں اپنے لئی خرید سکدے ساں۔ ایہہ کالی پٹھاناں آلی کھیڑی سی (پشاوری چپل) تے اسیں ٹھوہ ٹھوہ بے بے ہوراں نوں ہٹی اندر جانے دا آکھیا۔ اسیں جیس ویلے اپنی اپنی جتی پسند کر لئی تے مل کرن دا اوکھا کم شروع ہويا۔ سبزی لین توں علاوہ ہور شیواں خریدن ویلے وی اسیں اگے وی بے بے ہوراں دی مل کرن دی عادت ویکھی ہوئی اے۔ بھاء مکاونا اک نویں ای شے سی۔ ہٹی آلا پیڈھی پنجابی وچ ایڈا مٹھا بولدا پیا سی کہ جھٹ کو تچھوں میں وی ہٹی آ لے ولوں بحث وچ رل گیا۔

ایہہ واقعہ تے لہور دا اک ہور قصہ ساڈے سفر دیاں مٹھیاں یاداں وچوں نیں۔ لہور وچ اسیں لسی دے ترے وڈے گلاس پیتے تاں ہٹی آ لے نے پیسے لین توں انکار کر دتا۔ ایس توں سوادی لسی میں صرف اپنی تائی دے گھر پیندا ہوندا سی۔ اُکا انج وی نہیں پاکستان وچ رکشے بساں آلیاں توں لے کے بوتلاں جوس والیاں تک کنیاں ساتھوں ودھ پیسے وی لئے۔ پر ودھ پیسے تاں ہندوستان وچ وی لوکاں ساتھوں وٹے۔ جدوں کسے شہر جاں قصبے وچ اسیں پہلی واری گئے۔ سردار دیاں سنگھ مچھیا اوہ بندہ سی جیس اک سو پتھھی ورھے پہلاں ”ٹریبون اخبار“ شروع کیتا سی۔ اوہدے ناں تے دیاں سنگھ ریسرچ تے کلچرل فورم تے دیاں سنگھ ٹرسٹ لائبریری لہور نسبت روڈ اُتے ہے۔ فورم دے سکھ یاتریاں لئی چھاپی پکی تے سونہی گائیڈ بک میں لہور گوردوارہ ڈیرہ صاحب تے ویکھی۔ ایس گائیڈ بک وچ پاکستان دے سکھ گوردواریاں دی تفصیل تے سکھ گوردوارہ پر بندھک کمیٹی دے احوال دے نال پہلی واری پاکستان آون والیاں واسطے مددھلی جانکاری موجود ہے۔

فورم بارے اک ہور دلچسپ گل جیہدا میں ذکر کراں گا، اوہ ایہہ وے کہ ایہدا ڈائریکٹر ڈاکٹر ظفر چیمہ اک جٹ اے۔ گائیڈ بک وچ اک ہور مسلمان جٹ دا وی ذکر ہے۔ اوہ اے چودھری شاہد اکرم بھنڈر جیہڑا پاکستان دی قومی اسمبلی دا ممبر اے تے پاکستان سکھ گوردوارہ

پر بندھک کمیٹی دا رابطہ ممبر وی ہے۔ میں گائیڈ بک وچ دتے کافی گوردوارے دیکھے۔ پر میرے دل تے سبھ توں زیادہ اثر کرتا پور دے گوردوارے دی یاترا نے کیتا۔ ایہہ ہندوستان، پاکستان بارڈر دے بہوں نیڑے اے تے اتھے گورو نانک دیو جی نے اپنی عمر دے آخر اٹھارھاں سال گزارے۔

جدوں گورو جی ایس دُنیا توں وداع ہوئے تاں اوہناں دے مُریداں وچ بحث شروع ہو گئی کہ اوہناں دیاں آخری رسماں کیتے ہونیاں چاہیدیاں نیں۔ ہندو اوہناں دا جٹا ساڑنا چاہوندے سن تے مسلمان دفن کرن دے حق وچ سن۔ آکھیا جاندا اے کہ جدوں ایہہ بحث اہجے چل ای رہی سی تاں کفن پٹھوں لاش غائب ہو گئی تے اوہدی تھائیں پھلاں دیاں پیتیاں رہ گئیاں۔ ایہہ پیتیاں تے کفن ہندواں تے مسلماناں آپس وچ ونڈ لئے۔ ہندوواں اپنا حصہ ساڑ دتا تے مسلماناں اپنا حصہ دفن کر دتا۔ ایسے لئی کرتار پور گوردوارہ وچ کجھ ای میٹراں دی وتھ تے گورو دی سادھی تے مزار دوویں موجود نیں۔ میرے خیال وچ ایہہ ہندو، مسلماناں تے سکھاں دے وچکار دوستی دا سبھ توں وڈا نشان اے۔

مہاراجا رنجیت سنگھ سکھاں دا آخری واڈا حاکم سی۔ اوہدے بعدوں آون والے نکیاں بادشاہیاں دے مالک سن تے انگریز دے ہتھاں وچ کھیڈے سن۔ رنجیت سنگھ اپنی چنگی وڈی بادشاہی لہور بہہ کے چلائی (لہور جیہڑا ایس ویلے چڑھدے دے پنجاب دا وڈا شہر اے) اک پکا سکھ ہونڈیاں اوس سکھاں دیاں تریخ تھواں تے گوردوارے اُسارے تے امبرسر والے ہرمندر صاحب (گولڈن ٹمپل) سنے کئی اگلے گوردواریاں نوں نویں سریوں بنوایا تے مرمت تے صفائی سٹھرائی کروائی۔

اپنی یاترا وچ میں جیہڑے گوردوارے دیکھے، اوہناں وچوں کئیں راجہ رنجیت سنگھ دے زمانے دے بنے ہوئے نیں تے اوہناں دیاں عمارتاں بہوں وڈیاں نیں۔ گوردوارہ ڈیرہ صاحب لہور قلعے دی کدھ نال رنجیت سنگھ دی سادھی کول اے۔ ایہہ اوہ تھان اے جتھے سکھاں دے پنجویں گورو، گورو ارجن دیو جی ہوراں نوں تسیہے دتے گئے، صرف ایس لئی کہ اوہ اپنا عقیدہ چھڈ دین۔ ایہہ تھان راوی دی کدھی تے ہے۔ چر ہویا دریا اپنا راہ بدل چکيا اے۔

گوردوارے دیاں گنبدیاں تے سونے دی پان تے کندھاں اُتے چٹا پتھر لگا ہویا اے۔ پر مہاراجے دے مقبرے دی ٹوہر تے رعب بہتا اے۔

لہور وچ شہید گنج بھائی تارو سنگھ سمیت رنجیت سنگھ دے زمانے دے ہور وی کئی گوردوار
ہین جیہڑے اوس زمانے دی اُساری دے چنگے نمونے نیں۔

گورو نانک جی ہوراں دی جنم بھومی ننکانہ صاحب دے سارے گوردوارے بہوں سوہنے
نیں۔ اوہناں ساریاں چوں وڈا بے شک جنم استھان ہے۔ عمارت دے ساہمنے آلے بورڈ
splendid facia بورڈ دی شان ویکھیاں ای منیا جاسکدا اے۔ میں گوردوارہ پنہ صاحب حسن
ابدال تے کرتار پور صاحب تے پتھر ویکھے جیہناں تے لکھیا ہو یا سی، ”پٹیا لے دے شاہی ٹبر ایہہ
عمارتاں نویں سریوں بنوائیاں جاں شنگھاریاں تے مرمت کروائیاں“۔ ایہناں عمارتاں دی اُساری
دے ڈول توں وی میں بہت متاثر ہو یا۔

ایہہ ساریاں عمارتاں 1947ء توں پہلاں دیاں بنیاں ہوئیاں نیں۔ جدوں پاکستان
ہندوستان دی ونڈ ہو گئی تاں ایہہ ساریاں عمارتاں ہندوستانی سکھاں دی پہنچ توں باہر ہو گئیاں۔
صرف سال وچ اک جاں دو واری یاتریاں دی اک مٹھی گنتری لئی خاص ویزے پاکستان سرکار
دیندی سی۔ ایہدی وجہ توں ظاہر اے ہندوستانی سکھاں نوں بہوں اوکھ ہوئی تے اوہناں دا ہر جی
ایہناں تھاواں دی یاترا لئی نت دعا کردا سی۔ پر میرے خیال وچ ایہدا اک فیدا وی ہو یا، ایہناں
تھاواں دا پاکستان وچ ہون کر کے ایہناں دی پرانی ڈول تے ویترا قائم رہی۔ ایہہ ہندوستان وچ
ہوندیاں جاں ونڈ نہ ہوندی تاں کئی گل اے ایہہ وی بارڈر دے اُرلے پاسے دے گوردواریاں
ہار سارے چٹے پتھر نال کجے ہوئے ہوندے، جیہڑے سارے اکو جیہے لگدے نیں۔ برطانوی سکھ
جیہناں ایہناں تھاواں دی کارسیوا لئی اک ایسوسی ایشن بنائی اے تے جیہڑے برطانوی پاسپورٹ
کارن سوکھے پاکستان آ جاسکدے نیں۔ مینوں بڑی آس تے تانگھ اے ہی اوہ ایہناں عمارتاں
دی تواریخی تے پرانی ڈول اپنیاں آون والیاں نسلاں لئی سانجھ کے رکھن گے۔

تھلے میں اوہ خط دے رہیاں جیہڑا میں واپس آ کے پاکستان تے ہندوستان دے کئی
مشہور اخباراں دے ایڈیٹراں نوں لکھیا۔ تے ایہہ خط اک ہندوستانی تے اک پاکستانی اخبار وچ
وی چھپیا۔

”میں پاکستان جان والے سکھ یاتریاں دے جتھے دا حصہ ساں۔ اسیں حسن ابدال (پنچ
صاحب) ننکانہ صاحب تے لہور (ڈیرہ صاحب) ٹھہرے۔ اسیں تھوڑے چر لئی منڈی چوہڑا کانا
(سچا سودا)، ایمن آباد (چکی صاحب، لالو دی گھوہی)، روڑی صاحب تے کرپار پور وغیرہ وی

گئے۔ میں تیبہ سالوں دا ہاں تے ایہہ پاکستان دا میرا پہلا پھیرا سی۔ میں ویزہ دین لئی پاکستان سرکار دا تے چنگے انتظام کرن اُتے صوبہ پنجاب دی سرکار دا تھورایت ہاں۔ میں سکھ یاتریاں لئی اچھی ریل گڈی چلان تے پاکستان ریلوے تے رکھی تے امداد دے چنگے انتظام لئی پنجاب پولیس دا وی شکریہ ادا کرناں۔ ایہناں دوہاں کھاتیاں دے لوکاں ساہنوں کھڑے متھے جی آیاں آکھیا تے ساڈی سیوا کیتی۔

پاکستان وقف بورڈ تے پاکستان سکھ گوردوارہ پر بندھ کمیٹی گوردواریاں دی بھال لئی جو کر رہے نیں اوہ سلاہن جوگ اے۔ تے چھیکڑ وچ میں لہندے پنجاب دی لوکائی دا شکریہ ادا کرنا جیہڑے بڑے مہمان نواز نیں تے اوہناں دی وجہ نال اتھے ساڈا وقت سوہنا گزرن دا سبب بنے۔ میں کئی بلی تے اوہناں نال پتے تے فون نمبر وی وٹائے پر بد قسمتی نال میں کجھ نال ایہہ وٹاندرا نہیں ہو سکيا کیوں جو ساڈے جان ویلے اوہ ڈیوٹی تے نہیں سن اوہ صرف جاندی ویری ساہنوں نکانہ صاحب ریلوے سٹیشن تے ای ملے۔ میں، میرا بھراتے باپو اوہناں نال ڈھیر گلاں کردے رہے تے فیر ٹرین سٹیشن توں نکل پئی۔

میں دلوں دُعا کردا ہاں کہ دوہاں مُلکاں وچکار سارے رہندے مسئلے وی نہر جان تے آون آلے ویلے وچ کدی وی ایہناں مُلکاں دے بہادر پتر آپس وچ لڑ کے نہ مرن۔ میں اوس دیہاڑے دا خواب ویکھنا جدوں ایہہ دوویں مُلکاں دا سانگا یورپین یونین دے مُلکاں والا ہو جائے گا جیہناں وچ وپار تے لوکاں دی آوا جائی سوکھی ہو جاوے گی۔ میرے ہار دوہاں پنجاباں وچ وسدے کئی ہور لوکاں دی وی ایہو آس کردے نیں۔

جان لینن دے اک گیت ”خیال، سوچ تصور“ اک لائن اے:

تُسیں آکھدے او کہ میں سُفنے ویکھناں
پر ایہہ خواب ویکھن والا میں اکوای نہیں“

نہیں
مٹی

لبھنے
نہ

لال
پھروں

گواچے
جوگیا

کد کسے جگراتے کٹنے

پہلی وڈی لام چھڑ چکی سی۔ انگریز حاکماں پنجاب دیاں ماواں کولوں پتر کھوہ کے دُنیا دے دکھو دکھ محازاں تے بلدی ہوئی جنگ دی اگ دا بالن بن لئی سٹ وگائے سن۔ 1915ء دا سماں سی جدوں گجرات دے نیڑ لے جگ دُھمے قصبے کنجاہ وچ اک مذہبی گھرانے دے درس تدریس نال جڑت رکھن والے میاں غلام محی الدین تے اوہناں دی گھر والی بی بی فضل نُونوں رب نے اک بھاگاں والا پتر دتا، جیہدا ناں محمد شریف خاں رکھیا گیا۔ ایس ناں وچوں علم ہندسہ دی رُونال 1333 ہجری نکلا سی، جیہڑا عیسوی حساب نال 1915ء ای بندا اے۔ اوس ویلے کسے نوں رتی بروبرگمان وی نہیں سی کہ اج دا ایہہ بال کدے ایڈا وڈا شاعر تے سُر ت وند عالم بنے گا کہ پنجابی ادب دے امبر دا اک تارا گنیا جائے گا، جیہدی لوء نہ صرف پنجابی ادب دی ہر گٹھ نوں روشناسی سگوں شوق دے پاندھیاں نوں نویاں نویاں راہواں وی سچھا سی۔

شریف ہوراں میٹرک دا امتحان 1930ء وچ سناتن دھرم سکول کنجاہ توں پاس کیتا اتے 1933ء وچ گورنمنٹ انٹرمیڈیٹ کالج گجرات (کچھری روڈ اُپر اج دا نارمل سکول) توں ایف اے کیتا۔ اپنے والد صاحب دیاں کوششاں نال فوج وچ اپر ڈویژن کلرک بھرتی ہوئے پر تھانے دی رپورٹ موجب کانگریس نال جڑت رکھن پاروں نوکریوں کڈھ دتے گئے۔ عطاء اللہ شاہ بخاری دے سفارشی رقعے راہیں حفیظ جالندھری ہوراں نال تعلق بن گیا ہو یا سی۔ جدوں حفیظ صاحب فوج وچ سانگ پبلٹی آرگنائزر بنے یعنی گیتاں راہیں فوجیاں دے حوصلہ ودھاؤ اوہناں شریف صاحب نوں دلی وچ جمنا کنارے فلیگ سٹاف روڈ اُتے وسدے اپنے دفتر سد لیا۔ اوہ شریف صاحب نال پُتراں وانگ پیار کرن لگ پئے سن۔ اتھے وی کجھ چر نوکری کیتی جیہڑی

تھانے ولوں تصدیق نہ ہو سکن دے خدشے پاروں چھڈ کے گھر ٹر آئے۔ ایسے پریشانی وچ منشی فاضل اتے نال ای بی اے کیتا۔ ایہہ 1943ء دی گل اے۔ اپنے اک سجن پیر غلام عباس ہوراں دی صلاح من کے لہور بی ٹی وچ داخلہ لے لیا جیہدا خرچہ اوہناں دی بیوی نے گھر دیاں توں چوری اپنا زیور وچ کے بھریا۔ ایہناں دناں وچ ای اوہ پریت نگر دے پاندھی وی بنے، جتھوں اوہناں انسانیت نال پیار دا سبق پڑھیا۔ اتھے ای اوہناں دی ملاقات امرتا پریتم جی نال ہوئی۔ اوپندر ناتھ اشک ہوراں نال وی اتھے ای جان پچھان ہوئی جیہناں شریف صاحب دی نظم ”پسپائی“ نوں اپنے اُچھے نوٹ نال چھاپیا۔

بی ٹی کرن مگروں اپنے اک سنگی احسان الحق سلیمانی ہوراں دے کھڑا کرن تے کنجاہ وچ اوہناں دے اسلامیہ ہائی سکول وچ کجھ چر پڑھایا۔ عارضی طور تے اک نیڑلے پنڈ دے سکول وچ ہیڈ ماسٹر وی رہے۔ پاکستان بنن مگروں کنجاہ وچ سناتن دھرم سکول دی عمارت وچ نویں قائم ہوون والے پبلک ہائی سکول وچ وی دو سال علم دا نور ورتایا۔ اوہ انگریزی دے اُستاد وجھوں مشہور ہوئے۔

1953ء وچ اوہناں سرکاری نوکری وچ پیر پایا اتے گورنمنٹ ہائی سکول پھالیہ وچ اُستاد لگ گئے۔ اوس ویلے تیکر اوہناں کالج وچ لیکچرر بنن نوں اپنی منزل متھ لیا سی اتے اوہدے لئی آہر وی چھوہ دتے سن۔ لہذا 1954ء وچ ایم اے اردو تے 1956ء وچ ایم اے فارسی پرائیویٹ طور تے کر گھدے۔ کجھ چر گورنمنٹ کالج سیٹلائٹ ٹاؤن راولپنڈی وچ اُستاد مقرر ہوئے پر ایہہ نوکری وی چھیتی گھس گئی۔ زمیندار کالج گجرات وچ فارسی اُستاد دی خالی اسامی لئی انٹرویو دتا پر اوہناں دی تھاویں کسے سفارشی نوں رکھ لیا گیا۔ نویں بھج دوڑ کر کے گورنمنٹ ہائی سکول خوشاب وچ ملازمت لہی۔ 1959ء وچ انت نوں اوہ گورنمنٹ کالج اٹک وچ فارسی دے اُستاد لگ گئے اتے فیر اوٹھوں گوجر خان تے وت جہلم دیاں دوہاں کالجاں وچ پڑھاون مگروں 1973ء وچ ریٹائر ہوئے۔ 1973ء توں 1980ء تک اورینٹل کالج پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ پنجابی وچ علم دا چانن ونڈیا۔ اوہ دوں نجم حسین سید شعبے دے چیئرمین سن اتے محمد آصف خان سید علی عباس جلاپوری اتے شہباز ملک اوہناں دے سنگی استاد عالماں دی ایہہ کہکشاں پنجابی دے علمی عروج دا دور سی جیہنوں چھیتی ای مارشل لاء دے سورج گرہن نے اپنی لپیٹ وچ لے لیا۔

کنجاہی ہوراں کجھ عرصہ ڈاکٹر وحید قریشی ہوراں نال وی کم کیتا۔ 1980ء وچ ای اوہ

پنجاب یونیورسٹی نوں رب راکھا آکھن مگروں مقتدرہ قومی زبان نال نتھی ہو گئے۔ اکیڈمی آف لیٹرز اتے لوک ورثہ نال وی اوہناں دی جڑت رہی۔ سینٹرل کالج دے زمانے توں ای ریڈیو اتے بعد وچ ٹی وی اُتے وی گاہے بگاہے درشن دیندے رہے۔

1988ء وچ اوہ پکے پکے گجرات آگئے اتے مرغزار کالونی بھمبر روڈ واسا کیتا، جتھے اوہناں اپنے سجن اتے نامور لکھاری ٹھیکیدار رشید احمد ہوراں دے آہراں پاہراں تے مدد نال مکان اُساں لیا ہو یا سی۔ اپنی والدہ اتے فیر بیگم دی موت مگروں اوہ اپنی کلی کلی دھی خالدہ ہوراں کول آگئے اتے فیر جنوری 2007ء نوں اتھے ای حیاتی دے اخیر ی ساہ پورے کیتے۔ ایہہ گھر وی مرغزار کالونی وچ ای واقع اے۔

کنجاہی جی نے دینی تعلیم دیون وچ نیک نامی رکھن والے اک گھرانے وچ اکھ کھولی جتھے دے ماحول وچ عربی اتے فارسی رچی ہوئی سی۔ علامہ غنیمت کنجاہی اپنی فارسی شاعری تے اُچھا مثنوی ”نیرنگ عشق“ دی وجہ کر کے پورے ہندوستان تے ایران تک شہرت دے ٹل کھڑکا چکے سن۔ کنجاہ وچ علمی ادبی فضا ہوون کارن نکے وڈے اوہناں دی عظمت نوں سلام کردے سن اتے اوہناں دی جگت متا نوں اپنے لئی مان جوگ سمجھدے سن۔ اوہنیں دین شریف ہوراں دے من وچ اک سدھر دی کونپل کھڑی کہ شالا رب اوہ گھڑی کدی لیاوے جدوں میرا ناں وی علامہ غنیمت وانگ ادبی فضاواں وچ گونجے۔

کنجاہ وچ ہفتہ وار مشاعریاں دی ریت سی، جیہدے وچ اوس سے شریف کنجاہی ہوراں توں عمروں وڈیرے شاعر ملک عظمت، ملک عبدالقادر خوشتر، حکیم شاہسوار تے شیخ اشرف ول سماں بندھے سن۔ شریف ہوراں دی اوہناں نال دوستی کیہ ہوئی من وچ لگیا سدھراں دا ون بوٹا پھلن پھلن لگ پیا۔ سونے تے سہاگہ ایہہ ہو یا کہ احرار دے جلسے وچ کنجاہ آئے ہوئے سید عطاء اللہ شاہ بخاری ہوراں جدوں شریف صاحب دے شعر سُنے تے گُن بھانپیاں ہو یاں اوہناں نوں جھٹ اصلاح دی مت چا دتی اتے نال ای اک رقعہ اوس ویلے دے سبھ توں سر کڈھ شاعر حفیظ جالندھری ہوراں دے ناں لکھ پھڑایا۔ حفیظ ہوراں نے شریف صاحب وچ چھپے ہنرتے کمال نوں اپنے پیار تے سلاہنا نال ہور ترکھیاں کردتا۔ کبھے پکھی سوچاں، لوک پیار اتے رواداری اوہناں دی پچھان بن گئی۔ اپنے نالوں عمروں نکے جے نیر ہوراں نال اوہناں دی مثالی دوستی اتنے ساہواں تک نہی۔

کنجاہی ہوراں دی کوتا دی ٹورتے کامیابیاں وچ پروفیسر چودھری فضل حسین ہوراں دی سجائی دا وی بھرواں حصہ اے۔ 1945ء وچ زمیندار کالج دے پرنسپل تاج محمد خیال ولوں کرائے گئے اک کل ہندوستان مشاعرے وچ شریف ہوراں کنجاہوں آن کے رلت کیتی۔ اتھے ای بی اے دے پڑھیاں چودھری فضل حسین سچل شاعری دی کھچ اتے لاگلے قصبے کنجاہ دا ہون کر کے اوہناں دے نیڑے لگے۔ جان پچھان ہوئی اتے فیرنگھے متر بن گئے۔ چودھری صاحب ایس دوستی دے پنگرن نگروں ڈھیر عرصہ زمیندار کالج وچ فارسی دے اُستاد رہے۔ کجھ سال اسلامیہ کالج گوجرانوالہ دے پرنسپل بنے تے انت نوں فیر زمیندار کالج دے پرنسپل دی حیثیت نال 1983ء توں 1988ء تیک رہے۔ اوہناں ایہہ ذمہ داری بڑے شاندار طریقے نال نبھائی۔ اتے کالج نے وی ایس سہ ڈھیر نصابی اتے غیر نصابی کامیابیاں ٹکے متھے اُپر سجائے۔ ایس سارے عرصے وچ کنجاہی جی اتے چودھری فضل حسین ہوراں دا پیر پیر تے جوڑ میل ٹگا رہیا، جتھے جتھے وی شریف صاحب رہے، چودھری صاحب دا آون جاون لگا رہندا۔ چودھری صاحب دے سجن پال سبھا، خلوص، نگھ، پیار اتے متراں دیاں اوکڑاں نال نبجھن دے ٹھک نے شریف صاحب نوں اپنے وگن وچ ول لیا۔ اوہناں دے پیرین تے ای شریف صاحب نے ایم اے اردو تے فیر ایم اے فارسی کیتا۔ چودھری صاحب دا شمار زمیندار کالج دے دھرنٹھ پروفیسراں وچ ہوندا سی۔ شریف صاحب نوں ایم اے دے سلپس لئی لوڑیدیاں سبھ کتاباں کالج لائبریری وچ موجود کراندے، جتھوں اوہ ہر ویلے شریف صاحب دی پہنچ وچ ہوندیاں۔ انج شریف صاحب نے ایہہ منزلاں سوکھ نال نبیڑ لئیاں۔

گورنمنٹ ہائی سکول خوشاب توں گورنمنٹ کالج اٹک تک دا پندھ مکاون تک لیکچررشپ شروع کران وچ وی چودھری صاحب دی ہلاشیری دا دخل سی۔ کنجاہی ہوری اپنی جھاکل سبھا پاروں میل ملاپ والے معاملے وچ ڈھلے سن پر چودھری فضل حسین ہوراں اوہناں نوں نت دیہاڑے مشاعرے اتے ادبی محفلاں وچ سدھی رکھنا۔ اوہناں نوں بلا کے رجویں عزت دینی، ڈھڈوں احترام کرنا اتے اپنے آپ نوں ہمیشہ اوہناں دا ”بستہ بردار“ آکھنا۔ اپنی کلاس وچ پڑھیاں سائمنے اوہناں دی شاعری دے گن گاوندیاں رہنا۔ لمیاں لمیاں نظماں زبانی یاد کرن وچ اوہناں نوں ملکہ سی۔ سُناون دا ڈھنگ جگوں وکھرا سی۔ ایہہ اسٹا ایہہ نکلیا کہ شریف صاحب دی شاعری دی واشنا چودھری صاحب دے شاگرداں، دوستاں، میلیواں اتے ساکاں سیناں وچ ہر پاسے کھلر

گئی۔ شریف صاحب نوں پنجابی ادبی بورڈ دا ممبر وی چودھری صاحب نے دھکو زوریں بنوایا سی۔
چودھری فضل حسین ہوراں دی سنگت وچ ای شریف صاحب نے چھاواں پٹھ سہانے
جھٹ مانے اتے دو پل ہسن دا دل سکھیا۔ پروفیسر چودھری فضل حسین، ٹھیکیدار کرامت اتے
چودھری اصغر علی گھراں ہوراں نال مجلس وچ بیٹھیاں شریف ہوراں دے مکھ تے ٹھہرے شانتی
اتے نئے نئے ہاسے دے پھل کھڑدے میں ڈھیر واراں ویکھے۔ واری سر لطیفہ وی سنا لیندے۔
ایہہ رونقاں کدی رشید صاحب دے گھڑ کدی گھراں صاحب دی بیٹھک کدی مرغزار کالج دی
پرنسپل صاحبہ دے دفتر وچ جگدیاں تے کدی میرے کلینک یاں گھرنوں بھاگ لگ جاندے۔
کنجاہی ہوراں دی شاعری دی پلوٹھی دی کتاب ”جگراتے“ 1960ء وچ پہلی وار ڈاکٹر
جگتار سنگھ ہوراں نے لدھیانے توں چھاپی۔ ایہہ گورکھی اکھراں وچ سی۔ لوک مکھی (فارسی) لپی
وچ ایہدے لاہور توں چھپن دی واری 1963ء وچ آئی۔ ایہدا انتساب اوہناں اپنے گوڑھے
متر چودھری فضل حسین ہوراں دے ناں کیتا اتے نال ای نظماں سناون دے سارے حقوق وی
اوہناں دے ناویں ای لا دتے۔ ایہہ اک طرحاں چودھری صاحب دیاں اوس ویلے تک دیاں سبھ
مختیاں تے اُلقتاں دا جواب سی۔

”جگراتے“ دیاں لگ بھگ ساریاں نظماں پنجابی رہتل دے رنگ وچ رنگیاں ہوئیاں
نیں۔ ایہناں وچ پنجاب واسیاں دے جذبے روئے سدھراں، ٹھہراں، مجبوریاں اتے بے وسیاں
ساہ لہندیاں محسوس ہوندیاں نیں۔ شریف صاحب اپنے سمکالیاں وچوں نوکلکتا اتے وکھرپ
رکھدے سن کہ اوہناں سبھ توں ودھ پینڈو جیون ہنڈایا سی، ایس لئی اوہناں دی شاعری وچ تھاں
تھاں پنجاب دے گراواں دی رہتل دے منظر نامے کھلرے پئے نیں۔ ”ویر توں کنجاہ دا ایں“
”کھیڈ لے“ ”بگلے تے چھیاں“ ”تیرا پنڈ“ ایہدیاں بڑیاں سوہنیاں مثالاں نیں۔ شریف صاحب
نووں آپ ”جگراتے“ وچوں ایہ لائناں بہوں پسند سن:

کیہ ہو یا پنڈھ سارا اگے
کیہ ہو یا دن سر توں ڈھلیا
جیون پینڈا ڈونگھا نیا
پرانج دُھے سڑیاں دُھدل پھلیاں
کچھ نہیں بندا

اوہو جھٹ سہانے
جیہڑے چھاواں پیٹھ وہانے

اوہناں اپنے اندر لے باغی دی آواز نوں کدی وی نہ دبایا اتے مکروہ نظام دے کوچھ
اتے جبر نوں نند دے رہے۔

کوئی کسے دی سُندا ناہیں اتھے گُوک روال
انھے راجے دی نگری، اُنج ہر کوئی کتوال

آپ دی پنجابی شاعری دی دوجی کتاب ”اوڑک ہوندی لوء“ دے ناں نال 1995ء
وچ چھاپے چڑھی۔ اصلوں ایہ اوہناں دیاں 1980ء توں پہلاں سرجیاں نظماں اتے غزلاں دا
بھرواں پوراے۔ ونگی لئی کجھ شعر:

مونہوں بھاویں گل نہ نکلے ہوٹھ پھڑک کے رہ جانڈے نیں
کہنے والے انج وی اپنے دل دیاں گلاں کہہ جانڈے نیں

تیرے انٹر کانٹی نیٹل توں کیہ جانیں گُنھ پکاونا
نہ توں وڈھ چنے نہ سرگھی اٹھ کے چکی جھوئی

1962ء وچ کنجاہی ہوراں مغربی پنجاب وچ تنقید دی پہلی کتاب لکھ کے اک گھاٹے
نووں پورن دا چارہ کیتا۔ ایس انملی کتاب دا ناں ”جھاتیاں“ اے۔ مارکسی اتے نفسیاتی تنقید دا
سوہنا نمونہ اے۔ ایہدے راہیں پنجابی پڑھت کار سوتنی اتے نویکلی پنجابی نثر دے سواد دے جانو
بنے۔ بی۔ ٹی کردیاں سنٹرل ٹریننگ کالج دے اُستاداں دی پیار بھری توجہ، مارکس تے ایڈلر وچ
دلچسپی اتے کالج دی لائبریری توں پورا پورا لابھ چکن دے سٹے ای شریف صاحب وچ پرکھ دا
سبھا اُسریا اتے اٹکل پکیری ہوئی جیہدے پاروں ایہہ تنقیدی مضمون لکھے جیہڑے ”جھاتیاں“ دے
کہنے نیں۔

1977ء وچ اوہناں دی طبع نے اک نواں راہ لبھیا اتے ترجمہ کاری دے میدان وچ

اپنی دھاک بٹھا دتی۔ اوہناں علامہ اقبال دیاں تین کتاباں ”جاوید نامہ“ ”خطبات اقبال“ اتے ”علم الاقتصاد“ دا پنجابی نثر وچ ترجمہ کر دکھایا۔ ایہہ اوہناں دی پنجابی زبان نال محبت تے ہے ای سی جیہنے اوہناں کولوں اپنے من پسند شاعر نوں اپنے پنجابی پڑھا کاں دے ہور نیڑے کرن دا جتن کرا دتا۔ ایہہ کتاباں ”بزم اقبال“ نے چھاپیاں سن جیہدے سیکرٹری تدوں احمد ندیم قاسمی سن۔ ایہہ اک سوکھا، سلیس اتے با محاورہ ترجمہ کاری دا عمدہ تجربہ سی۔ اوہناں بڑیاں اوکھیاں اصطلاحواں تے ترکیباں لئی نویں نویں لفظاں دی گھڑت پنجابی نوں دان کیتی۔ گھمبیر ترکیباں دے وٹے وچ انج دے چجوں اتے ڈھکویں اکھر کڈھ لیاوندے نیں کہ ال آنے اڈ کھلوندی اے۔ علم الاقتصاد اک خشک تے تکنیکی جیہا مضمون اے۔ پر اوہناں ایہدیاں ٹرماں لئی اپنے سوہنے وٹاویں لفظ گھڑے نیں کہ رہے نام سائیں دا۔

1978ء وچ اوہناں اپنی اماں جی دی تانگھ نوں آدر دیندیاں سویاں پنجسورہ دا پنجابی نثر وچ ترجمہ کیتا۔ خطبات نبوی ﷺ نوں وی سوہنا پنجابی روپ دتا۔ 1979ء وچ اوہناں پنجابی لغت ڈولی۔ ایہہ وی اوہناں دے پنجابی نال پیار اتے اوکھ پسند طبع دی کرامت سی کہ وڈے اداریاں دے کرن والے کماں دا بھار اپنے موڈھیاں اُتے چالیندے۔ اتے پنجابی دی چھت دے مکھ مار دے رہندے۔

1985ء وچ اوہناں محکمہ اوقاف پنجاب دے مل ورتن نال اک کتاب ”شاہدولہ۔ حیاتی اور تعلیمات“ سرے چاڑھی جیہدے وچ اوہناں دی حیاتی، کرنیاں اتے وچاراں اُپر چانن پان توں وکھ شاہدولہ صاحب نال منسوب نک سرے چوہیاں دی بیماری دا جینیاتی ویروا وی شامل سی۔

اوہناں دا فکری مہاڑ لسانیات ول ہون دی وجہ کر کے اوہناں لفظاں دی ساخت اتے مماثلت اتے گوہ کرنا شروع کیتا۔ 1991ء وچ اوہناں دی Punjabi Scandinavian Language Contact ناں دی اک پونے دو سو صفحیاں دی کتاب اے۔ ایہہ اوہناں دی اکلوتی انگریزی کتاب اے جیہدے وچ اوہناں پنجابی اتے سکینڈے نیوین زباناں نارویجن، ڈینش اتے سویڈش انگریزی کتاب اے جیہدے وچ اوہناں پنجابی اتے سکینڈے نیوین زباناں نارویجن، ڈینش اتے سویڈش وچکار لگ بھگ 2000 سانجھے لفظاں دا ویروا کیتا اے اتے نال ای ایہہ نظریہ وی پیش کیتا اے کہ آریاواں توں وی الروں اوہناں علاقیاں دے لوکاں ہندوستان دی جوہ

ول مونہہ کیتا اتے اتھے آن و سے سن۔

قرآن شریف دا پنجابی ترجمہ 1996ء وچ چھپ کے کتابی شکل وچ ساہمنے آیا۔ ایہہ اوہناں دی اک رمضان شریف توڑ کے دوجے رمضان شریف تک پورے اک سال دے کشت دا نتیجہ سی۔ ایہہ اک انملا مقدس جتن نال ہے ای سی جیہدے وچ نیکی دی راہ اُتے اُتے ٹرن دا احساس قدم قدم تے موجود سی پر ایہدے پاروں پنجابی زبان تے ادب اُتے وی ڈھیر احسان چا کیتو نیں۔

ترجمے دے ایس ڈھنگ نوں نہ تے ایس سدھی ساویں نثر آکھ سکدے آں تے نہ نظم دا انگ۔ سگوں ایہہ آزاد شاعری دا اک من موہنا نمونہ ایں جیہدے وچ قرآن شریف ورگی روانی تے ردھم موجود اے جیہڑی الحمد توں لے کے والناس تک اکو جیہی قائم اے۔

ایہہ پنجابی نثر لکھن دا اک سوہنا تے سچھل تجربہ اے جیہدے وچ اوہناں ہزاراں نویں لفظاں تے ترکیباں دی گھڑت پنجابی دی جھولی پائی اے۔ ایہہ وی ثابت کر دتا اے کہ پنجابی وچ نثر لکھن دا ڈھنگ اپنایا اتے رواج دتا جاسکدا اے۔ اجیہا ڈھنگ جیہدا خمیر پنجاں دریاواں دی دھرتی وچوں اٹھیا ہووے اتے جیہدی سدھی نال وی جڑت ہووے۔

”رگ وید“ اک جہات“ 29 جنوری 2004ء نوں المیر ٹرسٹ لائبریری ولوں چھپ کے ساہمنے آئی۔ ایہہ لسانیات دے زاویے توں اک مڈھ قدیمی کتاب نوں سمجھن سمجھاوون دا اک چارہ اے۔ اتے شریف صاحب دی رواداری اُتے مبنی سوچ دا اک نتیجہ وی۔

”جپ جی۔ اک جہات“ 29 جنوری 2005ء نوں ورتیجی۔ ایہہ گورو گرنٹھ صاحب دے مڈھلے حصے ”جپ جی“ دے سوکھی پنجابی اتے اردو وچ ترجمے اُتے مشتمل اے۔ ایہہ گورو نانک جی دے توحیدی پیغام نوں سوکھے سبھا سمجھن دی اک سوہنی کوشش اے۔

اکتوبر 2005ء وچ ای کنجاہی ہوراں دی پنجابی وچ لکھی جیونی ”ساہواں دا ویزا“ دے ناں نال اک بڑی سوہنی کتاب دی شکل وچ ساہمنے آئی۔ ایہہ وی المیر ٹرسٹ لائبریری ولوں عارف علی میر ہوراں دی بڑی انملی تے بے مثال کوشش آکھی جاسکدی اے۔ ایہنوں ایس اج تیکر دی پہلی پنجابی جیون کتھا کہہ سکدے آں، کم از کم لہندے پنجاب وچ۔ ایہدے وچ کچھلی پوری صدی دی سماجی، معاشی، سیاسی، مذہبی اتے ادبی تاریخ دے بڑے نادر حوالے نیں۔

اوہ کسے صلے ستائش دی پرواہ کیتیاں بغیر پنجابی زبان دا مونہہ مہاندرا سوارن وچ جُٹے

رہے۔ اوہ آپ مہارے ای ایہدے گھاٹے کمیوں پورن دے ، واہ لاندے نہ تھکے پنجابی زبان سدا اوہناں تے مان کریندی رہی۔

انج اردو لئی وی اوہناں دا کم ودھیری اہمیت رکھدا اے۔

رسل دی کتاب "Roads to Freedom" دا اردو ترجمہ "آزادی کی راہیں" "آزاد سماج" گورونانک دے کلام دا اردو روپ "کہے فرید" دے ناں توں بابا فرید دی شاعری دا اردو ترجمہ خطبات اقبال دا اردو ترجمہ نثری ترجمہ اتے پیر وارث شاہ دا اردو نثری ترجمہ ایہہ سبھ تراجم نیں۔ اوہناں دے اردو کلام دے دو مجموعے "لمحوں کا صحرا" تے "سورج ، سوچ اور سائے" ناں نال چھپے جیہناں وچ زیادہ تر چڑھدی جوانی دے دنوں دا کلام شامل اے۔

شریف صاحب دی فارسی شاعری دی اک کتاب "دور دل" دے ناں نال چھپی۔

اوہ شخصی پکھوں انتاں دے بھلے مانس، خاموش طبع ، دو جیاں دا ہر طرحاں خیال رکھن والے رُوح سن۔ کسے دا دل نہیں سی دکھاندے۔ شرافت اتے مروت اوہناں دے ہڈاں وچ رچی ہوئی سی۔ لفظ ناں نوں وی ہاں دے گڑ وچ لکا کے رہندے ہت اگلا بندہ رنج نہ ہو جاوے۔ اُچ پدھر دا شاعر ہوندیاں ہویاں وی گھمنڈ یا شاعرانہ تعلی وال برور نہیں سی۔ اپنا شعر سناوندیاں وی جھک جاندے سن۔ اگر مجلس وچ شعر سناون دی فرمائش ہوندی تے چودھری فضل حسین ہوراں ول اشارہ کر کے آکھدے اودھروں سُن لو۔ چودھری صاحب نوں اوہناں دا سارا کلام تقریباً یاد سی۔ سناوندے انج سن کہ حق ادا کر چھڈدے سن سناون دا۔ چودھری صاحب نے ای شریف صاحب نوں "جگراتے" دیاں دو مشہور نظماں وچ دو لفظ بدلن لئی آکھیا سی۔ آپ ہمیشہ اوہ بدل کے ای سناوندے سن۔

پنجابی زبان تے ادب وچ اوہناں دا ناں بہوں اُگھڑواں اے۔ اوہ نویں پنجابی شاعری دے موڈھیاں اتے معماراں وچوں اک نیں۔ امرتا پریتم، موہن سنگھ، احمد راہی اتے شریف کنجاہی پنجابی نظم دے تھم آکھے جاسکدے نیں۔ میری جاچے اوہ جے "جگراتے" مگروں کجھ وی نہ لکھدے تے فیروں وی اوہناں دی ایہو تھاں رہنی سی۔ باقی رچناواں نال تے اوہناں پنجابی زبان تے ادب ہر دین تے دین پئے چاڑھے نیں۔ اوہناں دا ناں پوری دُنیا وچ بڑے آدر عزت نال لیا جاندا اے۔ اتے ایہہ گل گجرات تے کنجاہ دے واسیاں لئی بڑی مان جوگ اے۔ ون دے ایس سنگھنے بوٹے دی چھاں پنجابی ادب تے سدا رہسی۔ 2007ء نوں اوہ موئے نہیں

چودھری فضل حسین ہوراں دے لفظاں وچ ”پورے ہوئے نیں“۔ اوہناں نوں کنجاہ وچ علامہ
غنیمت کنجاہی دی سچی باہی دفنا کے کنجاہ دے وفائیت لوکاں جیہڑا امر مقام دتا اے، ایہہ اصلوں
شریف کنجاہی ہوراں دی کیتی لاہن دا اک حیلہ اے۔

اوہناں دی پہلی تے اُچی سچی شاعری دی کتاب ”جگراتے“ آہی پر جد ایہدیاں دُھماں
چوہیرے کھلر گئیاں تہ اوہناں ایہہ جگراتے باقی دی ساری حیاتی لئی سیہڑ لے۔ اوہناں دا سارا کم
عیش آرام دی زندگی نوں تَجَن تے جگراتے من وچ وسا لین پاروں ای سرے چڑھیا۔ کرنل
الیاس ہوراں کدی ایس شعر راہیں اوہناں نوں سلاہنا دے پُھل پیش کیتے سن:

سدا نہ چنن بُور رُکھاں نوں سدا نہ سنگ ہمراہی
کد کسے جگراتے کٹنے وانگ شریف کنجاہی

مرن دا شوقین، منیر نیازی

سفر دی رات مُک گئی۔ سائیں منیر نیازی رحمۃ اللہ علیہ حیاتی دا دریا پار کر گئے۔ منگل، 26 دسمبر 2006ء اوہناں دے کوچ دا دن مٹھیا گیا سی۔ اوہ اُناسی سال دے سن۔ منیر اوہناں لوکاں چوں سن جیہڑے کدیں نہیں مردے پر اوہناں نوں مرن دا بڑا شوق ہوندا اے۔ اوہناں نے آپو کہا سی:

گجھ اُنج وی راہواں اوکھیاں سن
گجھ گل وچ غم دا طوق وی سی
گجھ شہر دے لوک وی ظالم سن
گجھ مینوں مرن دا شوق وی سی

تے اوڑک منیر دا شوق پورا ہو گیا۔ موت جھاتی پائی تے منیر نوں نال لے گئی۔ پر اوہ کتے وی نہیں گئے۔ گجھ لوک اجیہے ہوندے نیں جیہناں دی زندگی موت نال مُک نہیں جاندی۔ منیر وی اوہناں لوکاں وچوں نیں۔

میں ایس گل نوں ذرا دو جے لفظاں وچ کہنا چاہواں گا، جدوں کمیونی کیشن دا کاریکرم چل رہیا ہووے اوس ویلے شبدتاں کناں وچ گھل جاندے نیں پر سمجھ اپنی تھاں توں نہیں ہلدی۔ سُنن تے پڑھن والا اپنی سمجھ ورتدا اے۔ اِنج دو جے بندے کول جا کے شبدتاں دا انواد ہو جاندا اے۔ شبدتاں دا ارتھ بدل جاندا اے۔ میرا مطلب اے میں اوہناں لوکاں وچوں نہیں، جیہناں لئی لوک مر جاندے نیں۔ موت کسے نوں مٹا نہیں سکدی۔ موت اک ٹرانزٹ لاؤنج اے جتھوں لوکی جہاز بدلے نیں۔ منیر نیازی اِنج وی حیات اے پر منیر نیازی بارے گل کرنا اِنج ای اے جیویں

کسے ڈونگھی تے تل پائی جھیل وچ کسے ٹٹے ہوئے ڈالے دی بیری سٹناں۔ منیر دی زندگی ایک لمی کوتا ورگی اے۔ اک اجیہی لوگ داستان جیہڑی ہر دوپہر نوں توتاں دی نگھی چھاں تھلے وت وت پڑھی جاندی اے۔ کدیں لگدا اے منیر دی شاعری اک جیوندی جاگدی گڑی اے جیہڑی رستہ بھل گئی اے تے اوہنوں راہ وکھان لئی کل جہان اٹھ کے ٹر پیا اے۔

منیر نیازی دی حیاتی دا پینڈا ضلع ہوشیار پور دے اک نکے جیہے پنڈ خان پورتوں شروع ہو یا سی۔ رستے وچ سری نگر وی آیا، بہاولپور تے ساہیوال وی پر اوہناں دی ڈاچی لہور آکے بہہ گئی تے فیر ایہہ شہر اوہناں دا شہر بن گیا۔

منیر سمندری فوج وچ نوکری وی کیتی پر کدیں ایس نوکری دا ناں بھل کے وی نہیں لیا۔ ایہہ ملازمت اوہناں دی حیاتی دا ہک گجھا کچھ سی۔ ایس ملازمت دی یاد شاید پانی دا اوہ استعارہ اے جیہڑا اوہناں دی شاعری دا ہک وڈا رچا اے۔

ایس زمین تے ٹردے جاو اگے ملے گا پانی
 ایس زمین نوں پُڈے جاو تھلے ہووے گا پانی
 چارے پاسے مل کے بیٹھا، لا کے پھایاں پانی
 چن نوں ویکھ کے شوکراں مارے وانگ سودائیاں پانی

منیر دی شاعری تے شخصیت دا دائرہ اینا وڈا اے جو میرے جیہے بونے دی نگاہ او تھے تیک نہیں اپڑ سکدی۔ اوہ ہک اجیہا jade اے، جیہدے ہزاراں شیڈ نیں۔ سمجھ نہیں آوندی کہ کھیڑے کھیڑے shade دی گل کراں۔ اوہدی شاعری ایس ویلے دا سبھ توں وڈا لیکھا اے۔ اوہدے نال پتائے ہوئے زمانے کہانیاں ورگے نیں۔ میں اوہ کہانیاں سناؤناں چاہناں پر لگے گا جو میں اپنی سیلزمین شپ کر رہیا ہاں۔ ایہہ کہانیاں میں ضرور لکھاں گا تے تہانوں سناواں گا۔ ایہہ کہانیاں سپ دیاں صفتاں ورگیاں نیں۔ کلا دے اوس سپ دیاں صفتاں ورگیاں جیہنوں منیر کیلیا ہو یا سی۔ اوہ کہندا اے:

مہک ہووے تے او تھے سپ
 سُر ہووے تے او تھے سپ
 دھرتی پٹھ ہنیریاں اندر
 زر ہووے تے او تھے سپ

اک دن ، سحر دوپہریں میں تے اعجاز بٹالوی چینیز لچ ہوم وچ بیٹھے شاعری دے رُکھ گن رہے ساں۔ اعجاز کیہا: مسعود! تینوں نہیں لگدا جو منیر نوں ویرن نظر اوندے نیں؟ مینوں اوس ویلے مجید امجد ہوراں دی گل یاد آئی جو منیر دی شاعری آسمانی طاقتاں دا چمکار نہیں، ایہہ تے سچ سچ دی شاعری اے۔ پر اعجاز بٹالوی دا خیال سی جو منیر ویرناں دی دنیا دا پاندھی اے۔

سمندر نوں منیر اپنا نکا بھرا کہندے ہوندے سی۔ اک واری کراچی وچ پاکستان نیوی دے اک جہاز اُتے اپنے چاہوواناں دی دعوت اُتے، جیہناں نوں اوہ admirers کہندے سن، اُم الخبائث نال مشغول کر رہے سن۔ منیر نیازی شراب نوں ہمیشہ پیار نال اُم الخبائث کیہا کردے سن۔ جہاز دے عرشے تے بہہ کے اوہناں شراب گلاس وچ پائی تے سمندر دے پانی تے ترونکا مار کے آکھیا: لے کا کا! توں وی پی۔ منیر زیادہ تر سُکر دی حالت وچ رہندے سن۔ اُم الخبائث اوہناں دے ویرن نوں بہت موکلا تے چیرا کر دیندی سی۔ تے perception بہت wide ہو جاندا سی۔

منیر دی گل بات وچ وی شاعری دا رنگ ڈلھکاں ماردا رہندا سی۔ اوہ لفظاں نوں شاعرانہ رنگ وچ ورتدا سی تے اوہدی گل بات وچ ہک نویکلا پن پیدا ہو جاندا سی۔ منیر جدوں صوفی ہووے اودوں نیویں پا کے اُردا اے تے بڑی نرمی تے بھولپن نال گل کردا اے۔ ایہہ حالت اک انٹرول ورگی ہوندی اے جیہدے وچ اوہ بولن دی طاقت لہہ رہیا ہوندا اے۔ بولن دی ایس طاقت نوں اوہ قوتِ گویائی کہندا اے تے کدیں پیار نال اُم الخبائث۔ اُم الخبائث کدیں گرائی واٹر بن جاندی اے، تے شاعر اوس بال وچ تبدیل ہو جاندا اے جیہڑا پنگھوڑے وچ پیا پیا بڈھا ہو گیا ہووے۔ منیر جدوں اپنے توں گھٹ عمر دیاں لیکھکاں یا شاعراں نال گل کردا اے تاں اوہناں نوں کا کا، بغل بچہ یا گلکیسو بے بی کہہ کے بلاوندا اے۔ اوہدے بہت ساریاں گلکیسو پیدیاں وچوں اک میں وی ہاں۔ ستر دے دہاکے وچ میں ذرا چوکھا صحت مند ساں تے منیر میراناں گلکیسو بے بی پایا ہو یا سی۔

منیر نوں میں پہلی واری سٹھ دے دہاکے دیاں چھیکڑلیاں سالاں وچ لہور وچ ویکھیا سی۔ اوہ حلقہ اربابِ ذوق دا سکریٹری سی۔ بیٹھک مکن مگروں سارے لکھاری ٹی ہاؤس وچ جا بیٹھے تے چاہ دا دور چلن والا سی۔ اوس دن منیر گوڑھے سلیٹی رنگ دا سوٹ پایا ہو یا سی تے ویکھن وچ ادیب گھٹ تے بیوروکریٹ بہتا لگ رہیا سی۔ بیرے چاء لیا کے رکھی تے منیر چاء کپاں وچ پان

لگ پیا۔ اچن چیتی اوس نگاہ ماری، میرے ولوں ویکھیا تے پچھیا: تھیں چاء پیو گے؟ میں نانہہ کر دتی۔ میں اوس ویلے لہور دے کسے وی لکھاری نوں ذاتی طور تے نہیں ساں جاندا تے اوہناں دے نیڑے بہندا وی سنگ رہیا ساں۔ میں اک کالی میز ویکھ کے بیٹھ گیا۔ لکھاری اک دوجے نال گلوگلی ہو رہے سن۔ چاء دیاں پیالیاں وچ تچے بھنوالیاں لے رہے سن۔ چنگا بھلا رولا سی۔ مینوں منیر دی ہک نظم یاد آگئی:

آدم سن، کوئی جانور سن

روٹیاں کھائی جانداں سن

رولا پائی جانداں سن

منیر عام گل بات شاعری دی جس پدھرتے کردا سی اوہنوں سن کے دوجا شاعر وی بھنبیل بھوسے وچ پے جاندا سی۔

اک شام دی گل اے۔ ٹی ہاؤس دے باہر لال پری اڈا کے منیر تے میں مال دے فٹ پاتھ تے رکدے رکدے ریگل چوک نوں جا رہے ساں۔ جی پی او دے کول حبیب جالب مل پیا۔ جالب صاحب دا موڈ آف سی۔ شراب وی نہیں سی لہھی تے سیاسی ہنیری وی ڈپریشن پیدا کیتا ہو یا سی۔ جالب زمانے دا شکوہ شروع کر دتا منیر دلاسا دین لئی جالب نوں کیہا: حبیب! فکر نہ کر۔ میرے کول بڑی طاقت اے۔ میں سارے دلدر دور کر سکناں۔

منیر دا طاقت دا استعارہ جالب نوں کسے ہور دنیا وچ لے گیا تے اوس ولدا دتا: ہاں بھئی، تیرے نال فوج تے حکومت جو ہوئی۔

جالب دی ایہ ٹچکر سن کے منیر نوں غصہ آ گیا۔ اوہ جالب نوں کہن لگا: اوئے بڈھیا رچھا! تینوں آڈھا لان لئی ہمیشہ کوئی کالا باغ یاں کوئی ایوب خان چاہیدا ہوندا اے۔ جدوں نہیں لہدا اودوں توں یاراں نال آڈھا لان دی کوشش کرنا ایں۔ ایس شاعرانہ expression دے بعد دوویں گورو شانت ہو گئے تے فیر ہاسیاں دا فوارہ چھٹ پیا۔

بادہ نوشی منیر دی زندگی دا سبھ توں اچھا عمل سی۔ شراب اوہدے لئی سواری سی جیہڑی اوہنوں پرستاناں تے اپسراواں دیاں واساں والے ہرے بھرے جنگلاں وچ لے جاندا سی۔ منیر دے اندر کئی جہان لگے ہوئے سن۔ اوہدے ان ٹلیکٹ دی بند دروازاں والی حویلی دے اندر کئی صدیاں، کئی نسلاں، کئی ونکو ونکی خلقتاں آباد سن۔ بھوتاں، چڑیلاں، کچھل پائیاں، نشانیاں چھڈ جان

والے جنات، فقیر تے اولیاء اللہ دی اک ان ڈٹھی کائنات سی جیہدے وچ منیر رہندا سی۔ شراب
 اوہنوں پچھاندی سی تے اوہدا آدر کردی سی۔ شراب اوہدی دوست سی۔ اک واری اسلام آباد وچ
 بادہ نوشی دی اک محفل وچ کسے اوپرے جیہے جوان منیرنوں آکھیا:

”خاں صاحب! تسیں شراب کیویں پی لیندے او۔

میں پیواں تاں مینوں دھپھر نکل اوندے نیں۔“

منیر پوری سنجیدگی نال اوہنوں ویکھیا تے آکھیا:

”پتر! شراب نوں پتا لگ جاندا اے اوہنوں کون پی رہیا اے۔“

دارو چھکن والیاں دے مہاراج حکیم بو علی سینا دارو اُتے فارسی وچ ہک چوکا ماریا سی۔

اوہناں کیہا سی جو دارو اُٹن ہو جان والیاں دا ویری تے پی کے ہوش وچ رہن والیاں دا یار اے۔

تھوڑا پیوتاں تریاق اے جے بہتا پیوتاں دارو سپ دی وس بن کے لڑ جاندا اے۔ میرے حساب

نال دارو نے منیر نال ہمیشہ وفا کیتی اے۔ منیر کہندا ہوندا سی جو تھوڑی جیہی مچھاں نوں لاون لئی

مل جاوے تے فیر شہر وچ پکھرے اڈان دامڈھ بچھ جاندا اے۔

بولن دی طاقت لبھن لئی کدیں کدیں منیرنوں اڈیک دالماتے سنگھنا جنگل کچھنا پیندا

سی۔ جیس زمانے ذوالفقار علی بھٹو مولویاں دا مونہہ بند کرن لئی اوہناں نوں خالی بوتل دی چوسنی لائی

تے شراب تے پابندی لائی اودوں منیرنوں ایس دا بڑا دکھ ہویا۔ اوس آکھیا:

”ایڈی سختی تاں حضرت عمرؓ نے وی نہیں سی کیتی جتی بھٹونے کر چھڈی اے۔“

شراب تے پابندی لگ گئی سی۔ ٹی ہاؤس دیاں پوڑیاں تے شاماں نوں کھلن والا مے

خانہ بند ہو گیا سی۔ بادہ نوشی دا نگال سک گیا سی۔ شاعر تے مرن لگ پئے سن۔ اوس ویلے پانی

نوں شراب سمجھ کے پین دا جادو ایجاد ہویا:

شام کے رنگوں میں رکھ کر صاف پانی کا گلاس

آبِ سادہ کو حریفِ رنگِ بادہ کر لیا

منیر دے چاہن والیاں دا جتھا بڑا وڈا اے تے ویلے دے نال نال ایہہ جتھا اک

مہان سینا بندا جا رہیا اے۔ منیر ایہناں ساریاں لوکاں نوں نال لے کے ٹرنا چاہندا اے تے اوہ

اک وڈے رپورٹن دے نقشے واہندا رہندا اے۔ اوہ لوکاں نوں ہنیرے چیتا دوا کے اک سوہنا

تے سچا وسیب اُسارن دا اُتساہ دیندا رہندا اے۔

سرتے گھپ ہنیرتے دھرتی اُتے کال
 پیریں کنڈھے زہر دے، لہو وچ بھجے وال
 جتن کرو کچھ دوستو، توڑو موت دا جال
 پھڑ مِرلی اوئے رانجھیا، کڈھ کوئی تکھی تان
 مار کوئی تیر اوئے مرزیا، کھچ کے ول اسمان

مُنیر نیازی، اقبال دی روایت دا ورودھ کردا اے تے طاؤس و رباب دی ننڈیا نہیں
 کردا۔ پر اوہ رانجھے دی وُجھلی دیاں سراں نوں بدلنا چاہندا اے۔ اوہ ایسی سُر لہر رہیا اے جیہدے
 وچ کسے اُدے ہوئے تیر دی شکستی ہووئے جیہڑی سینے دے آر پار ہو کے موت دا جال توڑ سکے،
 اوس موت دا جیہڑی وسیب تے لتھی ہوئی اے تے شہراں نوں قبرستان بنا رہی اے۔ منیر لئی تیر،
 سُر تے حرف اکو چت دے تن ناں نیں۔ اوہ ایہناں ناواں دا چاپ کر کے گھنی پورنتا تے لگن نال
 اپنے سفنے چتر دا اے۔ ایہہ سفنے اک سنیہا نیں، اک ان ڈٹھی دنیا دا پیغام نیں۔ پر ایہہ پیغام
 اڑایاں وی نہیں اڑ رہیا:

حرف اک دو جے حرف دا پردہ میتھوں قیاس نہ ہويا
 ساری حیاتی حرف لکھے پر حرف شناس نہ ہويا

ایہہ اوہدی کلاتے اوہدی انا یاں میں دی عاجزی وی اے۔ میں دی عاجزی؟ اوپرا
 نہیں لگدا ایہہ شبد؟ پر ایہہ عاجزی وڈپ اے، مہانتا اے۔ حرف شناسی دے دعوے توں انکار سچ
 دا سبھ توں وڈا گواہ اے۔ اوہدی ایہہ گل سن کے سقراط یاد اوند اے، جیہنے کیہا سی جو اوہ اک گل
 جاندا اے جو اوہ کجھ وی نہیں جاندا۔

منیر دی میں یاں انا دا ویروا کریئے تاں اوہدی میں ذاتی گھٹ تے سدھانت پوروک
 بہتی لگدی اے۔ نظریاتی میں اوہدی دھارمک میں اے۔ اوہ کہندا اے:

سب سے بڑا ہے نام خدا کا، اُس کے بعد ہے میرا نام

ایہہ قران دا فلسفہ اے۔ منیر اپنے اندر اک دھارمک صوفی سی۔ اوس اپنی اک کتاب
 رسولِ کریم ﷺ دے ناں وی کیتی ہوئی اے۔ اک واری اوہدے المثال دے دفتر وچ اسیں
 دوویں رسولِ کرم ﷺ دے ذکر تے روپے ساں تے منیر نے کیہا: تیریاں اکھاں وچ
 رسولِ کریم ﷺ دے ناں تے ہنجو آئے نیں تے مینوں بڑا چنگا لگا اے۔ ایہہ اک خوبصورتی دی

گل اے۔

قرآن دی اسطور مطابق رب نے فرشتیاں نوں دسیا سی جو اوہ زمین تے اپنا نائب بنان لگا اے۔ اوس نائب یاں خلیفے دا تصور منیر دی شاعری وچ خُدا تے انسان دے رشتے نوں بیان کردا اے تے رب دے ناں دے بعد اپنے ناں دی وڈیائی کردا اے۔ پر اوہ میں منیر دی ذاتی میں نہیں انسان دی میں اے۔ اوہ انسان جیہدا اک چہرہ محمد ﷺ دا چہرہء انور وی اے۔

ایہہ تاں سی نظریاتی گل۔ ہُن ذاتی گل وی کرنی چاہیدی اے۔ مینوں دن تے ترخ یاد نہیں۔ لاہور نیشنل سینٹر وچ منیر دی کتاب 'ماہ منیر' دی مونہہ دکھائی یا اُدگھاٹن سی۔ کشور ناہید سینٹر دی ڈائریکٹر ہوندی سی۔ فیض صاحب مرحوم بیٹھک دے پردھان سن۔ منیر اوہناں دے نال کرسی تے بیٹھا ہویا سی۔ لیکھک اپنی اپنی واری تے منیر دی کتاب بارے اپنے وچاردس رہے سن یا لیکھ پڑھ کے سنا رہے سن۔ منیر دے کرتے دی جیب وچ وِسکی دا ادھاسی، اوہ تھوڑی تھوڑی دیر بعد کرسی توں اُٹھ کے واش روم ول جاندا سی تے گھٹ لا کے آجاندا سی۔ اک واری اوہ گھٹ لا کے مڑیا تے ویکھیا جو فیض صاحب اپنی تقریر کر رہے ہین۔ منیر بے چین ہو گیا۔ اوہنے بیٹھک وچ بیٹھے سہیل احمد خان کولوں پچھیا: ایس گٹھو (فیض صاحب) نے میری عدم موجودگی وچ میرے خلاف تاں کوئی گل نہیں کیتی؟ ایہہ اوس شک دا اظہار سی جیہدے وچ اوہ رہندا سی۔ اپنی کتاب 'دشمنوں کے درمیان شام' دا مظلوم منیر آپ اے۔ اوہ ساری عمر ایسے شک شبے دا شکار رہیا تے ایس شک توں کدی وی چنڈ نہ چھڑا سکیا۔

بیٹھک مکن مگروں فیض صاحب آکھیا: منیر! کوئی تازہ کلام سنا: منیر نیازی ایہہ شعر پڑھیا:

جو مجھے بھلا دیں گے، میں انہیں بھلا دوں گا

سب غرور اُن کا میں، خاک میں ملا دوں گا

فیض صاحب ایہہ شعر سن کے کیہا: منیر! ایہہ شعر تاں پنجابی دا ہویا۔ اک اردو دا وی سنا۔ شعر وچ پنجابی پُنے دا کھڑکا دڑا اینا سی کہ اوہ اردو ہوندیاں ہویاں وی اردو نہیں سی لگدا۔ نالے اوہدے اندر بدلہ لین دی پٹھان روایت وی پوری طرحاں رچی ہوئی سی۔ اوہ پستول نہیں سی چلاوندا پر جملہ مار کے تراہ وی کڈھ دیندا سی تے ساہ وی۔ اوہدی گل تھلے آ کے بڑے بڑیاں دی پین نکل جاندی سی۔ بابے ظہیر کشمیری نوں ویکھ کے شاید منیر دی کوئی شرارت دی رگ پھڑکدی سی تے اوہنوں بابا سنہری بچھو کہندا ہوندا سی۔ ظہیر نوں ایس چھیڑتے بڑی کوڑ چڑھدی ہوندی سی۔

اک واری لاہور ٹیلی ویژن تے کوئی پروگرام ریکارڈ کرانا سی۔ میں تے منیر سٹوڈیو ول جا رہے ساں تے رستے وچ ایک منڈلی بیٹھی دیکھی۔ صوفی غلام مصطفیٰ تبسم کجھ چاہن والیاں وچ گھرے ہوئے سن۔ میں کیہا، جے خان صاحب اجازت دین تاں میں صوفی صاحب نوں سلام کر لوں؟ منیر کیہا، میں وی چلاں گا۔ صوفی صاحب دے کول جا کے منیر نے کیہا: ہیلو بے بی تبسم! صوفی صاحب اگوں بولے! ہاں بے بے۔ تے فیر صوفی صاحب مینوں آکھن لگے، اوئے ایس بدمعاش نوں ایستھوں لے جا۔ تے منیر صوفی صاحب نوں اکھ ماری تے فیر اسیں دوویں اگے کھسک گئے۔

منیر دے جملے توں وڈے بزرگ تے اولیاء وی نہیں سن بچ سکدے۔ اک رات شراب دی تلاش وچ اسیں بھائی دروازے توں لنگھ کے داتا دربار ول نکلے۔ داتا دربار دا سنہری بوہا نواں نواں لگا سی۔ اوہ دروازے نوں دیکھ کے رُک گیا۔ فیر ٹھنڈا ساہ بھر کے آکھن لگا: اچھا بھئی علی ہجویری! اللہ محمد ﷺ دے صدقے میرے تے تیرے دوہاں دے گناہ معاف کرے۔ شاید منیر لئی اوہ دروازہ جیہدے اُتے سونا لگیا ہو یا سی اک گناہ دا اچھر سی۔ بھلا کسے فقیر نوں سونے نال کیہ لگے۔ مردنوں تاں نبی کریم ﷺ سونا پان توں انج ہی منع کیتا ہو یا اے۔ جدوں مذہب لوکاں دی جہالت دا اکھاڑہ بن جاوے، تے حکم دے خلاف سونا ورتیا جان لگ پوے تاں مذہب باقی نہیں رہ جاندا۔

اوہ دوجیاں نوں تاں ایہہ نصیحت کردا ہوندا سی کہ ردِ عمل وچ مبتلا نہیں ہونا چاہی دا پر آپ ہر ویلے ردِ عمل دا شکار رہندا ہوندا سی۔ کسے وی صورت حال وچ، کوئی وی بندہ ہووے تے اوہ منیر دی پسند دے خلاف گل کرے منیر اوس نہیں سی بخشدا۔ اوہدے تے مکروہ ہون دا لیبل لا دیندا سی۔ منیر دے ویلے دا اک دوجا شاعر مینوں یاد آوندا پیا اے۔ ناصر کاظمی۔ ناصر حلقے دے وچ پڑھے گئے ہک مضمون وچ کیہا سی جو اوہ گاہل دا جواب گاہل نال نہیں دے سکدا۔ اوہ گاہل سن کے اداس ہو جاندا اے۔ پر منیر دی ذات دے اندر یدھ تے مزاحمت دا اک سوما سی جیہڑا ہر ویلے شر شر وگدا رہندا سی۔

اوہدے بارے کہن دیاں ہزاراں گلاں نیں۔ اوہ اپنی ذات وچ اک الف لیلی سی۔ یاترا، ان ڈٹھیاں سیمواں دا ہول، ہجرت تے منزل تے نہ اپڑ سکن دا ملال، اوس دی شاعری تے ذات دی ست رنگی پینگھ دے ہلارے نیں۔ ایہناں ہلاریاں دی فریکوئنسی ماپنا میرے وس دی گل

نہیں۔ پر میں چاہناں جو میں باراں ورھیاں وچ منیرنوں وکھ کے بل کے، اوہدے نال سفر کر کے جو کجھ ویکھیا اے اوہدا منظر نامہ لکھاں۔ مینوں نہیں پتا میری نظرتے کوئی دوجا کنا اعتبار کر سکے گا۔ جے کوئی اعتبار نہ وی کرے تاں کیہ۔ میں منیر دے نال اپنی ارادت دی چرچا ضرور کرنی اے۔

ہُن جدوں منیر دریا دے پار چلا گیا اے، اوہدے قداماں دے نشان ایس کنڈھے تے ایڈے پکے نین جیہڑے کدیں نہیں مٹ سکہے۔ چلو رسم پوری کریئے تے منیر لئی فاتحہ آکھیے:

جاوید ذکی یاد وِچ

جاوید نال جیہڑیاں یاداں جُڑیاں ہوئیاں نیں، اوہناں دی مٹھاس تا حیاتی میرے نال رہے گی۔ اوہ شوخ تے رنگیاں محفلاں ہمیش یاد رہن گیاں، جیہڑے قوم دے سیاپے تے دُکھی انسانیت دے وین اساں رل کے پائے، اوہناں دی ٹیس وی دل وِچ رہے گی۔ پر ایہہ سبھ گجھ اک ذاتی معاملہ اے۔ اج اتھے اوہدی شاعری تے زندگی دے حوالے نال میں اک دو گلاں کراں گا۔

کسے نے آکھیا اے کہ جدتیک دل قہرتے مہر نال نہ بھریا ہووے، سچے شعر نہیں ہوندے۔ ذکی دے شعر قہرتے مہر دوہاں وِچ ڈونگھے ڈُبے ہوئے نیں، تاں کر کے سچے تے سچے نیں۔ اوس دے شعر اوس دے دل وِچ لگے ہوئے بھانہڑ وِچ پگھرے نیں تے خالص سونا بن کر پھٹے نیں۔

پر ایہدے اندر کبھڑی اگ لگی اے، جیہدا سیک دُور دُور تیک جاندا اے۔ ایہہ کبھڑی لام اے جیہدے سدے جاوید پیا دیندا اے کہ ”آوے ڈھولا لام لگی آ“۔ ویکھیا جائے تاں ایہہ کوئی نویں اگ نہیں، نہ کوئی نویں لام اے۔ ایہہ اگ تے دُکھی انسانیت دے درد دی اگ اے۔ ایہہ ناانصافی تے ظلم دے نال ازلاں توں لگی ہوئی لام اے۔ جاوید ذکی نے شروع توں ای انصاف تے حق دے جہاد نوں اپنی زندگی دا مقصد بنا لیا تے مندا چنگا سبھے جر کے، اپنی سُولی موڈھے دھر کے، ساری حیاتی ٹُردا رہیا۔ ایہہ اوس دی اپنی چون (choice) سی، لکھدا اے۔

”اساں رتڑے آپ رنگائے، رنگاں دی ساہنوں تھوڑ نہ کائی“

جاوید دی پیدائش ضلع شیخوپورہ وِچ خانکاں ڈوگراں دی اے۔ سانگلہ دے سکول توں

میٹرک پاس کیتا تے انٹر واسطے بہاول پور ٹر گیا۔ اوٹھے رہندیاں جاوید نوں سرائیکی پڑھن لکھن دا شوق پے گیتا تے صوفی رنگ چڑھیا۔ اوہنے پنجاب یونیورسٹی لاہور توں سوشیالوجی وچ ایم اے کیتا تے اسلام آباد وچ Pakistan Institute of Development Economics نال کم شروع کر لیا۔

حق تے انصاف دے ایس جہاد وچ اوہنے صرف شاعری ہی نہیں کیتی، بلکہ عمل وی کر کے دکھایا اے۔ اوہدی شاعری اوہدی زندگی دا عکس سی۔ کالج دے زمانے اوہنے دوستاں بیلیاں نال پنڈو پنڈو جانا تے غریب مزدوراں تے کمیاں نوں اکٹھا کر کے سیاسی تے سماجی گلاں دسنیاں۔ کئی واری اوس نے غریب دا حق دوان لئی طاقتوراں نال متھا وی لایا۔ تے کئی وار گل ڈانگ سوٹے تک وی اُپڑ گئی۔ تے لوکاں جھوٹھے پرچے وی کروائے۔

کالج توں بعد اوہنے تھوڑی دیر اک وڈے کارخانے وچ مینجر دی نوکری وی کیتی۔ پر جدوں اوہنے مزدوراں اُتے ہوندی نا انصافی دیکھی تے اوہ بھتا چر ایہہ نوکری نہ کر سکیا۔ 1977-1988 دے دوران ضیا الحق دی ہینرنگری دے خلاف مہم وچ اوہ اگے اگے سی۔ ایس دور دیاں اوہدیاں بہت ساریاں نظماں انقلابی رنگ وچ رنگیاں ہوئیاں نیں۔ ایس دور وچ اوہنے مزدور کسان پارٹی دے کئی جلسیاں وچ اپنیاں نظماں سنایاں۔ اوہدی اک نظم ”انقلاب زندہ باد“ خاصی مقبول ہوئی۔ اسلام آباد وچ اوہدی ملاقات خالدہ نال ہوئی، جیہڑی فیر اوہدی زندگی دا ساتھی بنی۔ دوویں جی زنانیاں دے حقوق دی تحریک (Women Action Forum) وچ پورے پورے شامل رہے۔ اوس نے ایس تحریک دے اک جلوس وچ اپنی نظم ”اج چڑیاں کھنڈ کھارے“ پڑھی جیہڑی بڑی مشہور ہوئی۔

جاوید نے وظیفے اُتے شکاگو یونیورسٹی توں 1974ء وچ ایم اے کیتا تے فیر 1984ء وچ ای UNO دے وظیفے اُتے یونیورسٹی آف وسکونسن وچ پی ایچ ڈی شروع کیتی، پر اپنی بیوی دا ساتھ دین لئی اوہ مشیگن اسٹیٹ یونیورسٹی (Michigan State University) آ گیا، جتھے خالدہ وی پی ایچ ڈی کردی پئی سی۔ اوٹھے دوہاں پی ایچ ڈی مکائی تے فیر پروفیسری کیتی۔ اوس دے گردے پڑھائی دے دوران ہی جواب دے گئے سن تے ایسے کر کے امریکہ وچ علاج لئی روکنا ضروری سی۔

پر اوہدے امریکہ رہ جان دا اک کارن ایہہ وی سی کہ اپنے ملک وچ گل حدوں ودھ گئی

ہوئی سی۔ ایہہ اوس دی اک قربانی سی کہ اپنے اصولاں کچھے اپنا ملک چھڈ دتا۔ آخری دماں تائیں
 ملک واپس جان دی آس لائی رکھی، پر بیماری ہتھوں مجبور رہیا۔
 اوہنے ظلم تے ناانصافی دے چھڑے وین ای نہیں پائے، سگوں ایس نظام دے خلاف
 لڑن لئی راہ وی دسیا۔ ایس حکمت عملی دے تن چار اصول نیں۔

پہلا : ناانصافی تے ظلم توں مونہہ نہ پھیرو۔ ڈرے کبوتر وانگوں اکھاں بند نہ کرو۔

اکھیں بند کرو نہ لوکو، انھے تھیسو

اکھیں کجل پاؤ، پیریں گھنگھر و بنھو

ہتھ وچ ہتھ پا کے، گھسن گھیرے دے وچ نچو

دھرتی کٹو، چیرکاں مارو

رولا پاؤ، سٹے لوک جگاؤ

دوجا : حق دی گل کرو۔ اوہ لکھدا اے:

مینوں سک اے نابر لوکاں دی

جیہڑے ظلم نوں ظلم اکھیندے نیں

جیہڑے موت گڑی پریندے نیں

تیجا : حق دی گل کرن وچ وی بڑی طاقت اے۔ خاص کر کے شاعر دی کوتا وچ۔

میں دُ لے ورگا نابرتاں نہیں

پر میں وی ساندل باردا جم آں

میری اکھیں حشر دے سوے

میرے سینے راوی چھل

میری شوکر دی تھر تھل

جنگل بیلے، شہر طیلے

چوتھا : حق دی گل کرن والے تے ظالم دا ہتھ روکن والے دی ہلا شیری کرو۔ ہر زمانے وچ

کئی سر پھرے نابرتے گبھرو جوان ظالم دے ساہمنے پک تان کے کھلو جان دے نیں۔

اوہناں جواناں دے ڈھولے تے واراں گاونیاں چاہیدیاں نیں۔

مائے بخت بھریئے

نابر شہیداں دے وین نہیں پائی دے

اوہناں دے ڈھولے گائی دے نین

تے فیر ڈھولے گاؤن نال کیہ ہووے گا؟ حالات بدلن لئی بہادر جواناں دے ٹولیاں

دے ٹولے چاہیدے ہوندے نین، جیہڑے زمانے دا ویہار اُلٹا دیون۔ اوہ دسدا اے۔

ایویں بکسی دیوے توں دیوا

ایویں دے بھٹی، احمد کھرل تے بھگت سنگھ جیہے

نابر گھرواں دے جھنڈا اُگسن

اوہنے انقلابی شاعری دے علاوہ صوفیانہ رنگ تے انسانیت دے رشتے دے حوالے نال

وی بڑا کجھ لکھیا اے۔ مذہبی تفریق تے انتہا پسندی دے خلاف لکھیا تے انسانی بنیاداں تے پیار

محبت دے نال رہن دا درس دتا اے۔

دھرتی ماں دے سارے پتر وکالے گورے پتر و

اپنے اپنے اندر والے اکو جیہے وچ جھاتی پا کے

ایہہ تے دسو کیہ سارے انسان نہیں مترو۔

اوبدی انسانیت پرستی دے کارن پروفیسر ستنام سنگھ بوگرہ اوس دی بڑی قدر کردے سن۔

ایسے کارن جاوید دی کتاب ”کانگاں“ نوں بوگرہ ہوراں گور مکھی لپی وچ اُلٹھا کر کے ہندوستان

وچ چھپوایا۔

اپنے آخری اک دو سالوں وچ اوہنے پاکستان تے ہندوستان وچ امن واسطے، تے

عراق جنگ دے خلاف بھرپور کم کیتا۔ بیمار ہوون دے باوجود جنگ دے خلاف جلوس وچ حصہ

لیا۔ اپنے آخری وقت تیک اوس دیاں سوچاں ایہی سن کہ نوں نسل نوں مذہبی انتہا پرستی توں کیویں

بچایا جاسکدا اے۔

اوہ موت نوں زندگی دا اک مرحلہ سمجھ دا سی تے اوس نوں اک مثبت نظر نال دیکھ دا

سی۔ سخت بیماری تے تکلیف وچ وی یاراں بیلیاں دی خاطر محفلاں سجاوندا رہیا تے گا کے رونق

لاوندا رہیا۔ جاوید دیاں کجھ آخری نظماں 2005ء وچ ”پنچم“ رسالے وچ چھپیاں نین۔

دور دراڑے جاؤن والے فیر نہ پھیرا پاندے

ہنجوں دے وچ بھجیاں سوچاں متراں لئی چھڈ جان دے
اوہناں دے پرچھاویں اکھیں سانہہ سانہہ کے رکھنے
تے اتھرو چھم چھم وسنے۔

جاوید ذکی دیاں کجھ ان چھپیاں نظماں

”گورونانک جی“

نانک رُوپ صبح دی لالی
رُتبہ عالی عالی
مکھ رشتاں دا دھوتا ہويا
صورت کرماں والی
تیری مہک جھلی جگ سارے
گلیاں دوارے دوارے
اک دُنیا تے چانن کیتا
تیرے مکھ لشکارے
ساڈے تے وی کرم کریں چا
مک جاوے بدحالی

آونج ماہی اندروس چا
لُوں لُوں دے وچ رس چا
من تھیوے چا ہریا بھریا
کدھروں نماں ہس چا
پریم جوت دی رنگی جوت جگا دے
دُنیا تھئے سکھالی

میں اوگن میرا سینہ بھر چا
اندر نوری کر چا
مک جاون سب رولے گولے
روح نُوں امرت کر چا
تُوں پنجاب دا سرجن تارا
پنج ندیاں دا والی

نابرتے نروار

(دادا امیر حیدر دے ناویں)

توں کالا بدل ساون دا

توں چیت نروئی رُت

نابرتے

توں سانجھ سُنہیاں خلقت لئی

توں منصف، توں نروار

توں سردار

توں رُت کبھدے بھاراں دی وچ

ظلم اگے دیوار

توں جی دار

تیرے ناں دیاں ٹاہراں چارے جُو ہاں

توں سانول دلدار

مٹھڑا یار

توں ڈھولیاں وچ گویندا ایں

توں احمد کھل، بھگت جن

توں راجگرو، سکھد یو امر

توں دُلا راٹھ سدیندا ایں

توں خلقت من وسیندا ایں

توں خلقت من وسیندا ایں

انکار

بھاویں سکھیاں ونھ کے ساڑو
چھوڈے تن دے وارو واری
لکھ لکھ واری
باگھ بگھیلے بھکے چھڈو
پنڈا چھانگن لئی لکھ بھاویں
دھدل تھیون میرے تن دے
انگ انگ بھاویں
دُسر کر کے نیزے تکھے
ٹنگو مینوں ادھ اسمانے
بلدے بھخدے نیڑے
دیہہ میری ٹوں پٹھیاں کر کے
بھاویں دیوؤ کوہلو گیڑے
میں نہ لاساں تھوہر سوجھیں

رَتیاں سُجھاں

جُھل پئی لال ہنیری
جھوکاں گُوکدیاں
دب رتیاں سُجھاں شوکدیاں
رت سُورج تھئی، سمے سلھے دی
جگ **جھلے** دی
ست لانگھے تھئے آباد
رُت نابرتھئی چارے جوہاں
من سدھراں تھیاں شاد

ساندل بار دی سِک

ڈینہہ راتیں میرے اندر شوکن
ساوی رُت دے بیلے
دُھر تیلے
سُوجھاں دی واٹاں تے پگھرن
سنگھنے جنڈ جنڈولے
جُھلن وا ورو لے
وچ چنگر بندے نگر جُتے
جُھمر پاوندے
واراں نابر کھراں، بھٹیاں جیہے
راٹھاں دیاں گاوندے
نت کھڑ کھڑ کھڑکن ڈھول
میرا انگ انگ نچے لڈی
جُتے تھیوے نرم نرول

کرڑی رُت دا وین

اوہو کرڑی رُت دا موسم
اوہو رُت کبھدی
جیہڑی کئے ورھیاں توں لگی
ہر بندے دے چار دوالے
چُپ تے خوف دی وگن
چُو سچ بولن توں اجکن
پنڈا ٹُٹے، سوجھاں سلگن
ایڈا خوف دی ٹنڈ دا جھکڑ
بلھاں دی دہلیزاں پچھے
جم جم جاون اکھر
ویلا کھکھر
اُچے بے گدھاں ملے
شیراں ملے جھک
جڈی تھی گئی نابرسک
آو گئے چُپ دے بیلے
ناداں و جن شہر تیلے
نابرسک چڑھدے لہندے

کال بلیندی
نادر جھنڈ کھلاری
جَنڈ جَنڈ ولے بار دے
گجھ شہہ اسواراں
مانی پچھنچ ونگار
بنھ مڈاسے رنگے
ہتھ ٹکوںے چکے
رکھ موڈھے تے برچھیاں
لک ترکش سٹے
مُشکی اتھرے گھوڑیاں
نچ نچ کلے پٹے
واہراں چڑھیاں چڑھدے لہندے
چارے جوہاں نہیری گھٹے
ونج گوکیندے نابر
اساں لکناں راول ڈیرے
کوئی تڑٹ نہ پئے شالا ہمتاں نوں
رب دن چا پھیرے

دُله بھٹی دی وار

ڈھول وچیندا ڈھول
ڈھول وچیندا دُله دا
تے نچدے نگر کمیں کامے
نچدے راٹھ مصلی
سچ سرت دی جلی
سرتے پکڑ رتڑے سوہے
رنگ بسنتی چولے
جھمر گھمر ناچ نچیندے
جھلن واء ورو لے

ڈھول وچیندا ڈھول
تے نت وچیندا ساندل بار
آؤ نچے اڈی مار
نابر رنگ جمایے
پتل گو کے ونہی کالی ڈانگ گھمایے
لانگے لاپے

نابر سک

میںوں سک نہیں رہی
اوہناں علماں۔ علم کتاباں دی
جیہڑے چُپ کڑکی لاندے مُونہے
ہتھیں پیریں سوکھا
اوہناں علماں۔ علم کتاباں دی
میںوں سک نہیں رہی۔

میںوں سک اے نابر لوکاں دی
جیہڑے ظلم نوں ظلم اکھیندے نیں
جیہڑے موت گڑی پریندے نیں۔
اج کال بُلیندی گھبر و ساندل بار دیو
کوئی اُٹھے درد منداں دا دردی
اُٹھے دُلا ویر

اج ساویاں رُتاں ڈُسکدیاں
اج اک اک رُکھ دِگیں
کوئی احمد کھریل چڑھے نیلی
وگ اگے لائے باگھڑ بے حاکماں دا
تے کر دے سدھا تیر۔

جیہناں گھر گھر وین پوائے ہن
ایہہ قاتل سدھراں ساراں دے
ایہہ باجھ سنگیناں بلماں دے گجھ کار ناہیں
ایہہ ملکہاں دے سردار ناہیں

لگئی رُت دا گاؤن

اج ڈینہہ وی سکھنا لنگھیا
گجھ وی کار نہ کیتا
نہ میں بھانہٹڑ لائے نابر سوچاں دے
نہ میتھوں کوئی آل پو پچی
نہ میں ڈونڈی پٹی کڑے مُلکھاں دی
جیہناں سولیاں ٹنگے گھبر و
مان تر وڑے ماواں بھیناں دے
ایہہ حق اے
ایہہ سچ اے
میں دُ لے ورگا نابر تاں نہیں
پر میں وی ساندل باردا جم آں
میری اکھیں حشر دے سَومے
میرے راوی چھل
میری شوکر دی تھر تھل
جنگل بیلے۔ شہر تیلے

اکھیں بند کرو نہ لوکو

اکھیں بند کرو نہ لوکو
انھے تھیسو۔
اکھیں کجل پاؤ
پیریں گھنگھر و بنھو
ہتھاں وچ پا کے
گھمن گھیرے دے وچ نچو
دھرتی کٹو۔ چیرکاں مارو
رولا پاؤ۔ سْتے لوک جگاؤ
اپنے چار پھیرے تکو
راہیں راہیں خونی چھٹے
لال ہنیری اوہ اسمانے۔
کنے نگر نگر جتے ظلم دی سولی چڑھدے
وچوں روندے۔ اتوں ہسدے
لوکی بھیڑے تھوڑ دے نیں
ساتھ نہیں دیندے۔
انج تے بھیڑیو ظلم نہ مگسی
گل نہ بنسی۔
آؤ رل مل ڈھولے گایے
موڈھے موڈھا لاکے
اپنا پنڈھ مکایے
ظلم دے سینے لانبو لایے

”مزدوراں دے عالمی دن دے حوالے نال“

دھروئی آ مُلکھا، دھروئی
انکھ شدا دا سُورج ڈُپیا
جند بھڑی ادھ موئی
دھروئی آ مُلکھا، دھروئی

آس اُمید دا چانن گدلا
خورے کبھڑے کار دا بدلا
رُت ساتھوں پئی منگے
خلقت جھورے موڈھے چا کے
مونہہ تے سوچ نوں جندرے لا کے
نیویں پا پانگھے

سر نہ چاوے کوئی
دھروئی آ مُلکھا، دھروئی

سوچاں دی لو ٹیالی جیہی
سُرت چاننی دُھر کالی جیہی
شالا سُورج اُگے
پیراں دے وچ گھنگھر و پا کے
بھنگڑے گدھے ناچ نچا کے
ہر کوئی پیا پگے

جاگے خلقت سواہی
دھروئی آ مُلکھا، دھروئی

بھاویں رات توے دی کالک
چن کاواں دے آہنے
جلبے لال ہنیری
اکھاں دے وچ جگنو بھر کے
دیوے تھاں تھاں بانے
ایہہ سک تیری میری
ایہدے باجھ نہ ڈھوئی
دھروئی آملکھا، دھروئی

”بسنت بہار“

آئی اے بسنت بہار
رُت رنگی ساڈا من مدھرائے
اکھیاں انت خمار
نیلیاں پیلیاں اڈدیاں گڈیاں
الہڑ ہیراں پاون لڈیاں
اکھیاں چھلکے پیار
تتلیاں نچدیاں پھردیاں تھاں تھاں
ست رنگی اے پھلاں دی چھاں
جھرنے گان ملہار
نازک جٹیاں مست پھریندیاں
بھر بھر بگاں حُسن لٹیندیاں
گھبرواں دے من ٹھار
کوسی کوسی دُھپ دی چادر
تنگھی، ماں دی بکل وانگر
تن من چین قرار
من وچ میلے سجدے رہندے
اُچی اُچی وجدے رہندے
ڈھولاں دے کھڑکار
پنچ دریاواں دارب والی
وسدی رہے ہر تھاں ہریالی
جیوے ساندل بار

غزل

نہ	چلیاں	تدبیراں	گچھ
نہ	پھلیاں	تقدیراں	سکھ
موسم	دا	وراگ	اوہو
نہ	ولیاں	باراتاں	وصل
بھریا	مُل	دا	جہنے
نہ	ڈھلیاں	راتاں	اودھیاں
موسم	گئے	لنگھ	کنے
نہ	رلیاں	راہواں	ساڈیاں
وٹے	سُہاگن	سُرت	ویلا
نہ	جھلیاں	ہوون	رُتاں
جھوکاں	راوی	وَسَن	شالا
نہ	گلیاں	ہوون	سُنجیاں

گیت

تیرے نال چا اکھیاں لائیاں
پنیاں راتاں جاگ لنگھائیاں

یار سجن تیرے جھولے پیندے
کن وجدے تیرے بول سنیدے
کھلیاں ہاسے چیتے آندے
کیہ جنڈڑی ای بن سائیاں

توں وسدا میرے اندر باہر
توں ایں میرا ازل تے آخر
توں ایں کلمہ سجدا دلبر
نت تیریاں مالاں پائیاں

میں، میں نہیں بس میں توں ہوئی
تیری ذات اچ ذات لکوئی
مینوں میں دی لوڑ ناں کوئی
جد تیرے سنگ اشنائیاں

